

રાજ નાધાણ

[illegible][illegible]

(વાંચો) સચિત્ર ધામીક પુસ્તકો.

નરસીંહ મહેતા ભાગ ૧-૨
સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦
મીરાંબાઈ ભાગ (૧-૨)
સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦
રામલીલા ભાગ ૧-૨
સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦
વીણાવેલી ભાગ ૧-૨
સચિત્ર દરેકના ૦-૧૦-૦
સતિ દ્રૌપદી સચિત્ર ૦-૧૦-૦
મદાલસા ભાગ ૧-૨ સંપૂર્ણ
સચિત્ર કી. ૦-૧૦-૦
રાજ કઠીઆરો ૧-૪-૦
રક્ષક કે ભક્ષક ? ૦-૧૦-૦
સતિ સીતા સચિત્ર ૦-૧૦-૦
પતિનારાયણ વ્રત ૦-૬-૦
સત્યનારાયણની કથા ૦-૬-૦
સદ્ગુણી વારાંગના ૦-૧૦-૦
બત્રીસ પુતળીમાંની જુદી
જુદી વાર્તા ૧-૧૦ ભાગ
સચિત્ર દરેકની કી. ૦-૮-૦
કામલક્ષા સચિત્ર ૦-૮-૦
સમાજનો શીકાર ૦-૧૦-૦

સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને તાર
મતી સચિત્ર ૦-૧૦-
ચિતોડનો કરણ કી. ૦-૮-
પ્રતાપી પ્રમિલા કી. ૦-૮-
શ્વિરાજનાં પદ કી. ૦-૮-
ચતુર સ્ત્રી વિલાસ ગરમાવણ
(લગનનાં ગીત સાથે) ૦-૮-૦
જુદમી જનેતા યાને પરિવર્તન
સચિત્ર ૦-૧૦-૦
હિંદુ સંસ્કાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦
જીવતી ચૂરણ સચિત્ર ૦-૮-૦
રાજ હરિશ્ચંદ્ર હરીગીતમાં
સચિત્ર ૦-૬-૦
બોડાણો ભાગ ૧-૨
સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦
પવિત્રકુમાર સચિત્ર ૦-૧૦-૦
પારસમણી ૧૬૨ પાનાં ૦-૧૦-૦
,, મોટી ૨૫૬ પાનાં ૦-૧૦-૦
ભક્તશીરોમણી પાનાં ૧૬૨
કી. ૦-૧૦-૦
ઝેરી ઝવેરી ૦-૧૦-૦
અંકજ પૈસો કી. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૭૮૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રામ નોંધણી

વિષય ૪-૩

॥ ॐ शंनो मित्रा ॥

રાજ નોંધણી.

કાઠીયાવાડના એક વીર રાજનો ઇતિહાસ.)

: લેખક :

મંગલ.

-તે-

શિવભાઈ ત્રિભુવન વાંઠાવદરકર.

[સુનારે થે કન નોંધેલોના કર્તા]

અધ્યક્ષ

રણુછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

રીઝીરોડ—અમદાવાદ

મુદ્ર્ય ૦-૮-૦

સંવત ૧૯૮૨

સને ૧૯૨૬

ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય
ગાંધીધર્મ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૨૭૯૨

સર્વોચ્ચ પ્રકાશક

શ્રી “મનહર” પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં
મોતીલાલ ગણપતરામે છાપ્યો
પાનકોઠ નાકા—અમદાવાદ.

પ્રત ૨૦૦૦

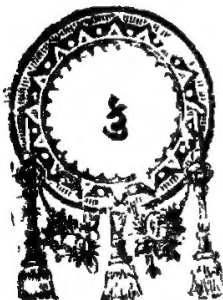
પ્રથમાવૃત્તિ.

(કાઠિયાવાડના એક વીર રાજાનો ઇતિહાસ.)

પ્રકરણ પહેલું.

વિનોદ.

મળા પ્રભાતના સુમધી પવન જ્યેષ્ઠી તે યુવતી
સ્મૃદ્ધિવાન યગીચામાં એક દ્રાક્ષલતાના મંડપ
નીએ બેઠી હતી. તેના પ્રભાવશ્રાણી કપોલપર
અવર્ણનીય આનંદની રેખાઓ પ્રગ્લબજતી હતી
તેની દેહલતામાં ગજ આભિની માલતી, લ-
પરિવતી શકુન્તલા, સ્વર્ગની મુદરી તિલોત્તમા
કે ઉર્વશીસમી સોહજા મુંદરતા ઊભ
રાણી હતી તેના વસ્ત્ર પર પૂર્ણિમાનો સ્વર્ગ સુન્દર સુધાકર
વિરાજતો હતો. સુવાસિત સુચન માળાળાં વીંદાયેલી કેશરાશી
કિન્નર કાળી નાગણુ આદક કપોળના કિંમતી મોતીમંચન-

માંથી પીઠપર ઉતરી આસેતી હોતી. તેના બબ્બે પક્ષે નમણા કપાળ પરથી તે બુદ્ધિમત્તા પ્રતિત થતી હતી. બન્નેનું નાસિકાના મૂળથી આરમ્ભ કરી કર્ણાન્ત પહોંચેલા હતા. અનેરી મીઠાશથી પૂર્ણ તેની આંખ, પાંપણનાં પડાથી મુગ્ધિત હતી. ન્હાનું પક્ષ તીક્ષ્ણ નાક, પોપટની ચાંચ જેવું વાકુ ન હતું. ગાલ ગુલાબી અને ભગઉ, સ્થેજ ઉપસેલા વચ્ચમાં ગ્રીણા કૃષ્ણતલ હોવાથી શોભીતા લાગતા હતા. લાલ લોહીવર્ણી હાત, તેના ચહેરાની લાલાશમાં બળી જતા હતા. સુગંધ પરિમલથી આમોદિત અધરોજ, રસિક કંચને સુખ્યન આપવા અત્યંત અધિર થયેલા જણાતા હતા. તેની મુખાકૃતિ કંઈક ગોળ અને વદનકાન્તિ તેજસ્વી હતી. છાતી પ્રઠ અને વિશાળ હતી. છતીના બમકારા આનંદના અતિરેકથી જોશમાં થતા હતા. તેના કિરરતા કઠિન કૂચો, ઉછરતા યુવકને માટે ખરેખર ઉન્માદકર હતા. હૃદયામ્બુ-જ્વેના બારથી તે ચાલતી વખતે સ્થેજ નખી જતી હતી. ત્હેનું પેટ પોમણ જેવું હતું. નાભિ પ્રદેશ મળીગ હતો. કટિ પાતળા પક્ષ મજબુત હતી. જંધન કામોત્પાદક, પ્રતિપ્રદ, મનહર અને સુંવાળા હતા. ચરણ અત્યંત સુંદર હતા. ચરણ તલની સુંદરતા પક્ષ તેટલીજ હતી. વીશે આંખળીઓ ચમ્પાની કળી સી શોભતી હતી. મહાલાના દંડ જેવા સુકોમળ હસત, આરસના ન્હાનાશ્ચા સ્થંબને પક્ષ લગ્નવે એવા સુંદર હતા. તેના શરીરને બાધા બાટીલો હતો. તેથી સોળ વર્ષની -વસંત પાર ઉતરેલી યુવતી, જેવી દેખામ તેના કરતાં ને વિશેષ સૌન્દર્યવાન દેખાતી હતી. તે રાજમાં ઉછરેલી હતી; પરંતુ પાશૈર વજન ઉચ્ચતા દેખાં કટકા થઈ જાય એવા તેના અવયવો ન હતા, કિન્તુ મજબુત અને હઠ હતા. તેની ચામડી, તમ કાંચન સમી દીપતી હતી. જ્યારે તે રિમત કરતી, ત્યારે તેના ગુલાબી ગાલમાં

રહેજ ખાડા પડી જતા, તેના ઉપર આવેલા આરિક કૃષ્ણ તલવડે વહન કંઠે ઔરજ રીતની છાંપી બતકુંડું હતું. મહાન્ શિકારીના કાતીલ શન્ધી ધવાયેલી વનરાજની મસ્તરાણી ધીર અને મદ બર્ધા ડબે વનપંથ કાપે તેમ મદમા તે ચાલુતી હતી. આજે તેના નિષ્કલંક પૂર્ણિમાના કાંતિમાન્ રજનીકાન્ત સમાર્પવદન પર, અકસ્મીય આનંદનું સ્પષ્ટ હાથા દર્શન હોવાથી તે સીન્દર્યાથી શી શોભતી હતી. તેના અનગ ઉછળતા શરીર સુમનમા, અમ્પાના નવતવકાંસતપુષ્પને શરમાવે એવી મોહક મહેક હતી.

તેણે પહેરેલો પોષાક બહુમુલ્ય અને અત્યંત સુશોભિત હતો. તેણે કુલગુલાખી જરી કસબથી બરેલી સાટિકા પરિધાન કરી હતી. લીલા ખુદાવાળા કુલ ખુદાની ચોળા પહેરી હતી. પણ તે તડાતડ હોવાથી કાચોકેરી જેવા રતનો, જણે કે ચોળાના બન્ધનમાંથી મુક્ત થવા ઉછળતા હોય તેમ બહાર પડતા જણાતા હતા. કર્ણુમા નંગગડેલ એરીંગ પહેરીને તેણે મુખની મનોહરતામાં વધારો કર્યો હતો. કંઠમા ઉંચા પ્રકારના મોતીનો પાંચ સેરનો ગંઠો પહેર્યો હતો. અને હાથમા આરિક દ્રાગ વેલમાં અતિમૂલ્ય મોતી ગોઠવેલી અને તાસેલ હોવાથી ઝાંખાં ઝાંખા ભારતી એક એક બંગડી પહેરી હતી. ચરણમા નાળુક, પરન્તુ નકશી કારિગીરી યુક્ત સુવર્ણ સાકળા પહેર્યા હતા, તેની છુધરીઓનાં પરસ્પર ધર્ષણથી જે અવાજ નિકળતો, તે અવાજ કર્ણપ્રિય મોહક અને મધુરો લાગતો હતો. કપાળમાં કરેલો સિન્દુરનો ઝોળ આલેલો, પ્રદોષ સમયના પ્રભાકરની ઝાંખી કરાવતો હતો.

તે સુંદરી દ્રાક્ષલતા મંડપનીએ બેસીને, બગીચાની સુંદરતાનું નિરક્ષણ કરવાને બદલે કેં અપૂર્વ આનંદમાં ડોલતી હતી. તેના આજના આનંદથી તેની સુંદરતા વિશેષ ખીલી ઉઠી હતી. શરીરમાં કેં અનેરી

બાવનાનો સંચાર થયો જણાતો હતો. તેના રતાશ્વ મારતા હોંષ પળે પળે હસતા હતા. તેના તરલ નયનો હર્ષના અંજનથી વિશેષ આકર્ષક થયા હતા. આ સૌન્દર્ય મંડિતા યુવતીનું નામ જીજ્ઞા હતું. કાઠિયાવાડની છેક છેકે આવેલા ગારિયાધારનું વીર રાજા નોંધણુ ॥ તે લાડકવાણ પુત્રી હતી. જીજ્ઞાના આજનો અવર્ણનીય આનંદનું કારણ, તેનાં લગ્ન નગરના અભળમ સાથે થવાનાં છે, અને હાથે વાળે અભળમ લગ્નકરવા આજ રાત્રે આવવાના છે, એ હતું.

લગ્ન સમયે કંઈ યુવતીને આનંદ ન હોય ? તેમા વળી જીજ્ઞાને મન માન્યો પતિ મળ્યો હતો; સુંદર સ્વામિનાથ સંપાન્નથી જીજ્ઞાનું હૃદય, હર્ષના હીંચકે હીંચી રહે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

જીજ્ઞાના હૃદયપટમાં આનંદના ચિત્રો, કોઇ ગેબી કલમથી ચીતરાઈ રહ્યા હતા, ત્યારે મારીયા ધારતી પ્રજ્ઞમા પણ તેટલેજ આનંદ છવરાઈ રહ્યો હતો. ઘરે ઘરે મંગળ સાથીયા પુરાયા હતા. આખા મામમાં ધ્વજ-પતાકા ફરકાવવામાં આવી હતી. નગારાં, ત્રાંસા, શરણાઈ ઇત્યાદિવાદાનાં અવાજથી જણે કે મારીયાધાર ધ્રુજતું હતું.

જનના સત્કાર માટે ધમાલ ચાલતી હતી. રાજા નોંધણુના હર્ષની સીમા ન હતી. અબ્બ જમના મોખા પ્રમાણે સત્કારની વ્યવસ્થા ધણીજ ઉત્તમ પ્રકારની કરવામાં આવી હતી.

રાજા મહેલમાં ચોલડીયાનો અવાજ ગાળ્યો, ને જીજ્ઞા લતા-મડપ નીચે બેઠા હતા તે ઉભા થયા. તુપુરના ખણખણાટની સાંથે એક કોચલડીએ મધુર ટહુકો કર્યો-ટહુકાર ધ્વનિ હુપ્ત થાય ત્યાર પહેલાં સહવારથી સમવયસ્ક સખી હસીત વદને આવતી જીજ્ઞાએ જોઇ. સ્વાભાવિકજ લજ્જના બાવ તેનાં વદનપર છવાયા. તેની આખો શરમથી રહેજ મીંચાઇ. સખિને પોતાની તરફ આંખો નોંધીને

તેને જે કંપ થયો, તે કંપમાં તેના વદનપર પ્રસ્વેદ બિંદુ બાગ્યા. ને તે યૌકિતક સદૃશ ચગકવા લાગ્યાં; લજ્જા, સંકેત અને શરમનાં સંયુક્ત ભાવથી તેનું વદન જરા ગંભીર બન્યું. સખિના હસતા વદન પ્રતિ, એક દૃષ્ટિ કેંદ્રીને જીજ્ઞાસુ ત્યાજ ઉભા રહ્યા.

પરિમલતીરી પવનની ઢેર આવીને જીજ્ઞાસુની સાડી સ્તન પરથી ખસીને જરા નાચે ગઈ. જીજ્ઞાસુ સાડીને ઠેકાણે લાવે ત્યાર પહેલા તેના ગુલાબી ગાલ પર સખિનો ઘમાચો પડ્યો. જીજ્ઞાસુની આંખમાં શેષની રેખા ચમકે, તે પહેલા આવનાર સખિ બોલી:

“બા ! કેં એકલા એકલા !”

શબ્દો સાદા અને સરલ હતા. ઉચ્ચાર પણ સરલ હતો. પરંતુ જીજ્ઞાસુને તે શબ્દોમાં જે ભાવનાના ઝોખા જણાયા, તેથી તેની લજ્જામાં વૃદ્ધિ થઈ; ને સખિના તમાચાને પામતા જે શેષ દર્શાવવાની ઇચ્છા હતી તે વિદિર્શ્ય થઈ.

જીજ્ઞાસુને નિચી દૃષ્ટિએ, મૌનવશ રિથર બેબેલી જોઇને સખિએ પ્રશ્ન કર્યો.

“બા ! કંઈ મ્હેંએ બાર આવી ગયો ! ફુનિયામાં શું હેમે એકજ પરચુતા હશે ?” એટલું બોલીને શબ્દ અટકીને તેણે ઉમેર્યું: “બોલોને !”

જીજ્ઞાસુની લજ્જા ધીમે ધીમે ઝોલી ચલી ગઈ. સખિના શબ્દો આંતરપૂર્વક સાંભળ્યા પછી તેણે ધીમા સ્વરે કહ્યું:

“જાહેન ! એમ કેમ બોલે છે ?”

“ત્યારે કેમ બોલું, બા !”

“સખિ ! આજે તો આખરે સત્ય છે.”

સખિને જીજ્ઞાસુના શબ્દો સમજવાના સમજાયા. “તે ?”

“ તે શું ? ” જીજ્ઞાના નયનમાંથી અણધાર્યું તેજ નિકળ્યું :

“ આનંદની વાતો કર ! ”

“ અગમ્ય લીપિમાં લખેલી રસ કથા વાચતા તમે નિવૃત્તિ મેળવો ત્યારે આનંદની વાતો કહેને ? ”

જીજ્ઞાએ સખિના જીભે ઉપર ધ્યાન આપવા દુરસદ ન લીધી. તેની દૃષ્ટિ ક્ષણભર સખિના ચહેરા પર ઠરી.

“ અજ નમને મળવા આટલા અધિર, બા ! ” સખિએ મળકના રૂપમાં કહ્યું :

સુંદરતાની સાક્ષાત મૂર્તિ જેવા જીજ્ઞા બોલ્યા :

“ જ્ઞેન ! આવ ! તું શીદ મ્હારી પાસે આવી ? રહવારની સુ મધુર હવા કેવા હું અગીચામાં આવી ત્યા તું શા માટે અહિં દોડી આવી ? ”

“ ક્ષમા કરો બા ! આટલામાંજ તહે રેત્ય કરશો ! મસ્કરીના અંગના ચરણમાંજ ખીજશો ! હવે આ સમયે તો બા ! તમ્હારે સહન કરતાં શિખવું જોઈએ : ”

“ સખિ ! તારૂં એ જહાપણ મ્હને નિર્ધક બાસે છે ! ”

“ તો મ્હારૂં જહાપણ રજૂ મ્હારી પાસે ! ” મ્હો ચરડીને સખિ બોલી. જીજ્ઞાની દૃષ્ટિને ઝીલતી તે અડગપણે ઉભી રહી. ક્ષણભર ત્યા માનવું અધિષ્ઠ્ય પ્રસરી ગયું.

જીજ્ઞાની એ સખિ મંબીર ન હતી માનમાં મુઝાતાં તે બોલી :

“ બા ! આટલા દિવસ તો તહે અમ્હારી માથક કન્યા કહેવાતા—”

“ ને હવે ! ” સખિ વાક્ય પુરૂં કરે ત્યાર પહેલાંજ જીજ્ઞાએ વચમાં પ્રશ્ન કર્યો :

“ હવે ? ” સખિ ટદાર થઈ, સસ્તક ઉંચું કર્યું. ત્હેના ચ્હેરા પર હાસ્યની રેખાઓ પડીને તેણે ઉમેર્યું : “ હવે તો પત્ની કહેવાતો ! ”

જીજ્ઞાનાં તીરછા નયન, પાસે ઉભેલી સખીપર પડ્યા. તેની એ દ્રષ્ટિ સરોષ હતી. આખની ઉંડાંચુઆયા કીધની પ્રભા બાણે કે બહાર સરવા લાગી :

સખિ બોલી :

“ બા ! આજેતો તમારો લગ્નોત્સવ છે ! ” બાના હૃદયના બાવનું ઉંડાણ આપના સખિએ ઉમેર્યું : “ જીંદગીમા લગ્નનો અવસર વારે વારે ન આવે ! ”

“ ઓહો ! ખ્હેન ! તું તો બહુ ચતુર છો હો ! ”

“ બહે ત્હમે માની બેસો બા ! પણ મારામા તે વળી ચતુરાધ શી ! ચતુરાધના ચમકાર તો તમારા મગજમા હોય, બા ! ” સીકું સ્મીત સખીના વદનપર પ્રસર્યું.

ચોપાસ નગર નાખીને જીજ્ઞા બોલ્યા ;

“ કેટલા વાગ્યા હશે ! ”

“ કહું ? ” જરા વાર વિચાર કરીને સખિ બોલી : “ અજબ બમના પાણીદાર અમના પમલા મારીયાધારમાં ચવાને હવે દસ કલાક— મળી દસ કલાકજ અવશેષ છે ! ”

“ ખ્હેન ! એ મસ્કરી જવા દે હવે ! ” કટાણું મ્હો કરીને જીજ્ઞા બોલ્યા. પછી ઉમેર્યું : “ સ્પષ્ટ કહીશ કેટલા વાગ્યા ? ”

“ એક વખત તો કહ્યું બા ! વળી પણ કહું ! જુઓ રાત્રે આઠ વાગે બબ બમનાં આમબન ચવાના છે. તેને બાડા દસ કલાક રહ્યા એટલે અત્યારે દસ વાગ્યા એટલું પણ ત્હમે સ્હમજી ન શકયા, બા ! ”

“ તે તો બહુ કરી, ખ્હેન ! પણ સરળ રીતે બોલતા તને નથી આવડતું કે આમ વાંકું વાંકું બોલે છે ? ”

જીજીબાએ એમ કહીને સખિના જમણા માલમાં તમાચો લગાવ્યો; માલ પંપાળતી સખી બોલી:

“આ શું, બા !”

“આવતા વેંત જ છે” મહેને તમાચો લગાવી દીધો હતો, તે યાદ કર !”

“બસ કરો, મહારા લાડવાયા બા ! આ મંગલ અવસરની શુભ સાર્થકતા માટે તમારે અમ્હારા તમાચાનો જવાબ તમાચાથી નહિ; પણ શાંત સહનશીલતાથી વાળવો જોઈએ.”

“સહનશીલતાથી ? હા, આવ મહારી સખિ ! તારા તમાચા સહન કરવા મહારા ગાલને તૈયાર કર.”

“એટલે ?”

“તારો તમાચો લાગવા છતાં ગાલ ચમચમે નહિ તો હું ક્ષાત સહન શીલતા સેવવા પ્રેરાઉં, ખરું કે નહિ ?”

“ખરું, પણ—” જરા અટકીને સખિ બોલી: “એક માલ માત્રની તેવારીથી કંઈ વળવાનું નથી. તમ્હારા સમસ્ત શરીરને તૈયાર કરવું જોઈએ. અને તે-રોષ ન કરશો બા ?, અળા બમના વીર જીજી તૈયાર કરશે !”

“પાછી મસ્કરી !” એમ કહીને જીજીબાએ, સખિના ડાખા માલ પર હળવે રહીને તમાચો લગાવી દીધો.

“ઉધાર પાસુ નમી નયું, બા ! મહારા એક તમાચા ખાવાના તમે મણી થયા !” સખિએ વહેવારનું પાનું ઉઠેલું.

કોમલના મદીલા ટફકાનો સુમધુર રણકાર જીજીબાના કર્ણ પર અથડાયો. “મહેન ! કોમલના કંઠમાંથી મૃદુતા ભરી રસિકતા આવે છે !”

“જેમ કેમલડી પોતાના ટહુકોરથી જમતને મુગ્ધ બનાવે છે, તેમ તમે તમારા ટહુકોરથી મુગ્ધ બનાવી દે જો અળાજમને, બા!”

“વર્ણી મરકરીના માર્જો!” જીજ્ઞાસાએ બવા ચડાવ્યા.

પણ ત્હેની સખિ એમ ડરીને: ચૂપ થઇ જાય એવી ન હતી. તે બોલી:

“બા! કન્યા મટીને પત્નીતું પ્રભાવ શાલી પદ સ્વીકારી પછી અમને તો ભુલી જશોને?”

“નહિ બહેન, ત્હેને તે બૂલાય!”

“પણ હું ધારું છું કે અળાજમનું વદન નિહાળવામાં, અળાજમની પૂજા કરવામાં, અળાજમની છાંચા તથા રસવામાં તો ત્હેમે સારા જમતને પણ ભુલી જશો, ત્યાં મહારા જેવી એકાદ બહેનપણીનું સ્મરણ કેમ સભવે. બા!”

સખિના વદનમાંથી વારંવાર પતિનું નામ નિકળતું જોઇને જીજ્ઞાસાના વદનપર ચરમના સૌરડા પડ્યા. ત્હેનાં નવન તેજમાં લગ્નના કિરણ મળ્યા. જીજ્ઞાસાની સખી અત્યંત ચાલાક હતી. જીજ્ઞાસાના વદનપરનાં ભાવને તેણે વાંચી લીધા. ને પછી વધારે પત્રવવા અકળાવવાના ક્ષેત્રે તે બોલી:

“બા! તમારા અધરોષ્ટ જાણે કે અળાજમના આપ્તને મુમવા ઊત્તેજ હોય તેમ જણાય છે. અળાજમના બાહુપાશમાં પકડ થવા તમારી દેહ જાણે કે અત્યંત આનંદના સાગરમાં સ્નાન કરતી હોય તેમ દેખાય છે. અળાજમના ચરણને સરનેહ ચાપવા જાણે કે તમ્હારી જાતી ધડાકા મારી રહી છે. તમારી જીભ પણ પળે પળે જાણે કે રટી રહી છે. અળેજમ! અળેજમ! અળેજમ!...”

“બહેન!” જીજ્ઞાસાની અકળામણ વર્ણી પડી.” ત્હારી જીભ પર લગામ રાખ! ત્હેનાં મોંએ આવે બોલ શા!”

“હું સહજ ગઈ, બા ! અજ્ઞાનમતા નામે વ્યારથી ત્હમે અકળાઓ છો, તો હું હવેથી જો નામ લઇશ નહિ. બા ! અજ્ઞાનમનું નામ સાંભળીને ત્હમે આટલા બધા ચમકો છો. પણ એમની સાથે યુવાનીનું આગણું દીવાવતા, કે અજ્ઞાન રસની છોળો ઉઠાળતા બ્યારે વિલાસ ભોગવશે, ને અનુક્રિન ખિલતા સુમનની પેઠે ખીલીને સુવાસ ફેલાવશે એનું કેમ ? ને બા ! જરા વધારે છૂટ લઇને બોલું છું હો ! અવિનય થાય તો ક્ષમા કરશો, -એ બોલવાની પ્રેરણાને હું દાખી શકતી નથી કે, ત્હમારા ગુરૂની તંબો, અજ્ઞાનમની મુઠીમા ચંપાય એવા સંયોગોમાં ત્હમે આવી પડશો ત્યારેય પણ-સ્વામિનાથની તરા-પથી અમળાતા પયોધરની પીડા સહન કરીને પણ-ચમકશો નહિ એવી મ્હને ખાતો છે, અને અત્મારે માત્ર પતિતું નામ સાંભળતાજ આઠલી ચમક ? મ્હને માફ કરશો બા ! સભ્યતાના નિયમનું ઉલ્લંઘન થયું છે, પણ-પણ મનને ગમતું ને બાલ દેખાવમાં બડકવું, એવા તમારા લક્ષણને જોઇને એટલો અવિનય કર્યો છે. માટે મને માફ કરશો.”

“બહુ ચમ્પાવલી !” જીજ્ઞાને, સખિની મસ્કરીના શબ્દો સારા લાગ્યા નહિ : “ખેનપણી આવું બોલો ? ત્હેં તો અવિનય-અસભ્યતાની અવધિ કરી !”

“ઓહો ! જરા મસ્કરી કરી તેમાં આટલી ખીડ ! હ્યો બાજથી બોલું તો.....”

“જો જો કસમ ખાઈ બેસતી નહિ, ત્હારાથીતો મ્હને આનંદ મળે છે !” વચ્ચમાજ જીજ્ઞા બોલી કુંઘા. આ શબ્દોના ઉચ્ચાર પછી, આવેલો રોષ ચાલ્યો ગયો ને તે હસી.

તેના હાસ્યમાં નિર્દોષતા અને નિખાલસ પણું હતા !

“બા ! જે ધન્ય ધડીએ તદ્દમદ્દી દેહલતા અબળમની દ્વં, વિશાળ છાતી સાથે ચંપાસે;.....”

“તે ધડીએ તદ્દને તેહં મોકલીશ, પણ હવે કૃપા કરી તારા પુરાણ પુર્ણ કર તો સાઈ !” અકળાઈને જીજ્ઞાસુ વચ્ચેજ બોલ્યા :

“આ લગ્નનો અદ્વિતીય પ્રસંગ છે તો એ પ્રસંગે રસપ્રેમનાં જપુરાણ વચાવ, બા !”

“તારા લગ્ન પ્રસંગે તેવી કથા વચાવજે, પ્રેમની પારામણ્ય બેસાડજે, પણ અત્યારે શૂપ થા !”

જીજ્ઞાસુના એ શબ્દોમાં સમાયલી બાવ શક્તિ, તેની સખિને અસહ્ય લાગી. મને તોમ પશુ જીજ્ઞાસુ, તેની સખિને ચૂપ કરી શકી :

પછી બન્ને જણીઓ, દ્રાક્ષિના લતા મંડપને છોડી બહાર જવાના રસ્તે ચઢી. બગીચામાંથી બહાર જવાના રસ્તાની બન્ને બાજુએ અગણિત પુષ્પ છોડે આવેલા હતા. ઠેક ઠેકાણે ખીલી રહેલા અનેક વિધ સુમનોની સુમધથી મગજતર ચાપ એમ હતું. ચાલતા ચાલતા જીજ્ઞાસુની દષ્ટિએ એક ગુલાબનું પુષ્પ ચઢ્યું. ને તે બોલ્યા : “સખિ ! આ ગુલાબના પુષ્પનો રંગ કેવો સરસ દેખાય છે !” જીજ્ઞાસુના આ શબ્દોના જવાબમાં સખિ બોલી : અબળમનાં વદન સૂચનો રંગ પશુ એવોજ હશે, બા ?” અનિચ્છા છતાં જીજ્ઞાસુના હોઠ આંધું હસી પડ્યા !

મકલેશ્વરી બીજી.

“ અતઃ કવિ, ”

હર્યાર મના સિંહદાર ઉપર પ્રભાતના દ્વીતીય ચોથડીયાના રથકારા ગાજી રજા હતા. એક પછી એક દરબારીઓ આ સિંહદારમાં ચઢી રાજમહેલ અન્તર્ગત પૂર્વદિશાના એક બંધ ચોમાનમાં બંધ રજા હતા. આ ચોમાનમાં આજે પુણ્યાર્થીનો દરબાર ભરાવાનો હતો. અધિકારીઓના દરબારનુસાર ન્હાની મોટી પુરશીયો આમેદુદ્દીન રીતે ત્યાં મોકલવામાં આવી હતી. અધ્યપના રાજ નોંધવું છતાં માટે એક ઉચ્ચ સિંહાસન પડ્યું હતું. આ સિંહાસનની કારિગરી ખરેખર વર્ણનાતીત હતી. સિંહાસનની બન્ને બાજુએ બાયાતો, જગીરદારો, જહાજ મામંત્રી ખરેખરા તરીકે અધ્યપના સગા અને સ્નેહી રાજાઓ માટે મોટી પુરશીયો ચૂકેલી હતી.

બરાબર દશનો અમલ ક્યો તે આમંત્રિત અમલદારો, ખરેખરાઓ કચેરીમાં આવી ગયા. શેડીવાર પછી ‘ રાજ નોંધવું છતાં અમા ’ ના અવાજ સાથે નોંધવું છતાં કચેરીમાં ઉપસ્થિત રજા. સર્વેએ ઉજા થઈને તેમને નમન આપ્યું. એ નમન ગીચીને નોંધવું છતાં સિંહાસન ૩૬ થયા. બાદ સર્વે સભાજનો પોતપોતાના સ્થાને ગાદવાઈ ગયા. નક્ષત્રમંડળમાં ચન્દ્ર જેમ ચીલે. તેમ સભામાં રાજ નોંધવું છતાં દીપતા હતા.

દેશોદેશ કુમકુમ પત્રિકાઓ પહોંચાડવામાં આવેલી હોવાથી ચારણ બાટોના ટુટો દરબારમાં આવવા લાગ્યા. દરબારમાં દાખલ થવાની આજે દરેકને છૂટ હતી; ફારશ કે આજનો દરબાર રાજકા-

જની વ્યવસ્થાનો કે ખાનગી ન હતો. કિન્તુ કુંવરી જીજ્ઞાનાં રાગ સમજની ખુશાલી નીચે ખાસ દરબાર બોલાવવામાં આવ્યો હતો. તોંધણીની આગા હતી કે કોઈને પંથુ દરબારમાં દાખલ થતા અટકાવે. નહિ. ચાહે રંક હોય કે રાય હોય, આજના મંગલ પ્રસંગની ખુશાલીના દરબારનાં દ્વાર સર્વેને માટે એક સરખા ખુલ્લા છે.

દરબારમાં ઉપસ્થિત સમલા ચારણુ બારોના વૃન્દોની સાથેજ વાસીયાનો ચારણુ રામસુર, લખોત્સવમાં સાઈ દાન મળશે એ આશાથી પ્રેરાઈને દરબારમાં આવ્યો હતો. સર્વેએ પોતપોતાની કવિતાઓ કચેરી વચ્ચે મહોટા સાથે કહી સંભળાવી, મુખ્યત્વે નોંધણીના વડવાની પ્રસંશા, સાથે નોંધણીના રાજતાજના અમરતવી આશ્રિય, એકબીજા વિષય સમજાની કવિતાનો હતો. નોંધણીએ ચર્ચાચિત જનમ આપવાની વ્યવસ્થા કરી. બાદ રામસુરને તેની કવિતા લક્ષ-કારવાની રાજીઆ થઈ.

રામસુર બોલ્યો: “ રાજન્ ! મહારી કવિતા બેસાઈ રહે ત્યાં સુધી કચેરીમાં સમુદ્ર સદશ મંજીરવા હવરામલી હોવી એકાએક. અદિષુ અને દારના બ્લાસની આમ લે, અને ફાકટ બડબડાટ વચ્ચે પ્રભુરી કવિતા હું બોલી શકું નહિ. હમણાં બોલાઈ ગયેલી હબરે કવિતા કરતાં, આરી કવિતા સત્તની નિરાણી અને કિમતી છે. ”

આ સંભળીને સભાજનો બધે બધે ગયા. એક વાચક આ પ્રમાણે બોલે. તે સભાજનોને મન અસહ્ય થઈ પ્રજ્ઞુ સભામાંથી એક મહોટરે બેસ્યો:

“ મહારી ! એક વાચક જસસભા વચ્ચે આ પ્રમાણે બોલે એ કંઈ તથી. તમારે કવિતા સંભળાવવી ન હોત તો કંઈ નહિ, પંથુ

હવે પછી વધારે પડતું બોલશો તો ભણુને કે દાદી વિખાઈ જશે !”

રામસુરના હોઠ, દાત વચ્ચે ખીસાયા. કપાલમા કરચલીયો પડી. ત્હેની પાણીદાર આખમાંથી અગ્નિકણો ખરવા લાગ્યા. તેનો જમણો હાથ મુછ પર ગયો ને તે મુછ મરડતો બોલ્યો :

“ નામાંવ્ય પશુ ! તું શું જોઈને મને યાચક કહે છે ? ત્હારી કુલદદિષ્ટિ મ્હને બિખારી જુએ છે; પરંતુ હું રાજનેતાય રાજ છું, યાચક નહિ પશુ કીર્તિવાન કવિ છું. કવિની સત્તા-શક્તિનો ત્હેને ખ્યાલ છે ? ત્હારા રાજ નોંધણુજને, તેમના મુલકે વાસીજ પૂજતા હશે; પરંતુ મ્હારી કીર્તિની સુવાસ સહુ દિશામા પ્રસરી ન્હી છે. રાજ કરતાય કવિરાજનો શક્તિ અને પદો અધિક હિચ્ચ છે. હું નિજનદે મરત છું. અભિમાનથી પ્રેરાઈને ત્હેં હિચ્ચાંદલા અપમાન જનક શબ્દોના જવાબમા, ત્હારૂં જડણુ બાગી નાખવાની મ્હને મરજી ચાય છે, પણ નોંધણુજના આનંદમા બંગ પાડવા જેવું હું કરી શકતો નથી. તેથીજ તું આજે એક કીર્તિમસ્ત કવિનું અપમાન કર્યો છતાં પરિણામ હીન રહે છે. પણ આજ પછી મ્હારા જેવા કોઈ કવિનું અપમાન કરતા પહેલાં ત્હારા આત્માને પ્રજ્ઞ કરજો કે હું જગતની સપાટી ઉપર રહેવા પામી શકે નહિ ? ”

મદવી આટલું બોલીને ચૂપ થયા. ત્હેમના દરેક શબ્દોમા પ્રતિભા હતી. બોલતી વખતે ત્હેમના મ્હેરામા જે લાલાશ અળકતી હતી, તે લાલાશ તેજોમને આખી સભા દીગ થઈ ગઈ. કવિરાજને અપમાનનક શબ્દો સંભળાવનારાએ મ્હેટોરો સભાજન પણ કંપવા લાગ્યો. રામસુર મહાન કવિ હતો. કવિની શક્તિનો ખ્યાલ અદિષુ અને દારૂની ત્હેરમા ડોલતા એ સભા જનના મગજમાં ક્યાથી હોય ?

રામસુરની નીચ દષ્ટિ નોંધણુજ તરફ ફરી, કવિનીએ વખતની

મુખ મુદ્રા જોધને જાણે કે સિંહાસનું ડોલવા લાગ્યું. ધુર્જટીના તૃતીય નેત્રમાથી ઝરતા મહા પ્રલયકર અંગારની જેમ એ દષ્ટિમાંથી ક્રોધના અંગાર ખરતા હતા. યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં તત્કારની તિક્ષણ ધાર અને બદ્ધકેના હૃદય ભેદક અવાજોને ન ગણકારતા દુરુમનો ઉપર યાહોમ કરી તૂટી પડનાર વીર રાજા નોધણજીને કવિની અંગાર ઝરતી કુપિત દષ્ટિ અસહ્ય થઇ પડી. તે જાણી ન શક્યો કે તે શા કારણથી ધ્રુજ રહ્યો હતો !

તે ઉભો થયો ને ધીર-ગંભીર પગથે સિંહાસન પરથી ઉતરી રામસુર કવિની પાસે આવ્યો. સભાજનોની દષ્ટિ ક્ષણભર નોધણજીના ગંભીર ચહેરાપર ઠરી.

“ નોધણજી ! ” રામસુરના વદન ઉપર ગર્વ અને ગુસ્તાનાં કિરણ ચમક્યા : “ રાજ સંસ્કૃતિ ખદિંથી પરવારી મઇ લાગે છે. યાત્રક અને કવિમા બહુ ફેર એ ધ્યાનમાં રાખજો, રાજન ! ”

“ કવિરાજ ! શાત થાઓ. નોધણજીના ગેરવશીલ આસન આગળ યાત્રવા આવેલા કવિના કોપમા કંઈ અણુધટતું થાય તો મદારા પળીયામા ધ્રુજ પડે ! ”

“ બસ કરો નોધણજી ! ” ‘ યાત્રવા ’ શબ્દે તેની યુદ્ધિ સતેજ કરી. “ હુ દરતનો દૂત આ કવિ, ગારીયાધારની ગાદી આગળ યાત્રવાની હઠગાથી આવ્યો છે; તોપણ ત્હેને અભિમાન છે કે સ્વમાનના ભોગે મળતા દાનને તે ઠોકર મારે છે. કવિના દરબારમા અખૂટ સંપત્તિ ભરેલી છે, ત્હેની સંપત્તિ સાથે કુબેરના દન્ય ભંડાર પણ સરખાવી ન શકાય રાજન ! ત્યો રામ રામ છે ! ”

આટલું બોલીને રામસુર ઉભો થઇ ગયો. ક્ષણિક સિંહાસન પ્રતિ દષ્ટિ ફેંકી તે ઉભો રહ્યો. સૂર્ય રસ્મિથી જત નયન અંજન

છે. કવિના અપૂર્વ તે જો રાજા નોંધણીનાં નયનો અંજના. કવિની શક્તિ પાસે મહાન ચક્રવર્તિનો ગર્વ પણ ગળી જાય એમ નોંધણીને લાગ્યું. તે બોલ્યો: "કવિરાજ ! ક્ષમા કરો." તહેના નયનમાં દીનતાનું તેજ પ્રગટ્યું "કવિરાજ ! ક્ષમા કરો. તહમારી અતૂલ શક્તિને મ્હાં મસ્તક નમન આપે છે."

એમ કહીને નોંધણીએ, એ મસ્તક કવિને નમાવ્યું. રાજાના સત્યામહથી રામસુર મઠવી, પોતાની દૃષ્ટિથી આખી સમાને માપી બેતા હોય તેમ દ્રઢપણે બેઠા. અને કવિત લલકાર્યું.

રામસુરની કવિતામાં અનેરી પ્રતિભા હતી. નોંધણી એ સાબળીને અત્યંત પ્રસન્ન થયા. કવિને સારો પુરસ્કાર આપી પોતાની કિર્તિ કાઢવાને પ્રેરાયા.

"સામંતસિંહ !" નોંધણીએ જૂમ મારી.

વીરના પ્રભાવશાળી પગલે સામંતસિંહ, આસન પરથી ઉઠીને પિતાના સિંહાસન નજીક આવ્યો.

"પિતૃ 'શી જ્ઞાતા છે ?"

"કુમાર !" નોંધણી બોલ્યો. "આ રામસુર કવિને લાખ લાખ પસા આપવાનો મ્હારો વિચાર છે. પણ તેમાં હાથી જોઇએ. અને આપણે ક્યાંજામાં પણ હાથી આપવાનો છે, એટલે જે હાથીની આપણને જરૂર છે. માટે તું લોભા મામા પાસેજ, તેમની પાસેથી જે હાથી વેચાતા લઈ આવ દારા ચાહ અને આરંભજેળ વચ્ચે સંધિ કરાવવાથી તેમને આવન હાથી ધનામમાં મળ્યા છે."

કવિને લાખ પસા આપવાની નોંધણીની ઇચ્છાથી સર્વ સમાજનો આશ્ચર્યોન્વિત થયા. શબ્દમારેલ હાથી, ઘોડા, માયો, બેંસો, ઉંટ, દસ હજારનો ગીરાસ અથવા રોકડ, ઇન્, ચામર, નિશાન, નોખત, એક હજાર સુવર્ણ મુદ્રા અને સારો પોષાક વગેરે આપે તેને

લાખપસા કહે છે. એક કવિતાના બદલામાં આટલો મહાન પુરસ્કાર મળતો તોએને ઈચ્છાજીઓના દીધ ઝામઝામ. સમજીએને સહમત્યા કે: “કવિ ખરેખર મહાન છે. ત્હેના એક જોલની કિંમત એક લાખથી ઓછી નથી સાં ગર્વ અને અભિમાન કવિને કેમ ન હોય?”

“પિતાજી!” સામંતસિંહ બોલ્યો: “આપની આજ્ઞા શિર સાવણમાતું છું પણ લોભો જાતનો કાઠી છે. વળી ચૈત્રમંત્રેય તરફથી બાવન હાથીઓ ઉપરાત અમદાવાદ સુધી આપા કાઠિયાવાડની ખંડણી લેવાનો તેને હક્ક મળ્યો હોવાથી તે અત્યંત અભિમાની થયો છે. માટે હક કરીને ન આપે તો તેની સાથે લડીને પણ હાથીઓ લઈને આવું. પણ પાછો ન આવું એવી આજ્ઞા આપશો.”

કુમારનાં વદનપર વિરલ રેખાઓ પડી. રાજા કુમારના શબ્દો દરબારમાં ગાજી રહ્યા.

“સામંત! લોભાની સેનાને તું એકલો જીતી શકે નહિ. એવી ઉદ્ધતાઈ રખે કરતો. એ સાહસમા તો કાળને આમંત્રણ થાય!”

“બાપુ!” કુમારના ગોરવશાળી કપાળમા ગર્વનું લોહી ચઢી આવ્યું: “રાજા નોંધણુજીનો કુમાર નિર્ભય ન હોય. લોભાની સુઠી તરસેના તો શું, પરંતુ લાખો બલકે કરોડોની સેના વચ્ચે પણ મ્હારી તલ્લવારનો ચમકાર ચમકી રહે. દુશ્મન દળથી હૈં એવો હું નમાલો નથી. બચકર વિગ્રહમાં ધુમી ચરી દળની કચ્ચરો કાઢી નાખલા બેટલી સહિતનો તો મને ગર્વ છે. યત્નને જીતવા મને તેવી બચકરતા મ્હારી આડે આવે નહિ. નોંધણુજીનું ગૌરવ ભળવી સત્તુની જાતીને ચીરી નાખવા વિગ્રહી બનું એમાં શક પણ નહિ!”

“શાખાશ સામંતસિંહ!” પુત્રની હિંમત અને શૌર્યના

કિરણોથી અંબયલા નોધણુએ હર્ષ ભેર ઉદ્દગાર કાઢ્યા: “ધન્ય છે ત્હને ! ત્હારી વિરતાની મોઢી સુવાસ અત્યંત પસરો ! પણ કુમાર ! લોભા માભા સાથે આપણો ગાઢ સંબંધ છે. તેથી કિંમત પણ નહિ લે અને હાથી આપશે, કદાચ લોભ કરીને કીંમત લેતો આપવી. તેમ છતાં જો તેના પાડે તો પછી ગમે તેમ કરીને પણ હાથી લાવવા, પછી બધું દીકરું થઈ રહેશે.”

વીર પિતાનો વીર પુત્ર, તત્ક્ષણેજ દૂર કરી ગયો !

તે દરબારજનો શિવનેત્ર બની ગયા. સામન્તસિંહની શક્તિની તેઓ પરસ્પર શત્રુતિ કરવા લાગ્યા. રાજા નોધણુએ કુમારના વીરતા બધો શબ્દો સાબળી અપ્રીત સંતોષ થયો. એ સંતોષની સાથે તેણે ઈચ્છ્યું કે આજના દરબારના ઉચ્ચારેલા શબ્દોનું પાણી, સામન્તસિંહ જાળવે તો એક વીર પુત્રના પિતા તરીકે અભિમાન લેવાની અને તક મળે !

દરબાર વિસર્જન થયા પહેલાં નોધણુએ રામસુર ગઢવીને કહ્યું

“ગઢવી ! કુમાર, તેના મામા પાસેથી હાથી લઈ આવે ત્યાં સુધી તમારે મારા રાજ્યમા પ્હરોણ તરીકે રોકાવું પડશે !”

“શામાટે ?”

“કવિરાજ ! મારો વિચાર તમને લાખપાસા આપવાનો છે. એટલે હાથી વિના તે આપી શકાય એમ નથી. એટલા માટે મહારા આમંત્રણને માન આપવાની તમે ઉદારતા જતાવશે તો મને સંતોષ થશે.”

“રાજા ! એવા લાખપાસાની મ્હને છુપ નથી. બીજી વખતે કદાચ તે આપજો. અત્યારે તો હું જઈશ !”

“એમ ન થાય કવિરાજ ! વીરની વીર કારકીર્દિ સંપાદન

કરવાના અવસરે હું તમ્હારી આગળ પ્રાર્થુ છું કે સામતસિંદના પાછા ફરવા સુધી ત્હમે અહિં રહો. ”

નોંધણીના અત્યાચરને માન, આપીને રામસુર મદવી મારીયા-ધારમા રાજ્ય પરોણા તરીકે રોકાવા કંચુલ થયા,

ને પછી થોડીવારે કસબાની આપલે થયા પછી દરબાર વિસર્જન થયો, બાર વાગતા ચોપડીયાના રણકાર માળ્યા.

પ્રકરણ ત્રીજું.

“ સાંભતસિંહ.”

એરાળા ગામનો ઘણી લોમો, જાતનો કાઠી હતો. શાખે તે ‘ખુમાણુ’ કહેવાતો હતો. નોઘણુજના માતૃશ્રીને લોમાં ખુમાણે ધર્મની બહેન માન્યા હોવાથી નોઘણુજ તેને ‘ભામો’ કહેતા હતા.

લોમો ખુમાણુ વીર હતો. ધુટારા કાઠીઓ ત્હેના નામથી કે પતા હતા. ત્હેની બન્ય આખોમા વીરનું તેજ હતું. તેના અમલમા વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીતા હતા. નગર ઉપર બાદશાહ મહડી આવ્યો એ વખતે લડવા માટે ‘ મોરી ’ જાતના રજપૂતો કે જેનું નામ ‘ જુયર ’ હતું તેણે ખેતર આપ્યું હતું. તેથી તે લડાઈનું નામ ‘ જુયર મોરી ’ કહેવાય છે. નગરની બધી લડાઈઓમાં આ લડાઈ મ્હોટી ગણાય છે. લોમો સાથે હતો. તેથી તેને ઘણું ધન અને સામગ્રી મળ્યા હતા. ઉપરાંત આરંગજેય તરફથી પણ તેને સાંઈ પારિતોષિક મળ્યું હતું. એક ‘ વીર રાજા ’ તરીકે ત્યારપછી તેની કારકીર્દિ સર્વત્ર પ્રસરી મઝ. પોતાની વીરતાને મળેલા ઇનામથી તે અત્યંત ગર્વિષ્ઠ થયો હતો.

એક દિવસ લોમો ખુમાણુ, મહેલના અન્ત ભોગમા આવેલા પોતાના ખાનખી બેઠક રૂમમાં બે ચાર કાઠીઓથી વીંટળાઈને બેઠો. બેઠો હુકાની નળી મ્હોંમા રાખીને ધુઝપાન કરી રહ્યો હતો. ત્યાં એક નોકરે આવીને સમાચાર આપ્યા:

“ નામદાર ! મારીયા ધારના રાજ નોંધણીના કુમાર સામંતસિંહ મહાર દેવડી પર આવીને બેઠો છે, ને તે આપને મળવા માંગે છે. ”

“ કુમારને માન સાથે અહિં તેડી લાવ. ”

શેંખાની આજ્ઞા લઇને નોકર દેવડી પર આવ્યો અને સામંતસિંહને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું :

મહાબાઈ પગલે કુમાર, નોકરની સાથે આવ્યો. થોડીવારમા બન્ને જણા બોમો ખુમાણ બેઠો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સામંતસિંહને જોઇને બોમો ઉઠ્યો અને બેઠ્યો. પછી બન્નેજણાં ગાદી પર બેઠા.

“ કુમાર ! સૌ કુશળ છે ને ? ” લોમાએ કુશળ પૂછી.

“ મામા ! ” સામંતસિંહ સંકચતા પૂર્વક બોલ્યો : “ હમ્મર, કૃપાર્થી કુશળ વર્તે છે. મહારા બાપુએ આપને રામરામ કહ્યા છે. ”

“ રામ રામ ! ” લોમાએ, નોંધણીના રામરામ ઝીલતાં ઉત્તાર કાઢ્યા. ને પછી પાસે ઉભેલા નોકરને હુકમ કરમાવ્યો :

“ જા, જઇને અંતઃપુરમાં બપર આપ કે નોંધણીના કુમાર સામંતસિંહ પધાર્યા છે, તેમના માટે રસોઇની વ્યવસ્થા કરે. ”

નમીને નોકર ગયો. પછી સામંતસિંહે વાત કહેવા માંડી :

“ મામા ! બાનાં લગ્ન છે. તેમાં પધારવાનું આમંત્રણ કરવા હું આવ્યો છું ! ”

“ હાલમાં મહારાથી ખેરાલી છોડાય તેમ નથી; નહિ તો નોંધણીનાં આંગણે આવવાની વાત હું જરૂર સ્વીકારત. ” લોમાએ કુમારના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાની મુશ્કેલી દર્શાવી.

“ ને બીજું-” સામંતસિંહે જણાવ્યું : “ લગ્નમાં બે હાથી-

ઓની જરૂર છે. એક બાને આપવાનો ને બીજો ચારણને ત્રાપ પસામાં આપવામાં જોઈએ છીએ. માટે બે હાથી આપો, અને તેના જોઈએ તે નાણા લેા. ”

“ સામંત ! ” લોમાના, મવ્ય કપાલમાં ક્રોધ અને અભિમાનની કરચલીયો એ દેખાડી દીધી: “ સામંત નોધણની અક્કલ શુભ ચર્ધ ગઇ છે કે શું થયું છે કે હાથી માગે છે ? લોમા ખુમાણના હાથીની માગણી કરતા તેને જરાય વિચાર ન આવ્યો ? શુ રાજપૂતો આટલા સારજ સંબંધ રાખતા હશે ? કેમ આપા દેવાયત ! ”

લોમાએ પોતાની બાજુમાં બેઠેલા દેવાયત સામું જોઈને પ્રશ્ન કર્યો. દેવાયત, એક જાણુવા જેવી વ્યક્તિ હતી. વૃદ્ધવયને કિનારે ઉભેલો તે એક બાહોશ વીર યોદ્ધો હતો. અનુદિન લાલરહેતા ત્હેના નયનામાં કઠોરતાના કિરણ સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. પ્રચંડ પ્રભા કરના પ્રખર તાપમાં ધુમી હોનેા સ્હેરો કેક લાલ અને શ્યામ થયો હતો. લોમાનો ને વિશ્વાસ પાત્ર સલાહકાર વીર મિત્ર હતો. અમલદારો કે ગીરાસદારો ત્હેને ધિક્કારતા હતા, કારણકે ત્હેની સાથે સ્પર્ધામાં કાવતા નહિ ઇર્ષ્યા ખોરો ત્હેનાથી કરતા, કારણકે ત્હેનું નિષ્કલંક વિમલ જીવન ઉધાડા પુસ્તક જેવું સ્હેલાઈથી વાચી શકાય એવું હતું. ત્હેના અરિત્ર અંધમાં એકપણ કલકિત પાતું ચિતરાય એમ ન હતું. દેવાયતના બાહુ બળે ખેરાળાતું ગોરવ ટકી રહ્યું છે એમ લોમા માનતો હતો.

લોમાએ પૂછેલા પ્રશ્નનો કિતર આપવા તેણે પોતાનો સીનો ગર્વમાં ટકાર કર્યો તેના વદનપર-નયનમાં-અપૂર્વ તેજ પ્રકાશ્યુ ને ચીપી ચીપીને બોલ્યો.

“ આપણે હાથી દેવા પણ નહિને રૂપીઆ લેવા પણ નહિ. નોંધણનું માટી પણું હોય તો બાલો પછાડીને લઈલે, આતો માટીયુ નામાલ છે. સામંત ! ”

શબ્દોમા સાદાઈ હતી. પરંતુ જે મહોમાથી એ શબ્દો નિકળ્યા
ના એ મહો પર વીરત્વની જ્વાળાઓ? જ્વલુકી ઉડી હતી. રહેજવા-
તામા તેના હોઠ, દાત વચ્ચે પીસાતાને આખમાથી અગ્નિ કણોવવો
વતો કુચિત થયલા વાધના જેટલો તે ભયંકર બની જતો હતો.
પોતાની કોપિત મુદ્રાની છાંયામાં કોઈપણ ટકી ન શકે એવું તેને
અભિમાન હતું.

પણ સામંતસિંહે દેવાયતના કુપિત રહેગ ઉપર ધ્યાન ખેંચ્યું
નહિ. દેવાયતના શબ્દોએ તેનામા ગંભીર અસર કરી. સ્વમાન સમા-
પાત કુમારનું વદન ગુસ્સાના જુસ્સામાં લાલ બન્યું તે બોલ્યો.

“હાથી ન આપો તહેનું કાઠ નહિ, પણ ગર્વ બધો વેણ
કાઢશે નહિ, ગર્વ કોઈને છાજ્યો નથી !”

લોમો ખુમાણ ચોકચો. “સામંત ? પરરાજ્યમા પણ તમે
આટલો અધો મદ રાખો છે ? બલ બલાનો ગર્વતો લોમાના ચરણ આગળ
ગળા ગયો છે. આજે ચોમેર લોમા ખુમાણની આણુ પ્રસરી રહી છે,
કેટલાય ક્ષત્રિ જ્યા તહેની રજ ચુમી માથે ચઢાવે છે ?”

“.....અને કહોનેકે તમ્હારી સ્વાદિષ્ટ ગુલામગીરી ઉડાવે
છે. પણ ખુમાણ ? ગર્વ કરશોમાં. અભિમાને તો ચોદ ચોકડીના
રાવણ રાજ્યનું પણ અવસાન થઇ ગયું ? નિર્માલ્ય અને હીચકારા
ક્ષત્રિય જ્યાના નમનથી, પોતાને એક ‘વીર’ માનીને અભિમાનથી
દેહસાને કુલાવવા એનું નામ કંઇજ નહિ ? લોમો ખુમાણ ? વીરની
તદ્વારનું પાણી જોવું હોય તો તે હું બતાવી આપીશ. તમારી પાસેથી
હાથીઓ લેવા માટે આવેલો વીર કુમાર, કદી પણ પાછો જશે નહિ.
દ્રવ્યથી કે તદ્વારથી પણ હાથીઓ લીધા વિના હું જઈ તો મ્હારી
જનેતાની કૃપ લાગે, સમજીને બે હાથીઓ આપી છો તો સાફ છે,

નહિતર જાણુએ કે મહાજન મચશેને તેના પરિણામમાં તમારી બહા-
દુરી લખિત થશે, સમજ્યા-?”

સામંતસિંહે આ શબ્દો એવાતો જુસ્સાથી ઉચ્ચાર્યા, અને તે
વેળા તેનું પુષ્ટ અગ તથા શુભાકૃતિ, વીરતાના તેજથી એવા દીપવા
લાગ્યા કે બકારથી કામળ દેખાતો આ કુમાર, એક પરજ ‘વીરો-
ચવી’ એમ લોકોને લાગ્યું.

દેવાચત, લોકોની અવગણના કરવા નેટલી સામંતસિંહની
ઉછળતી વૃત્તિ જોઇને ધણો ખિન્નવાયો. અજણતા રહેના હાથ ખોળામાં
પડેલી તથ્વારની મુદ્દપર ગયો. તે બોલ્યો:

“સામંત ! તું હજી છોકરો છે. હાથીલેવા નોંધણીને મોકલ.
જેલું કે તે કેવોક બાંસો પછાડે છે !”

“છોકરો છુ પણ સિંહનો બાળક !” સામંતસિંહ આવેશથી
બોલ્યો. “તમારામાજ વીરતા છે, અને બીજા શું નિર્વિર્થ છે ?”

“હા, નીર્વિર્થ છે !” લોકો બોલ્યો: “લોકો ખુમાણની
હાંધી ચોદાઓએ તાજ અને તથ્વાર નમાવી દીધા છે, કુમાર !”

એ પરથી એમ ન માની એસ જો કે ક્ષત્રિયોના સંસકાર
તનનજ નિર્મોલ્ય થઇ ગયો છે. ખુમાણ ! આ ન હોય કોઇ નિર્વિર્થ
ક્ષત્રિય બાલ ! આ તો વીર નોંધણીનો વીર સંતાન ! તમ્હે માનો
છો એવા ધસાઈ ગયેલી ક્ષત્રિયત્વને સતેજ કરવા જન્મેસો વીર ચોદા
આ ન હોય કોઇ વંડાને પેટે અવતરેલો, ભલભલાનું પાણી ઉતારવાની
શક્તિ ધરાવતો વીર કેસરી ! લોકોખુમાણ ! નોંધણીનો સંતાન
નિર્વિર્થ નથી કે જે પોતાની તથ્વારને કોઇને પણ જીવતા નમાવીને
કલકિત કરશે. નોંધણીના સિંહ સમા સંતાનની તલવારથે જીતવી
કે નમાવવી એ કાંઈ સહેલ નથી. લ્યો બા ! રામ રામ છે !”

એટલું બોલીને સામંતસિંહ ઉભો થયો અને કમ્બરપર લટકતી તલવાર પર હાથ રાખીને તે બોલ્યો:

“તમારા રાજ્યમાં એ હાથીએ આજેજ ઉપાડી બાકે તોજ નું નોંધણીનો સંતાન કેસરી !”

“જાઓ, તમારાથી થાય તે કરીલેજો !” લોંગાએ, કુમારને એ ફરકારી બોલ્યો જવાબ આપ્યોને ઉર્મિયુ: તમારાજેવા નિર્વિધ ક્ષત્રિયો કાઢિયોદા આગળ કંઈજ વિસાતમા નથી !”

“બસકરો ખુમાણ !” કુમારે ભવા ચઢાવ્યા: “‘નિર્વિધ’નું સંપ્રેધન તમારા રંગમહેલના ખવાસો માટે રાખો; નહિ કે જેના નામ સ્મરણથી દુશ્મનો કંપે એવા વીર નોંધણીના કુમાર માટે ! જીવન ભર, નિષ્કલંક વિજય કીર્તિની પ્રાપ્તિ માટે સંસારની સપાટી પર સફર કરનારનું સંતાન કદીપણ ‘નિર્વિધ’ હોઈ શકે નહિ.”

“સામંત ! સાસંત ! હજી કયા, તું મને જાણે છે ? મારી વીઆની પરિસ્તીમા માપી છે ? ઉછળતા બોલીના મિથ્યા ગર્વમાં માફ અપમાન તમે કરો છો એ ચાહ રાખજો. મહારી છાંચામ! ઉભા ઉભા રહીને મહારા માનનું ખંડન કરવા જેવું બોલશો તો મહારા મહેલમાથી બહાર નિકળવું તને કારમું થઈ પડશે. સત્તાને સાહસ કરતા વાર ન લાગે, કુમાર !”

“નોંધણીના વીરથી જન્મ લાખ મહેને તો માત્ર સ્વમાન અને ક્ષત્રિય કુળનું ગૌરવ જાળવવાનું શિખવવામાં આવ્યું છે. જ્યાં માફ સ્વમાન હજીતું હોય, એક કનિષ્ઠ કાઠી નિર્ભજ ક્ષત્રિયોને પરાજય કરીને અભિમાનની ટોચે જવા પ્રેરાતો હોય, ત્યાં કોઈને માન ખંડન થતું લાગે તો પણ હું મ્હોં બંધ રાખી શકું નહિ. અને માત્ર બકવાટ કરીને પોતાની વીરતા પ્રદર્શિત કરવા કરતા તલવારના જોડે

‘વીર’ કહેવડાવવાની ગ્રેરણાથી ‘તમારાજ મહેલમા પાણી જતાવી દેવાના ઇંરદે મ્હારો હાથ તલવાર પર જાય છે. પણ મારે માત્ર હાથીજ હેવાના છે એટલે અહિંયા તલવાર ચમકાવવાની શી જરૂર ?”

‘કનિષ્ઠ કાઠી’ના સંબોધનથી લોભા છેડાયો સામંતસિંદુનું જડ્યું દુકાની ચલમથીજ ભાગી નાખવાની ગ્રેરણા થઈ આવી. પરંતુ એક છોકરાને પરાજય કરવાની વૃત્તિ શેવવી એ તેને મન હીક લાગ્યું નહિ. તે બોલ્યો:

“સામંત ચાલ્યો જા. નાહકે માયુ ન ફેડ. બળ ફેડામતો બોલેલા શખ્તોનું પાણી રાખીને મ્હને મ્હાત કરજે, જા !”

જરૂર !”

વીરની દ્રઢતાથી, પ્રભુતા ભર્યા પગલે સામંતસિંહ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એ વખતે ત્હેની આખમાં રોષ હતો. કપાળમા ફેપની રેખા હતી. હૃદયના ઉંડાણમા હાથી મેળવવાની મરતી હતી ગમે તેમ પણ હાથી લીધાવિના પિતાપાશે નજ જવું એવા નિશ્ચય પર કુમાર ગયો; અને એ નિશ્ચયને વળગતા કામ પાર પાડ્યું કે અતમ થઈજવું એવી તેણે મન સાથે દ્રઢતા બાંધી.

અંત:પુરમા રાણીએ તૈયાર કરેલી રસોઇ જમની તેમ રહી. સામંતસિંહ ગામખહારના એક વિશાળ વડવૃક્ષની ડાયા નીચે ગયો અને હાથી મેળવવાના વિચારમા ગુંથાયો !

પ્રકરણ ચોથું.

ફતેહ !

મધ્યાહનો સૂર્ય પ્રખર તેજ તપી રહ્યો હતો. ગામમાં આવ-જા બહુ ઓછી હતી. તાપનું પુષ્કળ જોર હતું. પૃથ્વીદેવી તપાવેલા લોહાની જેમ તત્ત થઈ ગઈ હતી. રસ્તે ચાલતાં મથિકાના કણ પાણી વિના તરશે સૂકાવા હતા. માયાવી મૃગજળ, નૃપાતુર હરિણનાં પ્રાણ હરતું હતું. સમય બડો આકરો હતો. સામંતસિંહ, જૂખ્યા પેટે વડની ઢાંચા નીચે વિચાર વમળમાં ગોથા ખાતો હતો. પ્રવેદથી તેનું આખું અંગ જીંજાઈ ગયું હતું, પરંતુ વિચારમાં પડેલા એ કુમારને તે તરફ ધ્યાન આપવાનો અવકાશ ન હતો. હાથી હરતગત કરવા, તેણે અનેક યુક્તિઓ યોજી; પરંતુ એક પણ યુક્તિ ત્હને અનુકુળ જણાઈ નહિ. અંતે તેને એકાએક નવીનજ વિચાર આવ્યો, ને તે સાથે તેણે મગજમાં નવીનજ ચમત્કાર અનુભવ્યો:

“ મધ્યાહનો સમય છે. હાથીઓ પાણી પીવા જરૂર મામ બહાર નિકળવા જોઈએ. ”

તે આમ વિચાર કરતો હતો, ત્યાં હાથીની હાર ગામ બહાર નિકળતી તેણે જોઈ. તરત તેનું લોહી હિકળી આવ્યું. તેના આખા અંગમાં વીરવનો કંપ થયો. હોહ પીસીને તે હકચો અને હાથીઓના નજીક ગયો. “ ફતેહ ! ” રક્ષકો સાથે લડીને તેણે હાથી કબજે કર્યાં. પણ એકદમ નહાસી છુટતું એ તેને યુક્ત લાગ્યું નહિ. તેથી લોંબો પુમાણ લકવા આવે છે કે નહિ તેમ રાહ જોતો થોડો વખત તે થોભ્યો.

નહાસી છુટેલો એક રક્ષક લોભા પાસે ગયો અને સામંતસિંહે
અલાત્કારથી હાથીઓ લઈ રક્ષકના પ્રાણ લીધા તેમ ખબર આપ્યા.
આ ખબર સાંભળીને લોભાના બાવન કરોડ રૂંવા ઉભા થઈ ગયા.
એક છોકરો, પોતાની હદમાંથી લોભા વીરના હાથી લઈ જાય એ
ખીના તેને અસલ હતી. લીંબુની ફાડ જેવી આખો લાલચોળ ખની
ગઈ. કપોલ દેશમાં જે કરચલીયો પડી તહેના ઝુનને પ્રતિવ કરતી
હતી. ફાંત વચ્ચે હોઠ પીસાતા લોહીના દર્શન થયા. તેના હૃદયમાં
પ્રચંડ પુરુષાતનનું પુર આવ્યું. વદન પર અસીમ કાંધની જવાળા
બલૂકવા લાગી. સિકારીથી છેડાયલા વનરાજના જેવો તે અથકર
ખચો. કંપવા થયેલા માનવીની પેઠે જુરસાના આવેશથી તે કંપવા
લાગ્યો. તે વખતે તેનો દિકરો રૂખડ પાસે હતો તેને જોઈને
લોભાએ કહ્યું:

“ રૂખડ ! અસેંહ સ્વારો લઈ એ ચોરની પાછળ જા. સામંત-
સિંહને ચીરીને હાથી લઈ પાછો આવજો ! ”

“ બાપુની આજ્ઞા. ”

અસેંહ સ્વારો સાથે રૂખડ, જે ઠેકાણે સામંતસિંહ ઉભો હતો
તે ઠેકાણે આવ્યો અને સામંતસિંહને હિંદીને બોલ્યો:

“ સામંત ! શા માટે મરવા નૈયાર થયો ? લોભા પુમાણના
હાથી તેની હદમાંથી લઈ જાય એવો કોઈ હજી જન્મ્યો નથી ! ”

“ લડાઈની શક એતોજ હું ઉભો છું. રૂખડ ! આ હાથી
હવે નોંધણીના થયા ! ”

“ અભિમાન અને ગર્વથી અંજાઈને વિના કારણ દાળને
આમંત્રણ કરવાથી શું દામદો મળશે. સામંત ! રહમજીને હાથી
આપી દે. મને વારી દયા આવે છે. ”

“ રૂખડ ! નોંધણુજનો વીર સન્તાન ત્હારી દયા માગતો નથી. આ ઉભા હાથો. મેદાન તૈયાર છે. બળ હોય તો લઇ જા ! ”

“ થઈ જા સાવધ, સામંત ! ”

“ હોશિયાર ! ”

રૂખડે સિપાઇઓને લડવાનો હુકમ આપ્યો. સામંતસિંહ તૈયારજી ઉભો હતો. ઘાસ કાપે તેમ સામંતસિંહે બસેંહનાય ધડ-શિષ બુદ્ધા કરી નાખ્યા. સામંતનું અત્યંત પરાક્રમ જોઇને રૂખડ અભરાયો. સ્વારોના કપાઇ જવાથી સાથે પોતે ટકી શકશે નહિ એવા વિચારે ત્હેને નસાડી મૂક્યો. લોંબા પાસે આવીને રૂખડે સર્વનાશના સમાચાર આપ્યા. સામંતસિંહ બસેંહ સીપાઇઓના લોહીથી તરબોલ થયરી તત્કારને ચુમતો, પોતની વીરતાના ગર્વ અને અભિમાનથી પુલાનો, હાથી લઇને ગારીયાધાર આવ્યો.

પુત્રના પરાક્રમથી રાજા નોંધણુજને અત્યંત સંતોષ થયે. સામંતસિંહની પીઠ થાબડીને ઉતેજીત સ્વરે તેણે શબ્દો કહ્યા.

“ શાખાસ ! વીર નોંધણુજનો પુત્ર પણ વીરજ થયો. હું સંતોષથી મરીશઁ મ્હારી પ્રજા મ્હારૂં વીર્ય લખવે એવી નથી. લોંબા ખુમાણુના બસેંહ સ્વારોનાં જડબા બાગીને હાથી લઇઆવનાર મ્હારા આત્મા ? તું ચીરંજીવ થા. અને તત્કારના જોરે અમર કીર્તીને પ્રાપ્ત કર. ”

પિતાની અક્ષય આશિષ સાંભળીને કુમારે, પિતાના ચરણમા અસ્તક નમાવું અને પિતાની ચરણરજ માથે ધડાવતા ને બોલ્યો:

“ બાપુ ! બસેંહતો શું પરંતુ બે લાખ સ્વારો આવ્યા હોત તો પણ હાથી લીધાવિના ત્હમારે. આદીન પુત્ર સામંત કહીપણુ ખાછો ફરત નહિ. સ્વારોનાં મરીરે ચીરી નાખત. અથવા તો વીર

નોવણુજીનું ગૌરવ જાળવી આત્મમારો પુત્ર ત્યા ખાપી જાત. કાયરપણું ખતાવીને નહાસી છુટવાનો વિચારે મહાર હૃદયમા ઉપસ્થિત થાય તો નોવણુજીનું નામ યુગાડનારો હું હરું ને ? ”

પુત્રના વીરતા બર્ચા ચમ્પદો સાબળીને નોવણુજીને પરમ આનંદ થયો. બીજો દિવસે નોવણુજીએ દરબાર બર્ચો, રામસુર ગડવીને એક હાથી, સો અથ, બસેંહ ગાયો, બસેંહ ભેંસો. બસેંહ ઊંટો, દશ હજારની રોકડ, છત્ર, ચામર, નિશાન, નોખત, એક હજાર સૂવર્ણ મુદ્રા અને રાજવંશી અતિમૂલ્ય પોષાક એટલું આપ્યું. ગડવીએ નોવણુજીની જય બોલાવીને પોતાને ગામ જવાસીયા જવાની રજા માગી.

“ રાજન્ ! આપના રાજ્યમા હું બહુ રોકાયો હવે વિદાય લઉંશ. ”

“ ગડવી ! તમારા સહવાસથી મને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે પણ પશુ થોડા દિવસો ન રોકાઈ શકો, કવિરાજ ! ”

“ રાજન્ ! હવે હું રોકાઈ શકીશ નહિ. ફરી કોઈ વખત મળીશુ ! ”

“ કવિરાજ ! જો તમારી ઇચ્છા હોય જવાની હોય તો હું રોકા શકતો નથી. આનંદથી વિદાય આપુ છું. પરંતુ વરસ ફહોરે એકાદ વખત મહારે ત્યા પધારવા તરફી લેશો એમ ઇચ્છું છું. ”

“ અનુકુળતાએ જરૂર આવીશ રાજન્ ? ”

“ અને તમારા સ્વાગતમા આવેલી ઉચ્ચપ માટે હું ક્ષમા ચાહુ છું. ”

“ રાજન્ ! એ વિષે ક્ષમા ચાચવા કંઈજ જરૂર નથી. સ્વાગતમા કરીજ ઉચ્ચપ નથી આવી.

તેજ દિવસે સાંજે રામસર મહર્ષી જવાસ્તીયા જવા લવાય
ગયા.

“ કે માનવીના ભાગ પર, નૃપનો અમલ તો ચાલશે.

“ કુટે શ્રીમંતો કે ભિખારીને પીડીને મહાલશે;

“ જનના હૃદયને યુદ્ધ પર કવિતા અમલ ને પ્રસરશે,

તે નૃપતિ ગળથી અધિક ફોટિગણે જરૂરજ અમર છે

“ કે નરપતિ છુપરે થયાને કે અવિષ્યે જનમશે,

“ કે વીરયોદ્ધા ચાલ ગયાને વીર હજીયે કે ચલે;

“ પણ માનવીનાં જડ હૃદયને સ્નેહ જળથી ભીંજવશે,

“ કેવિરાજ મોલ વિરડ વિરલા પૃથ્વીપર કે જનમશે ?

પ્રકરણ પાંચમું.

“ભાઈ-બહેન”

રામસુર મઢવીને લાખપસા મળેલા અંત નેમા કાઢી મળેલો હોવાથી તે મ્હોટા ઠાઠમાઠથી જવાસીયા પહોચ્યો મામના શોકે તેનો આ દમામ બરેલો દેખાવ જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા જવાસીયાના ધણીને પણ ખખર પડી કે રામસુર મઢવી નોધણીનું ધંનામ લખતે આવી ગયો છે, ઝોટલે રાનચે, રામસુરને તેડાવ્યો અંત નોધણીનું સમાચાર પૂછ્યા.

રામસુરે કાઠિયાવાડની અને તેમાં ગારીયા ધારતો કાકેર નોધણીની દાનવીરતા અને શુરવીરતાના વખાણ કર્યા. અને નોધણીનો કોટો લેતો, તે બતાવ્યો. રાનચે તે કોટો અંતઃપુરમા મોકલાવી દીધો.

અંતઃપુરમા રાણીઓ અને કુંવરી હતા. બધાંયે નોધણીનો કોટો જોઈને કુંવરીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે—

“જો પરણું તો આ નોધણીનેજ પરણું તે નં છ મહીનામા મળે તોજ આજથી શંકરની પુજા શરૂ કરવી. છ મહીનામા નોધણીને ન પરણી શકાય તો આત્મ હત્યા કરવી.”

કુંવરીની આ બીજમ પ્રતિજ્ઞાની રાનને અને રામસુર મઢવીને ખખર પડી. રાનને અને રામસુર મઢવીને કુંવરીને સ્હમજાવવા કહ્યું: રામસુર, કુંવરી પાસે આવ્યો અને કહ્યું.

“આ ! ત્હમે ખોટું કયું ! કાઠિયાવાડ દૂર છે તેમાં ગારીયાધાર

એક છેડે આવેલું છે, પણ નોંધણી રાખ છે તે અદિ ક્યાંથી આવે ? માટે છ માસની મુદતવાળી પ્રતિજ્ઞા ખોટી છે ! ”

કુંવરીએ કહ્યું : “ જો થવાનું હતું તે થયું. પ્રતિજ્ઞા ત્રણ લીધા પછી વિચાર શા ? નોંધણી નહિ મળે તો માફ શીર શંકરને અર્પણ કરીશ અને આવતી કાલથીજ શંકરની પુજા શરૂ કરીશ ”

કુંવરીનો દૃઢ નિશ્ચય જોઇ બાવિ ઉપર આધાર મળ્યા સંધ્યાનાં આંત થયા :

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમા કુંવરી ગામ બહારના શિવાલયમા શંકરની પુજા કરવા ગઇ. ત્રિલિપત્ર વહાવી તેણે શંકરની સ્તુતિ કરી :
 “ પાર્વતિ પતિ ! આપના ચરણ સરોજમા દાસીની સેવા-પૂજા અંગીકાર કરશે. ને મહારી મનેચ્છા પુર્ણ કરશે. આપ સર્વશ્રેષ્ઠ છો. જોળા છો. દીન દયાળુ છો. હું આપના શરણે છુ. મહાર ! ઉદ્ધાર આપના વડે થાય એમ છે. મહને માત્ર આપનોજ ભરંસો છે. બંધન પરની મમતા અને અભિમય દષ્ટિ ને લઇને મહને આશા છે, ભરંસો છે, મહારી પ્રતિજ્ઞા સફળ થશે એવો દૃઢ નિશ્ચય છે. ત્રિપુરહર ! આપની પૂજા એક ચિત્તે કરીશ. અનુદિન કૃત્ર વહાવીશ. સ્તુતિ હૃદયરીશ. ધ્યાન ધરીશ. મહારી એ બંધન, ‘સકામ, મહે હોય. બંધનના બદલામા મહારી મનેચ્છા સફળ થાય એ ત્રાંચના. મહારી મનેચ્છા શી છે ? આપ સર્વ જાણો છો. આપનાથી કશું અજાણું રહી શકતું નથી. સર્વ ચંદ્રના પ્રકાશના કિરણો પહોંચે નહિ, પવનની ફેર આવી શકે નહિ એવા મહન જોંબરામા બનતા બનાવેને પણ આપ જોઇ શકો છો. વીર નોંધણી રાખને માનસિક રીતે સ્વામિનાથ તરીકે સ્વીકાર્યા છે. હવે છ બંધનમાં તેઓ મારા પતિ અને એ છંચળા. મહારૂ જીવન એ છંચળાની સફળતા ઉપર ટકી શકશે. છ

મહીના પુરા થયે નોંધવું નહિ મળે, -મ્હારી છ છ મહીનાની તીવ્ર બકિતનું ફળ એટલું પણ મ્હને નહિ મળે-તો ગસ એકજ રસ્તો મ્હારા માટે અવશેષ રહેશે અને તે આત્મહત્યા. આપના સેવિકા, તારાથ થઈને આત્મહત્યાના ઘોર પાપમય માર્ગે પ્રયાણ કરવાના નયોગોમાં સંડોવાય એ આપને લાગ્ગન જેવું થઈ પડશે. માટે દાસીની અરજ નો સ્વીકાર કરી મ્હારી અનન્ય બકિતના બદલામાં મ્હારી મનેચ્છા તૃપ્ત કરશે એમ આશા રાખું છું. હું આપના ચગળ્યદારણું છું ? અનાથ છું ! ”

સૂર્યનારાયણ અસ્ત પામતા હતા. અંતઃપુરની રાણીઓ અને કુંવરીઓને દરવા દરવા માટે જવાસીયાના ધણીએ એક ખાસ બગીચાની વ્યવસ્થા કરી હતી, તે બગીચામાં તે કુંવરી આટા ભારતી હતી. બગીચાની મધ્યમાં સુંદર 'વાવ' હતી. વાવમાના નિર્મળ અને કાચનસમા નીરમા પડતો સૂર્યદેવનો લાલ પ્રકાશ. એવ સાડીપર મુકેલા લાલપુટા જેવો લાગતો હતો. તે કુંવરી, કુસુમનો સુવાસ લેતી લેતી વાવના કિનારે આવી. વાવમાના વારિને, અને તેમાં સ્નાન કરતા સૂર્યના પ્રકાશને તેણે જોયા. કિનારે તે બેઠી અને પગલાં પાણીમાં બોલ્યા. વાવના નિર્મળ નીરમા તેના ચરણો સ્વચ્છ દેખાતા, અને અવળી થઇ જતી સ્થેજ મ્હોટી માછલીઓના અમકારના બાસ કરાવતા હતા. કુંવરી, પાણી સામું એકી ટશે જોઇ રહી હતી. જણે નદીમાં તેનું કંઇક અમુલ્ય રત્ન બોવાયું હોય અને શોધતી ન હોય ! માગમાંના છોડવા અને વૃક્ષો સિવાય તે કુંવરીને એ દેવ દુર્લભ સૌન્દર્ય શાલિની સુંદરીને-જેવાતું કાંઇનું સદ્ભા-અ ન હતું.

નોંધણીને વરવાની આસામા તે કુવરી નિષ્ફળ નિવડે કે સફળ થાય; પરંતુ તે મનગમતા મતોરથોની મહેલા તો ના પાયા થયા હોડા નાખતી હતી. તેના વદન ફર, નયનોની ઉંડાણમાં, કંઈની કામળતામાં ને હૃદયના ગર્ભમાં, ‘નોંધણી’ નામ અંકિત થઈ ગયું હતું. તેના હેઠ, એ નામનેજ હિન્ચારવા પુષ્કલિત જણાતા હતા.

“કુવરી !” પાછળથી અવાજ આવ્યા ને ને ચમકી. પીઠ પાછળ ક્ષત્રિયના પોષાકમાં સજ્જ થયેલા એક અપરિચિત યુવકને જોતાજ તેના અરણ્ય પાણીનો ત્યાગ કર્યો ને તે સફાળી ઉભી થઈ ગઈ.

“કુવરી ?” અજણ્યા યુવકે પુનઃઅવાજ કર્યો:

કુવરીએ કંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તેની દૃષ્ટિ યુવકના વદન પર એવી તો તીવ્ર પડી કે ક્ષણભર તે યુવક ગમરાઈ ગયો. પણ પાછળથી હિંમત લાવીને ને બોલ્યો: “કુવરી ! હું કોણ છું ?”

કેવો પ્રશ્ન ? કુવરીના મગજમાં અત્યંત ગડમથકો અસી. યુવકને તે એળખતી ન હતી. તેના ચક્ષુમાંથી જે ભાવના ટપકતી હતી તે ભાવનામાં કે અને ગમરાઈના ઓળા સ્પષ્ટ જણાતા હતા.

યુવકે તે જોયા હોય તેમ તે બોલ્યો:

“કુવરી ? શા માટે ડરો છો ? આટલા ગમરાઈનું કારણ ? હું તો—”

“ચૂપ રહો ?” કુવરીના વદનપર લાલિતા પ્રકટી: “કંઈપણ બોલતા પહેલા કદીશો કે તહમે કોણ છો, ને અહિં શા માટે આવ્યા છો ? તમને ખબર નથી કે આ બાગ ખાનગી છે ?”

“કુવરી !” તે યુવકે ઓપાસ ભાવ સૂચક દૃષ્ટિ ફેરવીને જણાવ્યું:

“કુવરી ! હું ગમે તે છું, પરંતુ અત્યારે તો હું બિખારી છું.

બીજા માગવા માટે અહિં આવ્યા છું. મહેને ખગર છે કે આ ખાગ ખાનગી છે, પરન્તુ મહારી જીભના ભડકા હોલવવાના હેતુથી ત્હમારા ખાનગી ગણાતા આગમાં પણ આવવાનું મહેં સાહસ કર્યું છે ! ”

તે યુવક એટલું બોલીને પછી ચૂપ રહ્યો. તે કુંવરીના વદનને એકી ટશે નિહાળી રહ્યો, કાસાના ઘેરા રંગના પોપચા વારે વારે પલ્લ કાઢતા હતા સૌન્દર્ય મંડિતાના મોહક યૌવનનું સ્પષ્ટ દર્શન કરાવતી નયન કીરીટોથી અને તેજ પ્રકાશનું હતું. એ તેજના પાણીદાર-ધારદાર ફિરજોમાં તે યુવક નહાતો હતો. એ કુંવરીની જન્મપણે પૃથ્વી પર પ્રકૃતિદેવી પ્રણી પ્રસન્ન હશે એમ બાપડા યુવકને લાગ્યું.

“ ત્હમારા શબ્દોને હું સ્હમણ થઈ નહિ, સ્પષ્ટ કહો કે ત્હમે કોણ છો ? ” કુંવરીએ સ્પષ્ટી કરણી માગણી કરી.

“ કુંવરી ! હું ખેરાળાથી જરા છેટે આવેલા ગૌરવ શાલી ગામડાના રાગ્ગનો કુમાર છું. ત્હારા સૌન્દર્યની સ્તુતિ સાંભળીને મહેં ખેરાળા આવવાની તસ્દી લીધી છે. આજ ચાર ચાર દિવસ વિતાવ્યા ત્હમારા શરીર સુમનની સુવાસ લેવાની લાલચે ! ને અન્તે અત્યારે સાહસ કરીને હું આગમાં ધુસી આવ્યો છું ! ત્હમારા પ્રેમનો હું બિખારી છું. એ પ્રેમની બીજા માગવા—”

“ બસ કરો કુમાર ! ” કુમારને અટકાવીને વચ્ચેજ કુંવરી બોલી બેઠી.

“ બસકરો કુમાર ! રાજકુમારનો ધર્મ જીવી મોહ જીલ જીલામણીમા ન પડે ! તમને બ્રષ્ટ બિખારી બનાવા જેટલી ઉદારતા તમારા રંગ મડાલની ખવાસણો ખતાવશે; સમજ્યા ? ”

“ એક દેવ દુર્લભ સ્વરૂપમા દીપતી દેવાગના, પોતાના પ્રેમના યાચક આત્માને પ્રેમનું દાન આપવા જેટલી ઉદારતા ન હોય એ

આજેના સાંભળ્યું ! હા, પણ તમે મને જાણો છોજ કયા ? તમહારા પિતાની હઠમાં ને વળી આ ખાસ રાણીમાગમાં પણ બલાતકારનું સાહસ કરતા હરે એવો “હું નભાલો નથી.”

યુવકરાજ ! “કુંવરીનો શીતે દટાર થયો. તેના અપૂર્વ સૌન્દર્ય મહિન આનન પર અપૂર્વ લાવણ્યનું તેજ પ્રકાશ્યું. ઉમતી જુવાની મા કાળને કાપે એવી શક્તિના ભણકાર તે યુવકને અસહ્ય જણાયા. કુંવરીએ બોલવા માડ્યું : “યુવકરાજ ! ક્ષત્રિય વટના મહેલો વિષમ વામનાના નાથથી ખળભળી જશે તો તેની સાથેજ પૃથ્વીનાં પડ ઉખડી જશે એવું કે ધ્યાન છે ? મારા જેવી એકાદ અખળા પર અત્યાચાર કે બલાતકાર ગુજરવાનું સાહસ કરવા જેટલી ત્હમારી શક્તિ ધાર પાપમય વાસનાને સતોષવાના ઉદ્દેશ પાછગ વેણી નાખવાકરતા ત્હમાની એ શક્તિનો ઉપયોગ ત્હમારા રાજ્યનું અને તેની સાથે ત્હમારા દેશનું ગૌરવ વધારવામા કરો. જગત્ના ઇતિહાસના અમરપાને ત્હમારે નામ સુવર્ણીકરે અંકિત થશે ને જગત્ના નાથના આગણે ત્હમારો અનહદ સન્કાર થશે કે જે સત્કારની કિમત ધણી ભારે છે.

“કુંવરી ! જગત્ના નાથને આગણે સત્કાર થવો હશે તો થશે. પરંતુ અત્યારે ત્હમારા પ્રેમના આગણે સત્કાર થાય એવી મહારી તીવ્ર અભિલાષ છે. આજ દિવસો થયા ત્હમારા સૌન્દર્યનો અભિન્ન આખવા તૃષાતુર અનેકો હૃદયું તૃષા છીપાવ્યા વિનાજ જમશ ?”

“અફસોસ ! જેના આત્માના ઓળસમા દેશનું ઉજ્જવળ ભાવિ છુપાયલું છે, તે આત્માની આટલી અધોગતિ જોઈને મને કમ્પારી છૂટે છે ! કુમાર ! દેશના ગૌરવના સ્થંભરૂપ મનાતા યુવકરાજ ! ત્હમારી મફટ વાસનાને બાળી નાખો. ત્હમારા જેવા હજારો-અરે ! માત્ર સો-ફક્ત એકસોજ યુવકરાજો, દીવ્યદેશને ધારણ કરીને કમર

કમી દેશની દુર્દશા રૂપી દૈત્યને ચીરી નાખવા યાહોમ મંપલાવવાનું સાહસ કરી શકવા શક્તિમાન થાય થાયતો દેશના ઉત્કર્ષના માનુસમ્પૂર્ણ કળાએ પ્રકાશિત થાય એમ છે. કુમાર ! પહેલા ત્હને કહે: કે ત્હમારી પાછળ સો નહિ પરંતુ કરોડો યુવકો ધમડાશે અને એ ઉત્પન્ન થયલા યુવક રાખના અંતઃકરણ પર્વકના અવાજથી સુયશની સાથે દેશની સ્થિતિ સુધરતી થશે જેહે માન-કે જે માન અત્યંત દુર્લભ છે —તે તમને મળશે. અને ત્હમાર કંઈમાં દેવો અને અપ્સરો ઓવિજય માળા આરોપશે. ”

“ દેવો કે અપ્સરોઓ તમ્હથી મ્હારા કંઈને દુલમાળા પ્રાપ્તથાય નેના કરતા ત્હમારા જેવી મર્ત્ય ભૂમિની અપ્સરો તમ્હથી મ્હને દુલમાળ મળે તોજ હું મ્હારા મદદમાગ્ય માનું છું. દેશનું ભાવિ સુધરે કે સત્તાનાશ સ્વરૂપમા બળે, તેની મ્હને કંઈપણ પગ્વા નથી. પરવા છે. માત્ર ત્હમાર પ્રેમના પાનની ” તે પગ્વાન આલ જીવે એ પ્રમણે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

“ બાહ ! ” કુંવરી બોલી: “ એક મળસુત હાડચામર્થી અરેલા દુર્ગંધની દેહપર આટલી આસક્તિ શી ! દેશના આશાવંતા કુમાર ! આવથે તો તમારે દેશનું બહું કરતા શીખવું જોઈએ. કુંવરીની દષ્ટિ લાથુબર કુમારના મંબીર અને મોદક ગ્હેરા પર દરી.

દીપની ભોત વર્જુલમા બમતું પતંગીયુ મસ્ત બની નોદાને ચડે તેવી સ્થિતિ યુવકની થઈ. ઉછળતે દેષે આતુર નયને, કુંવરીના અન્ન વદન પર તરી આવેલા ગાભીર્જને નિહાળતો યુવક બોલ્યો

“ મ્હારું બહું થમા વિના દેશનું બહું હું શું કરી શકવાનો હતો. ? ”

“ તમ્હારું બધું ? હા ! શામાટે નહિ ? દેશનું દ્રઢ ગૌરવ જાળવવાની દ્રઢ લડતના દ્રઢવીર તરીકેની તમારી નામના. ભુ મંડળનાં પ્રસરી જાય એમાં જાતમાનું બધુ થવની જે અતેરી આગાહી છે, તેના કરતા વિશેષ બધું તમને શું જોઈએ ? કુમાર ! કુદર વિચારો. તુજ આશયો અધમ લક્ષ્ય બિન્દુએને પાર્ષ્ણ વૃત્તિઃ એ સધળાને તિલાંજલી આપો. જો તમારા જેવા યુવકો-કે જેના તન્ક દેશ દેવી આશ્વાભરી નજરે જોઈ રહી છે, તે પોતાનો ઉદ્ધાર તમારા જેવા ઉછળતા લોહીના વીર યુવકોમાં માની રહી છે તે યુવકો જે અધોગતિના ઉંડા અર્થમાં અમડી પડશે, તો દેશનું સત્યાનાશ જશે અને દેશની હેઠન બેઠન દસાની કાળી ટીલી તમારા કપાગમાં અકિત થશે. વાદ રાખજો કે બાલકો, કે વૃદ્ધો દેશનું દાન્દિય કંઈપણ દેડી શકવાના નથી દેશનું નિરંતર, અત્યંત દુર્દશા વચ્ચે પણ ટકી રહેલું છે તે ફક્ત તમારા જેવા વીરાતમાની આશાએ ! ને જો તમે કર્તવ્ય ભૂલી દેશના દ્રોહી તરીકે તમને જાહેર કરશે તો દેશની શી રચિતિ ! વિચાર કરો કુમાર ! કર્તવ્યની સાથે દેશની અધમ દસાનો વિચાર કરીને દેશની સેવા કરી અમર થશ મંપાદન કરવા તમારા જીવનની હોડી હંકારો. જગતમા મ્હોટામા મ્હોટો ધર્મ ‘સેવા’ છે. સેવા ધર્મને રસેરંગમા એાતપ્રેાત કરનાર આતમાના એાજસને નિલાળવા સ્વર્ગની અપસરાએા પણ ડોહીયા કરશે અને જગતનાં જીવો તમારા નામને અમર બનાવશે. તમારી પૂજા કરશે તે માટે સેવા ધર્મના પુનાણ કે જે અગમ્ય લીડીમા લખાયલા છે તે વાચવાનો સખળ પ્રયાસ કરો, કુમાર ! ”

કુંવરી આટલું બોલીને ચુપ રહી. કુમારને પોતાના સખ્દોની રીઝ અસર થાય છે એ જાણવા આતુર બની તેના નમન તેજના કિરણો સીધા યુવક પર પડતા હતા. યુવકરાજને સમજ ન પડી કે તે કાંથી ચુલ રહ્યા હતા !

“કુંવરી ! મારે તે તમારું તત્વજ્ઞાન સમજવા પ્રયાસ કરવો કે તમારા માધુર્યના રસને ચાખવો? આવો, આવો ! મહારા રસિક મહેમાન ! મહારા સુધારણના સ્નેહ શોભના ! આપણા પ્રેમ મન્દિરમા તમ્હારે પગલે મહારા હૃદયની નર્મળ પાથરીશ, ત્હમ્હારી કામળતા, નિરંતર મહારા હસ્તોમા સાચવીશ. કુમારીરત્ન ! વનકપવનની કુળોના નવરંગી કુસુમ સદનમા સીંચાણી સુધાકરતા અધિક મીઠા મહારો પ્રેમ તમ્હારે માટે છે. માત્ર એક વખત ચાખ્યા પછીજ ત્હેનો રસા સ્વાદ અખડ રહે છે. તમ્હારી આશાઓ, તમારા પ્રયત્નો, તમ્હારા મનોરથો ત્હેને મોટેજ બની રહે છે એ તમને પછીથી સમજાશે સર્વસ્વ મ્હારું છે અને ત્રણે એ બધુંય તમ્હારે પુનિત પાર્થ અર્પણ મ્હારા પ્રેમનોતો. માત્ર શુક્રમાથ પુરાશે. મુંદરી ! સેનાધર્મનું પુરણ ઉઠેલવાની મ્હને મૃત્યુના ફોર છો પરંતુ મ્હારે તો આયુષ્યની આ વસતી છે; અને વસતીમા તો પ્રેમનાંજ પુરાણ વચાય સમજ્યા ?”

બિચારી બાલિકાને મળે હુમો બરાયો ! પ્રેમની બિલા પહેલીજ વાર તેન દેહ આગણે ચતી હતી. સ્થિર કાળા નયનમાથી અને રાતેજ ની ધારાઓ પડી.

“કુવકરાજ ! ” કુંવરી બોલી : “નૃપતિના આંગણે જન્મ લઇને રાગકુમારની તમે પદ્મી મેળવી છે ! પણ પાપથી બરેલી પિસાચ બાજી ખેલવામા એ પદ્મિનું ગૌરવ નહિ : કુમાર ! મ્હને તો ત્હમ્હારી એ સ્થિતિપર દયા આવે છે. જુઓને ત્હમે કેટલા લાચાર દેખાઓ છો ? તમને કટલી ઉણપ સાથે છે ?”

“હા. અને તે ઉણપ ત્હમ્હારો વિશુદ્ધ સ્નેહ પૂરી ચકશે !”

“કુમાર ! જેનું મન વ્યભિચારી, પાપી, અધર્મી તેનામા તો ઉણપ હમેશ રહેવનીજ. તમ્હારી મહે વાસના બાપડી હું શી રીતે સંતોષું ?”

“એટલે ?” કુમારે બુઝામ કર્યો.

“રાજ રાણીને પેટ જન્મ લઈ મળે તો માત્ર સ્ત્રી થવાનું જીવનવાસ આપ્યું છે ! અને થવાની પણ એકજ પુરૂષની સ્ત્રી નહિ કે લાંપટ રંગ મહેલની વેશ્યા રાણી.”

કુમાર ચોકચો કીર્તિ સ્થંભની ટોચેથી નીચે પટકાયો લાગ્યો. ‘ત્હેનામાન’ અભિમાન, અને આડંબરનો કચ્ચરવાલુ વળી ગયો દીનતાની જગ્યાએ ગર્વ અને ગુસ્સાના કિરણો પ્રકાશ્યા.

“સુંદરી ! મ્હારી દીનતાને તમ્હે ઠોકરે મારો છો એવાદ રાખજો. નેહા, તમે કહેા છો કે હું થવાની એકજ પુરૂષની સ્ત્રી. તો પછી તમારી પાસે ઉભેલા આ મુગ્ધ પુરૂષની સ્ત્રી થવામા--”

“બસ કરો, સુવરાજ ! ત્હમારી જીભ પર લગામ રાખો. હું આ દેહે કુવારી છું, પણ હૃદયે નહિ. એક પ્રતાપી પુરૂષને મ્હેં મ્હારા સ્વમિનાથ તરીકે સ્વીકાર્યા છે. સતિને એકજ પતિ હોય કુમાર !”

“કુવરી ! તમારા મનોહર માધુર્યની મીઠાશમા હું મુગ્ધ થયો છું. મ્હારે મનતો તમે અંધારા ઓરડાની દીપજ્યોત છો ! આ વિશુદ્ધ તન બાંધના અવનવા પુષ્પો સુંટવામાં મ્હારા જીવનનું અહોબાગ્ય અકાતું માનું છું. કુવરી ! કુવરી ! ત્હમારા સુંવાળા કેશની સંગ્રંધ લેતા મને તો સ્પર્શ ફેલી કરવાનું મન થઈ જાય છે !”

યુવક અડપલું કરવા ગયો. કુવરી બાબુએ ખસી મરડાટમાં ઉભી.

“લાવણ્યમયી ! સુધામઝ ! હજી ક્યાં તમ્હે મને જાણો છો, કે મ્હારા પ્રેમની પરિસીમા આપી છે ? મ્હારી તમારા પ્રત્યેની પ્રેમ લક્ષિતનું ઔરવ જાગતી તમને વરવા...”

“સાબાશ કુમાર ! ધન્ય તમારી જનેતાને ! રાજકુમારનો આ

ધર્મ ? આતે તમારી પ્રેમબંધિત-કે પાતક વાસના ? આવી પ્રેમબંધિત નો તમારા રંગ મહેલની ખવાસથી માટે રાખો, નહિકે એક દીવ્ય-રમાની પત્ની માટે ! ”

“ કુંવરી ! મને તમારા આશીર્વાદ સ્વામિની ઓળખ આપો ! ”

“ શા માટે ? ” કુંવરીના નેત્ર અમટી રહ્યા.

“ શા માટે ? કુંવરી ! તમારા સ્વામિને મારીને તમને કામચ : માટે ! ”

“ શું ? ”

“ મહેં કહું ને ન સામળ્યુ ? ”

“ ધિક્કારહો ! ” કુંવરીના મ્હોમઃથી કુમાર સરી પડ્યા :
 “ કુમાર ! કુમાર ! આમ ધિક્કારપાત્ર થવા કરતા આવકાર પત્ર અવામા ઇવનતું ગૌરવ છે. ત્હમારા જેવા દેશના ઉન્નત બાવિરપ મનાતા વીર યુવકને, એક શુદ્ધ કુમારિકા ધિક્કાર આપે. એ તમને કેટલું લાછન આપનાઈ છે ? કૃપા કરી વિકારનું અંજન નયનમાંથી ઘોઘ નાખો. ત્હમના કિંડાણમાં છુપાઈ રહેલી પાપિષ્ઠ વાસનાનો પરિત્યાગ કરો. દેશના દુશ્મનોને ચીરી નાખવા ત્હમારી તત્કાર ખખડાવો અમર કીર્તિમાળ પહેરવા ઇવનના મોહને છુટી જાઓ અમર પ્રતિહાસના અમર પાને, અક્ષર અક્ષરથી તમારું અમર નામ અંકાવવા સેવાનો સત્કાર કરો. જન સેવા, દેશ સેવા ને પ્રેમ કે જેના ઉપર જગતનો આધાર છે ને તત્વોને ખિલવવાનો પ્રયાસ સેવા છુદવાસનાની વૃદ્ધિ અને સિદ્ધિ એનેજ ત્હમે ત્હમારા જીવનની સફલતા ન માની એસો. શત થાઓ. હિમત ધરો. આજથીજ ત્હમારાથી અને તેવી રીતે દેશની સેવા કરવાના પ્રત જ્યો. ને પછી કુમાર ! હુ છાતી ટોળીને કહું છું કે નિઃસ્વાર્થ સેવા અબલવા અને દેશનું ગૌરવ જાળવ-

વાના શુભતમ ઉદ્દેશને પારખ કરીને બુંદસા પૂર્વક જે વ્યવસ્થા ત્હમે તમારો પત્ર ઉપાડશે તેજ પછે મહારા જેવી એક કુમારિકા નહિ, પરંતુ સેંકડો, હજારો, બેઠકે લાખો કુમારિકાઓ તમારી પાછળ ધસ-ડસશે. ત્હમારા પવિત્ર ચરણની રજ ચૂમશે. ત્હમને વિજયમાળા પહેરાવશે. ને પોતાના હૃદય જીવનને તમારા ચરણમાં ઓવારી નાખવા ઉત્સુક થશે. આપારે ત્હમારા હૃદયમાં જે વાસના છે તે એ વખતે નહિ હોય. એ વખતની ત્હમારી ઘૃત્તિ વિકારહીન અને પવિત્ર હશે. પછી એક પવિત્રાત્મા-અમર આત્માની ઝાંયામાં ઉભા રહેવા આપુ જગત કાં ન ખેંચાય ? કુમાર ! કુમાર ! મહારા જેવી એક માલિકા ત્હમારા જેવા વીર યોદ્ધાને ઉપદેશ આપે એ તમને સ્વમાન ખાંડન જેવું નથી સાગવું ? ” આટલું બોલીને કુંવરી પ્રત્યુત્તરની પ્રતિક્ષા કરી હતી.

યુવકરાજે કુંવરીને આનંદ પૂર્વક વર્ષાવી. દેશની સેવાનું વ્રત બાંધીકાર કરવાની મનેચ્છા જન્મી. મૃતનેા દોરો ફટવાને હજી ગણ્યા ગાંધ્યા વર્ષોના અવકાશ હતો; છતાં સમ્પૂર્ણ તારણનેા પ્રભાવ વિસર તો હોમની, એમ રતાશ માંડતા હોઈ આનંદના અજબ રંગથી દીપી ઉઠ્યા.

“ રાજબાણા ! કહો કહો, ફરી વખત એજ શબ્દોના મર્મ કહો. ”

“ તે પહેલાં એક પ્રશ્ન પૂછુ ? ”

“ મને ? ”

“ હા. ત્હમને ! ”

“ પૂછો, અણીજ ખુશીયા. ”

“ ત્હમે ખરણેલાં છો કે કુંવારાં ! ”

“ મહેને પરણ્યાને એ વર્ષ થયું ગયા. કુંવરી ! ”

“ ઓ...હો ! ત્યારે તો તહમે દેશની સેવાના યત્નમાં વણેજ મહાન ફાળો આપી શકશો—દેશની દુર્દશા દુર કરવામાં તહમે વણેજ અગત્યનો ભાગ ભજવી શકશો! કારણ કે અંતિમ સંગથી પુરુષ ધારે તે કરી શકે છે, પણ—તેનામાં પ્રજાજી સેવાની આગ ધગધગતી હોય તોજ વીર ! ઉત્તમ તાલીમ પામેલું લશ્કર જેમ દુશ્મનોના તીરે કે ઝાળાઓના વરસાદ વચ્ચે પણ સ્થિર ઉભું રહે છે. કે પોતાના શિર દારની આગા હોય તો ફરમાવેલી દિશાએજ—જાણે કે, પ્રતિરોધ નથી એમ માની—આત્મા કરે છે; તેમ દુનિયા જ્યારે તહમારો ઉપર પોતાના સવળા અલ્પશસ્ત્ર સંયુક્ત બળથી ફેંકવા લાગે ત્યારે તમના આત્માથી શિરદારની મળેલી આત્મા અનુસાર તમહારી ગતિ ચાલુ રાખજો. જીવતા નહિ. કાણુભર પણ વિસરતા નહિ કે તમે સામાન્ય ગણુમાં જન્મેલા નથી. તહમે દેશાભિમાની વીર યુવકરાજ છો. પહાડી શિખર છો. વટોળીયાના પ્રજાજી ઝપાટા વચ્ચે પણ સ્થિરજ રહેજો તે સેવા વાડીના તમે લાલ છો. અનીષ્ટ વિકારોની ગંદકી નહિ પણ વિકસિત દેશાભિમાન, આત્મ ગૌરવ અને સાચે દેશ ગૌરવ રૂપી પુષ્પોના પરાગનાં તમે હકદાર છો. કે જે હક તમારી પાસેથી કોઈ પણ ખૂંચવવા શક્તિમાન નથી. સેવાના ગહન પાટો ઉકેલનારના શિરપર સર્વદા સંકટજ આવવાના. પણ ખગ જુસ્સાથી આદરેલી સેવાની આગ સંકટના વરસાદથી હોલવાઈ ન જતાં ઓર ને ઓર બહુકી નિકળે છે એ ધ્યાનમાં રાખીને જગ સેવાના નિર્મળ અને ઉજવળ નીરમાં તહમારી જીવન નૌકાને હંકારો, હંકારો કુમાર ! એજ તહમારું કર્તવ્ય છે, કીર્તિ છે, નામના છે, ગૌરવ છે.

કુંવરીના શબ્દોએ કુમારના હૃદયમાં બહુધ અસર ઉત્પન્ન કરી

તેની વિકારી ભાવના નહીં થઇ. તે ધણી દીન અવાજે બોલ્યો:

“ મહારી બહાલી બહેન ! મહારાં આત્માના પ્રદેશમાં જળતા જ્ઞાન દીપકને વિષમ પવનના ઝપાટે ફોલવી નાખ્યો દત્તે. તે અંધ-કરમાં આશડના આત્માએ તહમારા જેવી દેવી સ્વરૂપા પર કૃદૃષ્ટિ મેંવી ધિક્કાર હો ! મળી એકવાર નહિ પરંતુ શતકોટી વાર ધિક્કાર હો ? અજ સુધી વૈભવ, વિલાસ અને સૌન્દર્ય સંપન્ન સુંદરીઓના શરીર સુમનની સુવાસને સુંઘવામાજ હું મહારા જીવનને આનંદ અને મજાનો અનુભવ કરાવવાની ઇચ્છા વાળો દત્તો. મહારીએ હજીપર તહમે ચિત્તગારી મૂકી દીધી સેવાની ભવ્ય ભાવનાના ભણકાર સમ-જાવી મહારી અંધ થયેલી આખોને નવીન તેજ બક્ષ્યુ. આહ ! હું કેટલો પામર, મૂઠ, પાપાત્મા ! કે તહમારી ચરણ રજ ચૂમીને પાપને પ્રળળી નાખવાને બદલે તહમને મારીજ પેડે વિષથી લાલસાના કિષાઈ સના કરાવવા બલાકાર કરવાની હદ સુધી હું જવા માગતો હતો. મહારો એ મદા દોષ શું કામા થશે ? બહેન ! બહેન ! પચસરના અંજનથી ચક્ષુ છતા અંધ બનેલા આ તમારા ‘ પાપીબંધુ ’ને ન્હેના પ્રબળપાપની શું મારી નહિ મળે ? ”

“ બાઈ ! બહાલાબાઈ ! ” કુંવરીએ અત્યંત બાલપૂર્વક એ સંબોધન આપી આગળ ચલાવ્યું: “ પરિતાપ કરો નહિ. માણસમાત્ર પાપને પંચ મહાદી જવાની ભુલ કરે છે. કારણકે અયોગ્ય હજી ન થાય એવાનો એકપરમાત્માજ પણ અયોગ્ય હજીને સમાવીયો તેનું નામ સજ્જન તમે મારા ધર્મના બાઈ છો.....”

“ અને તહમે મહારી ધર્મની બહેન છો ! ”

“ ફક્ત મને એકનેજ નહિ, પરંતુ મહારા જેવી કરોડો કુમારિકાઓ દુનિયામાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે તે સર્વને તહમરી ધર્મની

“હેન માનો: ને આજથી—આ પછીથી ત્હમારા આત્માનું ગૌરવ—
ત્હમારા રાજ્યનું ગૌરવ ને સાથે ત્હમારા દેશનું ગૌરવ વધારવાના
પ્રયત્નો સેવો. સેવાના વ્રત કહિન છે. પરંતુ ત્હમારા જેવા યુવકરાએ
એ કહિન વ્રતને પણ સહ શકે છે. કારણકે એ વ્રતના સમ્પૂર્ણ વિજયી
યુવકરાએ મનાય છે ! ”

“ બહેન ! આ વ્રત મને મહારા દેશની સેવાનું વ્રત મહેન
આપો. ”

“ જાણો છો એ વ્રતની મહનતા ! ”

“ હા. જાણું છું, પરંતુ મહેન વિશ્વાસ છે કે ત્હમારા જેવી
સ્વરૂપા બહેનના આશિર્વાદથી એ મહન અને અતિમહન વ્રતનો હું
વિજયી થાશ. ”

“ એમ છે તો આવો. ”

એમ કહી કુવરીએ વાવના કિનારા પાસે કુમારને આવવાનું
મુચન કર્યું. કુમાર વાવના કિનારે ઉભો રહ્યો. કુવરીએ વાવના
વારિને હાથમા સહ પોતાના ધર્મના બાધના હાથમા મૂક્યું. અને
પ્રતિજ્ઞા લેવડાવવા માંડી: “ બંધુ ! હ્યો પ્રતિજ્ઞા ! ”

“ લેવડાવો પ્રતિજ્ઞા, બહેન ! ”

“ બોલો કે હું દેશને ખાતર જરૂર પડશે તો જીવ આપીશ ”

“ હું દેશને ખાતર જરૂર પડશે તો જીવ આપીશ. ”

“ બોલ જ્યાંસુધી દેશની ગુલામીના ખતની ખાખખ થાય—”

“ જ્યાંસુધી દેશની ગુલામીના ખતની ખાખખ થાય—”

“ દેશનો ઉત્કર્ષ ધ્વજ વિશ્વાંમણે ફરકતો ન થાય—

“ દેશનો ઉત્કર્ષ ધ્વજ વિશ્વાંમણે ફરકતો ન થાય—”

“ ત્યાં સુધી—”

“ત્યા સુધી—”

“સધળા આનંદો છોડી દઈશ.”

“સધળા આનંદો છોડી દઈશ.”

“દેશના હિતનીજ માળા ફેરવીશ.”

“દેશના હિતનીજ માળા ફેરવીશ.”

“વૈભવ અને વિલાસનાં એક પણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.”

“વૈભવ અને વિલાસનાં એક પણ સાધન તરફ નજર નહિ કરીશ.”

“અને—”

“અને—”

“દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો આવે તેની દરકાર નહિ કરીશ.”

“દેશની સેવા કરતાં ગમે તેટલા દુઃખો આવે તેની દરકાર નહિ કરીશ.”

એટલું બોલીને કુચારે પાણી મૂક્યું. આ બબ્બે પ્રતિજ્ઞા સેતાં કુમારની આંખોમાંથી દિવ્ય તેજ વહુટ્યું જાણે તે, કોઈ વિરયોદ્ધા સમગ્રગણુમા જવા તૈયાર થતો હોય તેમ તે દીપ્તિ લાગ્યો, ત્હેના વદન પર એક એવી રેખા તરવરવા લાગી કે ત્હેના વડે તેને અત્યંત પ્રતિભાશાળી અને દેશ સેવક વીર યોદ્ધા તરીકે પોતાને જગત સન્મુખ રજુ કરવાનું ભાવ્ય મળશે એમ કુંવરીને લાગ્યું.

“અંધુ ! અસ્તની અણીપર આવેલા સૂર્ય નારાયણની સાક્ષીએ લીધેલી આજની પ્રતિજ્ઞા, દુઃખના કુંભર નીચે ચગદાઈ જાય નહિ. સંકટો આવશે, નિરાશા આવશે, પરંતુ તેને ન ગણ્યકારતાં દ્રઢ

વીરનાયે પગલે સેવાના માર્ગે આગળને આગળ વધ્યે જશે તો તમારા
અવિનય ચરણમાં આપું જગત સુધી પહોંચે ! ”

“ એવી અજબ શક્તિ મહારામાં રમેશ પ્રવર્તે એવી આશિષ
આપો. ”

“ પોતાના ભાઈના દેશનાં-સાચા બહત તરીકે કહેવાયવાની
મુશ્કેલી-પ્રત્યક્ષ પ્રેરણા વિગતો નિવડે એવી આશિષ કદી નહોતી ન
આપે ? મહારી તમને આશિષ છે ! ”

પ્રકરણ ૬ હું.

“કાઠીઓનો વિજય.”

લેાં ભોમખુમાણુ નોંધણુજી ઉપર વેગ લેવા બહુમતી રહ્યાં હતો. સામન્તસિંહ, પોતાના ખસેંહ સ્વારોને છેદન ભેદન કરીને હાથી ઉપાડી જાય એ તેને મન અસહ્ય લાગતું હતું. તીક્ષ્ણ કંટક, ફેવાડે ફેવાડે ભોંકાયને જે વેદના થાય તેનાથી પણ અધિક વેદનાનો અનુભવ તે કરતો હતો. કરોડો વૃશ્ચિકના ડાંકની એ વેદના આગળ કશા પણ હિસાબમા ગણી શકાય એમ ન હતું. ભોમખુમાણુનું નામ સાંભળીને તો ધાડયાઓના હાજમગડી જતાં, દુસ્મનોના દીલ કંપી જતા; તે ભોંમખુમાણુને એક વીરવાન વીર-પરનુ એકબેડોકલ આલક, -ખસેંહ સીપાહીઓનો નાશ કરીને પરાજય આપી જાય તે ખીના તેનાથી કેમ સહન થાય ? તેણે પોતાની સેનાને સંજ્ઞ કરવામાં. આમ યોદ્ધાઓને એક પછી એક પોતાની પાસે બોલાવીને તેણે સધળા તૈયારીઓ કરવાની સૂચના આપી. થોડા દિવસમા તો તેણે પોતાની સધળા સેનાને તૈયાર કરી દીધી.

સવંત ૧૬૭૪ ના આશ્વિન શુકલપક્ષની વિજયદશમીના દિવસે ભોંમખે ગારીવાધાર ઉપર ચઢાઈ કરી. લોમાંનું લશ્કર હર્ષભેર ગારી-વાધાર તરફ કૃચ કરવા લાગ્યું.

ભોંમખુમાણુ ગારીવાધારપર અઢી આવે છે તેવા ખખર નોંધણુજીને મળ્યા. ને તેણે પોતાનું લશ્કર તૈયાર કરવામાંડ્યું. નોંધણુજી દીર્ઘ દષ્ટિ-વાળો હતો. તેણે સિંહોરના ધુનાજી ઉપર એક ચિઠ્ઠી લખી નાખી

અને ફતને તે ચિફી લઇને શિહોર મોકલી આપો. એ ચિફીમાં લોભા-
ખુમાણ ગારીયાધારપર ચઢી આવે છે માટે તેને પરાજય કરવા
ધુળાણ પાસે તેણે મદદ માગી હતી.

લોભા ખુમાણનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. લોભાએ નોંધણી પત્ર
યુદ્ધામંત્રણ પત્ર મોકલાવ્યો:—

“ નોંધણી !

“ તમે” મહારા કોપને આમંત્રણ કર્યું છે. માટે સાવધાન થા.
આ પત્રને યુદ્ધામંત્રણ સહમત લગાઈના મેદાનમાં આવી જા. મહારા
સાંચ દળનાળનો સ્વાદ આપવા ઉત્તાવળ કર ”

લી. લોભો ખુમાણ.

પત્ર વાચી નોંધણીની આખમાથી કોપની જવાબાઓ સરવા
લાગી. તે વીર હતો. તેનું હૃદય ઉસ્કેરાયું. રંવાડે રંવાડે કોષાગ્નિ
પ્રજ્વલિત થઈ. નોંધણીએ એક વીરને જાણે એમ લોભાને
કડાયાં મોકલ્યું.

“ ત્વરાથી રણગણે આવી પહોંચુ છું. મૃત્યુની મુસાફરી કરવાની
તને આતુરતા હોય એમ જણાય છે. ત્હારીએ આતુરતા હું તમ કરીશ.
તને ખોટી નહિ કરું. ”

નોંધણી પોતાના લશ્કર સાથે શતરૂની સમક્ષ કેપ્-સ્થિત થયો.
રણભુમિમાં અને લશ્કર યથાવિધિ ગોઠવાઈ ગયા. પોતાના અને
પોતાના બાહના મળી સત્તર કુમારો હતા તેને નોંધણીએ સૌથી
આગળ રાખ્યા રણવાદના આરંભની સાથે યુદ્ધનો આરંભ થયો.
મારામારી ચાલી. કતલ થવા લાગી. કેના પ્રાણ ગયા. કેના ધવાયા.
લોહીની નદી આવતી થઈ. લોહીમાં ધુળ મળી કાદવ થતાં સૈનિકોના
પગોએ કાદવથી ખરડાયા. રણશિંગના શંખનાદ અને તેની સાથે

યોધધાઓની તીરહાકથી રણભુમિ ગાજી રહી યોદ્ધા, યોધધાઓનેહણે, મડદાં, અને જખમી થયલા માણસોપર અથો દોડે, અગ્રેસરો સેનાને ઉત્કેરે, પાછા પગલા ભરનારને ધાક આપે આ બધું અત્યંત ભયંકર થઇ પડ્યું હતું. કુળથી આકાશ છવાઇ ગયું.

દિવસનો અન્ત આવ્યો પણ યુધ્ધનો અંત આવ્યો નહિ. ભાસ કર અશોષ થઇ ગયો પણ એક પણ સેના હડી નહિ. યુધ્ધ, બીજા દિવસ પર સુસ્તવી રહ્યું.

રાત્રી ગઇ સૂર્યોદય થયો. અન્ને સેના સજ્જ થઈ. વાજાંત્ર વાગ્યા ને વળી પાછું કિંત્ર યુધ્ધ મંડાયું.

આજે પણ મારામારી અને કાપકાપી થઇ રહી. સેંકડો રણુમ પડ્યા. લોભો, નોંધણુને હણુવા આતુર થયો. તે પોતાની સેનાન્ત પશ્ચાત હતો, ત્યાંથી બ્રૂમ પાડવા લાગ્યો.

“ નોંધણુને મારો—કાપો—એના કકડા કરી ગીધ સમડીને ખવડાવી દો. એણે મ્હારી લાજ લીધી છે, માફ નાક કાર્યું છે. એને હું નહિ છોડું. એને હું આજ જીવનો જવા નહિ દઉં. ”

લોભાના આ ગર્વ ભયાં શબ્દો નોંધણુના કાન પર પડ્યા. તેના યુધ્ધમા સાર્થનો ઉભરો આવ્યો. તે આગળ આવ્યો ને બોલ્યો.

“ લોભા ! ગર્વ ન કર ! પાછળ કેમ રહ્યો છે ? અવીળ સામે નોંધણુના હાથ જો. તેની તફારતું પાણી આપ. ”

લોભો પીર હતો. તેનું લોહી ઉઠળી આવ્યું. કાઠી યોધધાઓના સમળવ્યા છતાં તે આગળ આવ્યો અને નોંધણુને ઉદ્દેશીને બોલ્યો.

“ તારું મેલ આવ્યું છે, નોંધણુ ! ”

નોંધણુની આંખો લાલચોળ થઇ. દાંત વચ્ચે હોઠ પીસીને તે બોલ્યો “ આવી જ લોભા ! પ્રભુનું નામ લે. આજે તારી ધાત છે ? ”

લોભાએ બાલો ઉઘામી લેડો. ઠેકાવ્યો. અને નોંધણીને ધા
મારે ત્યાર પહેલાં બાળુમાથી સામંતસિંહ આગળ આવ્યો ને બોલ્યો.

“લોભા મામા ! તમારું નાક મેં કાપ્યું છે. તમારી લાજ
મેં લીધી છે. મારી સામે લડો. આપણે ગંભીરતાથી લડીએ. તમારા
અગળમા ગર્વ અને અભિમાનનું લોહી ઉઠ્ઠાવી આવ્યું છે, ઉભા રહો.
તેને હું શાત કરું.”

એમ કહી સામંતે જનરથી બાલાનો ધા કર્યો. લોભાએ તે
ચૂકાવ્યો.

રણભૂમિ અન્યંત મયાનક બાસવા લાગી. બન્ને રાજા હઠે
ભરાયા. મરણીયા થઇ મરવું કે છતવું એવો નિશ્ચય કરી લડ્યા.
એમજેર કતલ ચાલી. રાજપુત સેના બાણમુળા કાપે તેમ દુશ્મનોના
મથા કાપવા લાગી. કાઠી સેના પણ જેવી તેવી ન હતી. રાજપુતો
કાઠીઓને વારે વારે હરાવે, પણ તેઓ નિરાશ થાય નહિ. લોભો
બહાદુરીથી લડવા લાગ્યો. તેના શૂર સહાવનાર નાદથી આખી કાઠી
સેના ભસ્ત બનીને ધુમકા લાગી. કુવારાની પેઠે લોહીની ધારા ઉડવા
લાગી નોંધણી અને તેના યોદ્ધાઓ શૂરવીરતા બતાવવા લાગ્યા.
મેઠા મેઠા યોદ્ધાઓને તેમણે ઠેકાણે પાડી દીધા.

સામંતનું શરીર બાલાના ધાથી ચાલણું જેવું થઇ ગયું. તે
લોહીથી વરબોળ થયો. અને બાન મથા પછી નીચે પડી ગયો.
રાજપુત સેનાની સંખ્યા નાની હતી. કાઠી થતુંનું કાવ્યું. લડાઇ બે
દિવસ સુધી સતત ચાલી. પણ લોભાની પ્રચંડ સેના સામે મુઠ્ઠી બર
રાજપુતો તું કંઈ ચાલ્યું નહિ. એક પછી એક રાજપુતો ધડો ધડ
પડવા લાગ્યા. નોંધણીના બાઇના અને પોતાનાં સત્તર પુત્રો રણમાં
પડ્યા. લશ્કર ઊંચિત બિન્ન થઇ ગયું. નોંધણી હતાશ થઇ ગયા.

પોતાનો બચાવ નહિ થયે શકે એમ લાગવાથી, કોઈની મદદ મેળવવાના હેતુથી તે પોતાના એક મીઠા સાથે બાલ પ્રદેશ તરફ ચાલ્યા ગયા. કાઠીઓ મારીયા ધારમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. અંતઃ પુરમાં રાણીઓ વિગેરે એ દુસ્ખનીનાં મુખ દર્શન કરતા પહેલાં દરબાર મંડળા કુવામાં અંધારાની પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

ધન્ય છે આવી નિશ્ચિત, વીર ક્ષત્રાણીઓને !

નંદાસિતા નોંધણીની પાછળ લોગો પડ્યો. અને વળાની ઝાળમાં જતા બેટા થયો. પણ ધુનાળને લક્ષ્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને નોંધણીને કહ્યું: “નોંધણી ! તમે અહિંથી ચાલ્યા જાઓ. કોઈ બળવાન રાજાની મદદ મેળવો એટલે તમારું રાજ્ય પાછું પ્રાપ્ત કરી શકશો.”

નોંધણી તે સમયને માન આપીને ત્યાંથી દુર નીકળી ગયા. અને લોભાની સાથે ધુનાળને લડાઈ થઈ. અહિં પણ કાઠીઓ વિગેરે પામ્યા. સંવત ૧૨૭૫ ના કારતક કૃષ્ણ પક્ષની પચિસા રોજ ધુનાળનો સર્વ નાશ થયો.

લોભાપુમાણુ વિજય પ્રાપ્તિથી અત્યંત આનંદમાં આવી ગયો. તેના સૌરમમાં ગર્વભર્યો બુરસો બાપી ગયો. એક વીરના રાજ્યને એકલેલાથે સ્વાધિન કરવાનું માન પોતાના પુત્ર રૂપને તેણે કહ્યું:

“મારીયાધારની માદીપર ત્હને બેસાડું છું. સાવધાન ! ત્હને મહાત કરનાર બીજો સામંત કોઈ પાકે નહિ !”

રૂપને મારીયાધારની માદી સોંપીને લોભાપુમાણુ ખેરાળી ચાલ્યા ગયા. મારીયાધારની માદી કાઠિ રાજાના હાથમાં મળી. રૂપ રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણમાં ફેલાઈ ગઈ. મારીયાધારની પ્રજા નોંધણીને વશ હતી. પ્રજાનાં હૃદય એ વીર રાજાની જીતી લીધા હતા.

રૂપડની આશુ માનતાં પ્રભા ખંચાઇ. પરંતુ તત્કાળતો રાજપુત રાજાને
અદેશ કાઢી રાજાને માન આપવાનું શરૂ કર્યું. જોણે પોતાને પરાવ્ય
આપ્યો હતો, તે સામંતસિંહના પિતાની માદી પર બેસતા રૂપડને
અત્યંત અભિમાન આવ્યું. એ અભિમાનમાં તે ગર્વિષ્ઠ થઇ ગયો.
પ્રભાના દીકા જીવવાને અદેશ તેણે ઓરજ રંગ જમાવ્યો. રાજકર્તાની
કરજનું તેને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું ન હતું. એટલે તેને શી ખબર
હોય કે “એક રાજકર્તાની પદ્મી જેટલી મોટી તેટલીજ મોટી
જોખમદારી તે પદ્મીમા છે.”

તેને મનતો રાજાનો ધર્મ એટલે વિલાસ ભોગવવા, દારૂ પાનમા
મસ્ત રહેવું, નાચરંખના અટ્ટા જમાવવા, નિર્દોષ પંખીઓને શિકાર
કરવો ને સત્તાના શોખમા પ્રભાના જનમાલની દરકાર ન કરવી; અને
એ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યો પણ એનું વિપરિત પરિણામ વખતના પડવા
પાછળ અદ્રશ્ય હુપાયલુ હતું તે એ રૂપડ દેવને ક્યાથી માલુમ હોય ?

એક દિવસે તે દરબાર ભરીને મેદો હતો. આજુ બાજુ
દરબારીઓ લુકલો ગગડાવતા બેઠા હતા. ત્યાં એક ખેડૂત અરજ
કરવા આવ્યો:

“આપુ ! ગામનો ભરવાડ બહુ છકી ગયો છે. અમારા ખેતરોમા
તે ઠારા ચારે છે.”

“તેમા શું થયું ?”

“શું થયું ? સાહેબ ! અમ્હારા મોક્ષ એમ હુંદાઈ જાય, તો
પછી અમારા હોકરા શું ખાય ? અમારે જીએ મરવાનોજ વખત
આવે ને ? ને સાથે—”

“શું સાથે ?”

અરજદાર ખેડૂત તીખા રવમાવતો હતો. વળી ગામના પટેલ
હતો. કાળજી કાપીનાળે એવા શબ્દો તેણે કાઢ્યા:

“ને સાથે તમને પણ—”

આ બચકર સાથે સાબળતાં રૂખડ રાજાને મિજબાન હાથથી ગયો હુકકાની નળીને દુર ફેંકીદહ તથાની સુદપર હાથ રાખીને બોલ્યો:

“તું શું બોલ્યો કાદર!”

“માફ કરો રાજા! “તે ખેડુત દયામણા વહેરે હાથ જંડી બોલ્યો: “આપને ચાહ્ય તેમ કરો. અમે તમારી પ્રજા છીએ. આપ અમારા રાજા છો.”

રૂખડે, તે અરજદાર ખેડુતને સખત દંડ કર્યો. આ ખેડુત ગામના અગ્રેસર હતો. ગામનાં લોકો તેને ચાહતા હતા. ખેડુતોના માલ હુંડાય—તે છતાં રાજાને અરજ કરવા જતા હંડાય એ સ્થિતિ ધણા ખરા લોકો સહન કરી શક્યા નહિ. તેથી ઊંચાળા ભરીને જીજે ગામ ગહેવા ચાલ્યા ગયા.

વીર નોંધણીની પ્રજા, અશિક્ષિત રાજાના અમલથી કટાણી ગઈ. પ્રથમના રાજાનું સ્મરણ કરતી તે આસુ સારવા લાગી. પ્રજાની નોંધણી પરની મમતા રૂખડની આંખોએ ખુંચવા લાગી. નોંધણીનું નામ લેનારની ગરદન કાપવામાં આવશે એવો મયાનક હુકમ તેણે જાહાન રાડ્યો!

પ્રકરણ સાતમું.

“ નાંધણ ”

સ વિતા નારાયણ, અસ્તાચળ તરફ જવાની તૈયારીમાં હતો. પક્ષીઓ આખા દિવસના અમથી મુકત થવા તથા પોતાના પ્રિય અગ્ન્યાઓને ખોરાક દેવાના હેતુથી પોતપોતાના માળા તરફ જતાં દ્રષ્ટિગોચર થતા હતા. અને શક્તિમાન સર્વેશ્વરની અગાધ શક્તિનો ભાસ કરાવતા હતા.

આ સ્થળે મનુષ્યની વરતી જોવામાં આવતી ન હતી. સધળું નિર્જન હતું છતાં પણ અરણ્યની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે તેવી વૃક્ષોની ધનધોર ઘટા આવેલી હતી. એ ઘટા એવી તો ધીમ હતી કે દિવસે દિનકરનો ને નિશાએ નિશાનાથનો પ્રકાશ, તે વૃક્ષો નીચે કિંચિત્ પણ આવવા પામતો ન હતો. તેથી પ્રવાસીઓને વિશ્રામ લેવાને આ સ્થાન ધણુંજ અનુકુળ હતું. વળી તે વૃક્ષ કુંજની સામી બાજુએ એક સરૌવર આવેલું હતું તે વળી આ અનુપ અરણ્યની શોભામાં એમર અભિવૃદ્ધિ કરી રહ્યું હતું.

સૂર્યભગવાન અદશ્ય થયા હતા. તથાપિ તે હજી તદ્દન અંધકાર તો થયો નહોતોજ. ધીમે ધીમે અંધકારનો પીછેડો પૃથ્વીપર પથરાતો જતો હતો. વૃક્ષ લતામાં ઠંડો સુમધુર મંદમંદ વાયુ વાતો હતો, આ વખતે દુરથી એ ઘોડેસ્વારો આ સ્થાન તરફ આવતા જણાતા હતા. બન્ને ઘોડે સ્વારો, અશ્વોને સાધારણ ગતિથી ચાલાવતા હતા. અશ્વો અને બન્ને સરદારો પ્રસ્વેદથી રેગ એમ થઈ ગયેલા હતા. હિલપરવારો ના કપડાં ધુળથી મઝીન થયેલાં જણાતા હતા. તેમની મુખદતિ તરફ

દ્રષ્ટિમાત્ર કરતા તેમને અતિશય પરિશ્રમ પડ્યો તેમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. અને સ્વારો પ્રાપ્ત વયના જણાતા હતા. આ આગંતુક સ્વારો કોણ હશે તે જણવાની પાઠકમણને આકાંક્ષા થઈ હશે. પરંતુ ધીમે ધીમે સમયો ચિત્ત સર્વ ખીના પ્રકટ થવાની હોવાથી થોડો વખત ધીરજ ધારણ કરીને વાર્તા પ્રવાહમાં આગળ વધવું પડશે.

આગંતુક સ્વારો ધણે દુરથી આવતા હોય તેમ તેમના ગહેરા પરથી સ્પષ્ટ અનુમાન થતું હતું. તેઓ ઉક્ત વૃક્ષ ઘટા નીચે આવી પહોંચ્યા. અનેના સર્વોચ્ચ ઉમદા પોપાક દષ્ટિ ગોચર થતો હતો. જોતાજ કલ્પના થાય એમ છે કે તેઓ કોમ રાજવંશી પુરુષો હશે. તે એમાંથી એક મોટા દરબજીનો માણસ હતો અને ખીજો તોનો સેવક હોય એમ તેમની વાતચીત પરથી સહજ અનુમાન થઈ શકે તેમ છે.

અનેની કમરે લાંબી શમશેરો લટકતી હતી અનેના મુખ પર પ્રભુ નેજ પ્રકાશતું હતું. પરંતુ ખારીટીથી જોતા તેમનાં તેજસ્વી વસ્ત્રપર નિરાશાની છાંયા દષ્ટિ ગોચર થતી હતી. તેઓ શા માટે નિરાશ થતા હશે ? શું તેઓના પર કાંઈ વિષમ વિપત્તિ આવી પડી હશે ? શું તેઓને પોતાના પ્રિયજનથી વિયોગ થયો હશે ? એવા એવા અનેક પ્રશ્નો સ્ફુરામમાન થાય એમ છે, પરંતુ તેના ઉત્તરમાં એટલું જ મળી જાય થશે કે તે સર્વ સમય પરત્વે જણાઈ રહેશે.

આગંતુક ઉભય વૃક્ષની ઘટા નીચે આવી અશ્વો પરથી નીચે ઉતર્યા. અશ્વોને વૃક્ષ સાથે બાંધ્યા. અને આખા દિવસના તાપથી વ્યાઘ્રજી થયલા હતા તેથી પાસેના સરોવરમાં હાથ-ગેહો ધોઈ સ્વસ્થ થવાનો તેઓએ વિચાર કર્યો. વિચાર પ્રમાણે તરતજ અમલ કરવા માં આવ્યો. સરોવરના શિતળ જળથી હાથ-ગેહો ધોઈ સ્વસ્થ થયા પછી તેઓ પુનઃ વૃક્ષ નીચે આવ્યા. અને અશ્વોને પાણી પાડ તેઓ નીચે પ્રમાણે વાતચીત કરવામાં રોકાયા.

તેઓમાંથી એક બોલ્યો.

“ હવે આપણે ઘણું દૂર પહોંચ્યા છીએ. અત્યારે આપણને તથા આપણાં સાથી અર્થાને ઘણો પરિશ્રમ પડ્યો છે. વળી અત્યારે સંધ્યા સમય થઈ ગયો છે, તેથી આવા સુશોભીત સ્થળમાં રાત્રી ગુળરવાનો મહારો વિચાર થાય છે. પ્રાતઃકાળમાં અહિંથી આગળ પ્રયાણ કરીશું. ”

“ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પરંતુ આવા નીર્ભય અરણ્યમાં રાત્રી નિર્ગમન કરવા કરતાં કોઇ નજીકના ગામમાં જઈ રાત્રી ગુળરીએ તો તે વધારે સારું છે. કારણ કદાચ આપણે તો વૃક્ષો પર ચઢી જઈ રાત્રી વ્યતિત કરી રાહીએ-પરંતુ આપણા રહાયક અર્થાંતી શું ગતિ ? તેઓને ભયમાં રાખવા એ યુક્ત કહેવાય નહિ. કાંણુ કે રાત્રીમાં કોઇ હિંસક પ્રાણી એ મુંગા પ્રાણી પર હુમલો કરે તો તે નિર્દોષ પ્રાણી નાહક માર્યા જાય અને આપણને પણ પને ચાલીને મુસાફરી કરવાનો કાળ પ્રાપ્ત થાય ! આ બધા સંયોગોના વિચાર કરતાં મહારો વિચાર તો કોઇ નજીકના ગામમાં જવાનો છે. પછી મહારાજની જેવી આરા. ”

આ પ્રમાણે બીજાએ પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો.

“ વાહ ! ક્ષત્રિય થઇને આટલો ડર ? હિંસક પ્રાણીઓને મારવા એ આપણું કર્તવ્ય છે. આપણામાંથી એક વારા ફરતી જમતા રહીશું, પરંતુ રાત્રી તો અહિંજ ગુળરવાનો મહારો ડર વિચાર છે. ”

પ્રથમ બોલનારે દ્રઢપણે જણાવ્યું :

“ આપની તેમ ઇચ્છા હોય તો તેનું પાલન કરવા આ સેવક તૈયાર છે. આપની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વર્તવાને હું જસપણ ઇચ્છતો નથી.

પરંતુ રાત્રી લગભગ એ પ્રહર વીતી જવા આવી છે. આખા દિવસની સતત મુસાફરીથી આપ પરિશ્રમીત થયા હશે, માટે આપ નીદાધિન થઈ વીસાતિ લ્યો; ને હું આખી રાત્રી આપના અંગરક્ષક તરીકે જાગતો રહીશ. ”

બીજાએ, પહેલાના વિચારને જાન આપતાં એ પ્રમાણે કહ્યું.
 “આપો.”

“ નહિ. તેવું બનેજ નહિ. તું આખી રાત્રી જાગે ને હું નિરાતે સુઈ રહું એ કેટલું અયોગ્ય ! જાણા મિત્ર ? તું આજકાલ મારા દુઃખને મ્હારી નિરાધાર સ્થિતિનો સાથી છે. દુઃખને વખતે દુઃખમાં ભાગ લેવા તું મારી સાથે આવ્યો છે. તો પછી આ સ્થળે તારે અને ‘રાજ્ય’ તરીકે અને તને પોતાને નોકર તરીકે માનતોજ નહિ. આપણું વિષયિના સમયમાં અરસપરસ ભાવભાવથી રહેવું જરૂરનું છે. પ્રથમ સારો વખત આપશેને સદ્ભાગ્યે રાજ્ય પ્રાપ્ત થશે તો તે વખતે હું તારો આભાર જીવીશ નહિ. ”

“ મ્હારો આભાર ? નોકરનો આભાર ? આપ શું બોલો છો ? આપ ગમે તેમ તોય રાજ્ય છે હું આપનો નમ્ર નોકર છું. આપની સેવા ઉદાવવી આપની આજ્ઞા ચિરોધાર્ય માની તે પ્રમાણે તરતજ અમલ કરવો એ મ્હાફે કર્તવ્ય છે. આપની સાથે આવવાનું મેં કશુંજ વિશેષ કયું નથી. પોતાના માલિકને માટે કદાચ પ્રાણ આપવો પડે તો પણ આ નિમકહલાલ નોકર જરા પણ પાછો પડે એમ નથી માટે આપ નીશ્ચિંતતાથી શયન કરો. ખુદ્દી તલવારે હું આપનું રક્ષણ કરવા જાગતો રહીશ. નોકરની ફરજ છે કે પોતાના માલિકને બનતી સહાય આપતાં જરાપણુ આના કાની કરવી નહિ. હું આપની સાથે છું ત્યાં સુધી આપને કશી પણ મુઝવણ આવવા હજી નો પછી હું આપનો અશક્ત સેવક જાનો ? ”

સેવકના શબ્દો અવશ્ય કરીને પ્રતિભાશાળી પુરુષ બૂમિની શર્યા પર લાભો યદ્ય સૂતો; અને થેલીજવારમાં આખા દિવસના સનત પરિશ્રમથી ધસધસાટ ઉઠી ગયો.

વાંચક સહમજી મયા હશે આ બન્ને પુરુષો અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ એક નર રાજા નોંધણી અને ખીજો તેનો નોકર છે. નોંધણી સૂતો ને તેની ચોટી કરતો નમ તલવારે તેનો નિમકહલાલ નોકર ભગતોજી બેઠો. એકાએક તેની નજર નોંધણીના નિદા ધિન વદન પર પડી. ને તેના હૃદયમાં બીપણ આધાત થયો હોય તેવું અનુભવ્યું તેવું મન ચક્રોળે ચડ્યું. વિચાર માળા ચાલવા લાગી. તેના મુખ પર ક્રોધના ચિહ્નો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યા અને તેના માનસીક વીચારો તેના હૃદયમાં નહીં સમાધ શકવાથી બહાર ઉભરાઇ જવા લાગ્યા. મનનો વેગ નહિ રોકી શકતા તે આત્મગત બોલવા લાગ્યો.

“અરેરે ! દેવની ગતિ મહન છે. તેની વિચિત્ર ગતિને કોણ પાર પામી શકે એમ છે ? તે પળમાં રાખને રંકને રંકને રાખ બનાવે છે. તુલ્યનો મેરૂ અને મેરૂનો તુલ્ય થતા વાર લાગતી નથી. અરે ! નોંધણી જેવા નરેશના શિરપર આ સંકટ ! વાહ ! પ્રજા ! વાહ ! તહારી પણ ન્યારી ગતિ છે.” વળી તેની વિચાર શ્રેણી બદલાઈ તેના મુખ પર નિરાશાને બદલે ક્રોધનાં ચિહ્નો પ્રકટી નીકળ્યા. વાતાવરણ શાંત હતું. પવન પણ જરા વિશ્રાંતિ લેતો હતો. રોજ રોજને ચાકેલા બાળકની પેઠે આકાશ શાંત હતું. વૃક્ષો શાંત હતા. સધળું શાંત હતું. પણ નોંધણીનો વફાદાર નોકર અજાત હતો. તે આગળ બોલવા લાગ્યો.

“અરે ! કુષ્ટ લોંબાપુમાં ! તે નોંધણીને હમણાં તો પરાજીત

આપ્યો છે, પરંતુ તું યાદ રાખજે કે, આ શુરવીર નોંધણીની નસોમા ચુદ્ધ ક્ષત્રિયનું રક્ત ઉછળે છે અને જ્યાં સુધી આ નિમકહલાલ રક્તક નોકરનો આત્મા હસતી ધરાવે છે ત્યાં સુધી તને મુખે રહેવા દેનાર નથી. મારીયાધારની પ્રભાને તારા તાબામાં રહેવા દેનાર નથી. “આમ બોલતા બોલતાં તેનો હાથ કમરે લટકતી શ્વમશેર પર ગયો. ને તે એકાએક ઉભો થઈ ગયો. તત્વાર મ્યાનમાથી, બહાર કાઢીને ઉચ્ચસ્વરે તે બોલ્યો.

“જારી બહાલી શ્વમશેર ! હું અત્યારે તારા સોગન્દ ખાધ પ્રતિજ્ઞા કરું છું, કે જ્યાં સુધી હું એ દુષ્ટ યોગાધુમાધુને ધુળ ફાકતો ન જોઉં ત્યાં સુધી મુખે જાપીને બેસીશ નહિ.”

આટલું બોલીને પછી તે કંઈ જાણત થયો. શ્વમશેર મ્યાન કરી, ને સ્વસ્થ થઈ બેઠો. રાત્રી સમયનું વ્યતિત થવા આવી હતી. અને હવે કંઈ બચ નથી એમ ધારીને તેણે કિંચિત્ આરામ લેવાનો વિચાર કર્યો. આડે પડખે થતાંજ તે ગાઠ નિદ્રાને આશ્રીત થઈ ગયો.

પ્રભાત થતાંજ બન્ને જાગ્યા અને અશ્વોની પીઠ યાગડીને ત્યાથી પ્રયાણ કરીશું. પંથ કાપીને તેઓ ઘોડેરા પાસે બડીયાદ ગામને પાદર આવી પહોંચ્યા. આ ગામમાં નોંધણીનાં સાસરા રહેતા હતા. એટલે રાત્રિ પડવાને ઝાઝો વખત ન હોવાથી તેઓ બન્ને ગામમાં પ્રવેશ્યા. નોંધણીના સાસરાએ જમાણાજના અચાનક આગમનથી અશ્ચર્ય પામીને કુશળ વર્તમાન પૂછ્યા અને કહ્યું.

“નોંધણી ! મારીયા ધાર ક્યારે મૂક્યું ?”

“મારીયા ધાર મૂકવાને આજે થોડા દિવસો થયા. ત્યાં સૌ કુશલ છે.”

“કમા સુધી જવાનું છે ?”

જરા વિચાર કરીને નોંધણીએ અસત્ય ઉત્તર આપ્યો.

“હું તિર્થાટન નિમિત્તે નિકળ્યો છું. જેટલા તીર્થ થાય તેટલા ખરા.”

તે રાત્રી તેઓ બડીઆદમાં રોકાયા. સાસરાનો અત્યાચાર હતો નોંધણી બીજે દિવસે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

તે પોતાની મુસાફરી આગળ વાંચાવી.

પ્રકરણ આંકમું.

શોક—અને આનંદ.

આ જે જવાસીયામા સર્વત્ર શોક છવરાઈ રહ્યો હતો. સ્ત્રી પુરુષો—બાલકો-વૃદ્ધો-યુવાનો સર્વની આંખમાં આંસુ જણાતા હતા. કયાય પણ આનંદના ચમકારનો સમપૂર્ણ અભાવ હતો. આ પ્રખળ શોકનું કારણ એ હતું કે જવાસીયાનાં વિનય કુંવરીની પ્રતિજ્ઞાનો દિવસ આજે પૂર્ણ થતો હતો. કુંવરીના માતાપિતા તેને સમજાવતા હતા:

“ કુંવરી ! એવી પ્રતિજ્ઞા કયાય પુર્ણ થતી હશે ? નાહક હઠાન અહને વશ થઈ શા માટે મૃત્યુને બોરો છો ! ”

“ મહારા બ્હાલા માતાપિતા ! મહારી પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ ન થઈ એ મારા કમભાગ્યની નિશાની છે. મહારા જેવી મંદભાગિનીએ શા માટે દેહ ટકાવવો ? ને ક્ષત્રાણીની ટેક કદીપણુ જાય નહિ ! મહને સહર્ષ રજાઆપો. મહારૂં શિર હું શંકરને મહાવી આપું ! ”

કુંવરીના આ સ્વદેશી તેના માતાપિતાના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. આસુની નદીયો ચાલવા લાગી. તેના પિતાએ સુશ્ણી સમજણ આપી, પરંતુ કુંવરીએ એકજ ઉત્તર આપ્યા કીધો હતો:

“ બાપુ ! ક્ષત્રાણીની ટેક કદીપણુ ચલે નહિ ! ”

આખરે સૌ કોંઈ રડતા વદને ચૂપ રહ્યા. કુંવરી પોતાની એક દાસીને લઈને ગામ બહાર સિવાલય પર આવી.

આ વખતે સહવારના નવ વાગ્યાનો અમલ હતો. કુંવરીની કાન્તિ અત્યંત દીપતી હતી. પોતાની પ્રતિજ્ઞામા તે નિષ્ફળ નિવડવાથી

અત્યંત દુઃખી જણાતી હતી. પરંતુ એ દુઃખનો તેણે વિચાર ન કરતા તે શિર છેદવાના નિશ્ચય પર આવી. દાસીને તેણે સામેના તળાવ આંધી શુદ્ધ જળભરી લાવવા આજ્ઞા આપી. અને પોતે શંકરની સ્થાને ચંડિકાની જેમ દ્રઢ ચિત્તે બેઠી. તે વખતે તેના હૃદયમાં જે જુરસો હતો તે વર્ષાના તીવ્ર જણાતો હતો. એક શુર ક્ષત્રાણીનું કોહી તેના વદન પર ચઢી આવ્યું જણાતું હતું. દાસી જળ ભરીને આવે કે તરતજ શંકરને પોતાનું શિર ચઢાવી આપવાના વિચારમાં તે નિમગ્ન બની. તેના દ્રઢ જણાતા કરે, તીક્ષ્ણ ક્ષમશીરની પ્રુદ પકડી હતી. દાસીને આવતા જરા વાર થઇને તે અંતીમ પ્રાર્થના કરવા લાગી:

“ભોળાનાથ ! પાર્વતીપતિ ! ત્રિપુરહર ! આ દીન દાસીની પ્રતિજ્ઞા અમરજન થઇ. પ્રતિજ્ઞાના અંતીમ દિવસે હું આપને મ્હાફે શીર ચઢાવું છું. કયા પાપની પ્રમળતાએ મ્હારી પ્રતિજ્ઞામાં હું નિષ્કળ નીવડી એની મને ખબર નથી આજ છ છ મહીનાની દ્રઢ ભક્તિના અફલામાં પણ આપે મ્હને હતાશ કરી, મ્હારી ભક્તિમાં કે અપૂર્ણતા હતી ? નિર્બળતા હતી ? દ્રઢતા ન હતી ? હા, એ માટે આપને શું કહેવું ? મ્હારો ભાગ્ય દોષ. મારા ભાગ્યની મંદતા હોય ત્યાં આપ શું કરે ? ક્ષત્રાણીની ટેક જળવવા, એ ટેકનું ગૌરવ દીપાવવા હું મરી શીદું છું ! હર હર !”

એમ કહીને તે ટદાર ઊભી થઇ ગઇ. તેના વદનપર દીવ્ય તેજ પ્રકાસ્યું. તેની આંખોમાંથી અનેરા કિરણો સ્રવવા લાગ્યા. તેના આખા શરીરમાં ક્રુન્નરો થયો. તેણે તત્કારને મજબુત રીતે પકડી હતી. તત્કાર પશુ જાણે એ કુંવરીની ગરદન પર ફરવા તલસતી હોય તેમ જણાતી હતી, તત્કારને ઉદ્દેશીને તે બોલી:

“ મહારી વહાલી તલ્વાર ! આજે તારે મહારી ગરદન પર તહારી તિલ્લણુ ધાર ફેરવવી છે ? હા ! ઉતાવળા ન થા ! ત્હને હમણાજ સંતોષું છું : મહારા લોહીની વૃષાટુર તલ્વાર ! જેના હાથનો તું શણ-ગાર હતી, તેનાજ શિરને તું હડાવી નાંખવા તલસે છે ? ધીરી પડ ! આકળી ન થા. મહારા પવિત્ર રક્તથી ત્હને હમણાજ રંગી નાખું છું ! ”

એટલું બોલીને તે દાસીની આવવાની રાહ જોવા લાગી. તલ્વાર નીચી મુકીને તેણે નોંધણુજનો ફાટો, કાંચળીમાથી કાઢ્યો : અને તે ફાટાને છાતી સરસો ચાંપતા ત્હેની આખમા આસું આવ્યા. વીર ક્ષત્રાણીનું શૌર્ય ટપકતું તેજ એ આસુંમાં તણાઇ ગયું. ફાટાને આસું ટપકતી આખો સ્હામે રાખીને તે બોલી : તેના શબ્દોમા કંપ હતો. હૃદયની લાગણી હતી. પવિત્ર પ્રેમના રમ્ય રંગના છાટણા હતા.

“ મહારા વહાલા હૃદયદેવ ! તમને મેળવવામા નિષ્ફળ નીવડવાથી આજે હું આત્મહત્યા કરું છું. મહારી આશાઓ, ભરૂંસા સર્વ ચાલ્યું ગયું. હા ! નાથ ! હું અભાગણી ત્હમારા ચરણ સરોજને ચૂમવાના ભાગ્યને પ્રાપ્ત કરવા કેટલી તલસતી હતી ? મહારા જીવન ધન ! જે પળથી ત્હમારા પ્રતિ મ્હને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો તે પળથીજ હું તમારૂં નામ રટયા કરતી હતી. અહા ! તે સ્વપ્ન ! એક દિવસના રમણીય સ્વપ્નનું સ્મરણ થતા મને ગ્રંથુ ઝણારી થાય છે. જાણે તમારા ભુજ-પાશમા બદ્ધ થયથી હું, ત્હમારા હાસ્ય વિલસતા વદનને નિહાળી રહી હતી; ને ત્હમે—હા તમે મારા હોઠ પર મીઠા ચુંબનો કર્યા. મહારા કંઠમા કુલની માળા રોપીને મારી છબી જોતા તમે કેવા મલકાતા હતા ? અહો ! તે ધન્ય સ્વપ્નના સ્મરણથી આજે મારૂં કાળજી કપાઇ જાય છે ! કોને ખબર હતી કે જવાસીયાના રાજની કુંવરી ‘વિજય’ નામ ધારણ કર્યા છતાં પેતાની પ્રતિજ્ઞામાં વિજય નહિ પામે ? જે

હૃદયે હૃદયનાથ તરીકે ત્હમને સ્વીકાર્યા, તે હૃદય જગતના સર્વાત્માઓને સહોદર ગણે છે. આ ભવે હું તમને ન મળી શકી; પરંતુ મ્હારા પ્રેમ દેવ બીજા ભવે તો જરૂરી તમારી સેવામાં મ્હને સોંપી દેશે. નોંધણું ! બ્દાલા નોંધણું ! જીવન સર્વસ્વ નોંધણું ! હા ! તમને હું શું કહું ? મ્હારે કેન્દ્ર કહેવાનું નથી. માત્ર દાસીને કોઈ કેન્દ્ર દિવસ સ્મરણ કરશો. તો પણ હું મને અહોભાગ્ય માનીશ ! ”

એટલું બોલીને તેણે ફાટાને પાંચ સાત ચુંબનો કર્યા; ત્યાં દાસી દોડતી આવી પહોંચી. દાસીને જોઇને કુંવરી બોલી:

“ કેમ જલ ભરી લાવી ? ”

“ ના બા ! ને હું આપને વધામણી આપવા દોડી આવી છું ! ”
એવું થું છે ? ”

“ નોંધણું તળાવના કિનારે ઉભા છે, બા ! ”

“ દાસી ! શામાટે મસ્કરી કરે છે ? મ્હારા સહભાગ્ય કયાથી હોય કે નોંધણું આ ધડીએ મળે ! ”

“ બા ! મ્હને મસ્કરી કરવાનું પ્રયોજન ! હું સત્ય કહું છું કે નોંધણું તળાવના કિનારા પર છે. ”

“ તું નોંધણુંને શી રીતે ઓળખી શકી ? ”

“ બા ! તળાવમાંથી પાણી ભરીને હું આ તરફ આવતી હતી, ત્યાં મને પગમાં ફેસ વાગી ને મ્હારાથી સ્વાભાવિકજ બોલાર્થ જવાયું કે “ મરે રોયો નોંધણું ! ” મ્હારા આ શબ્દો સાંભળીને, તળાવમાંથી પાણી ભરીને બહાર આવતા એક માણસે કહ્યું: “ બાધ ! તું કેને માળો દે છે ? ” મેં તેમને કહ્યું કે “ બાધ ! તમને માળો દેતી નથી, પણ કાઠિયાવાડમાં ગારીયાધાર છે ત્યાંના રાજા નોંધણુંને વરવા મારા બાધ સાહેબે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. ને પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે નોંધ-

જુજી નહિ મળવાથી આજે શંકરને પોતાનું શિર અર્પણ કરી પ્રણ ત્યાગ કરે છે, તેથીજ તેને ગાળો દઈ નહું ! ” પછી તે માણસે કહ્યું : “ જો નોંધણી મળે તો કેમ ? ” મેં કહ્યું કે : “ એ ક્યારે મળે ? ” ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે “ જો સામે ઉભા તે નોંધણી છે. જે તેમને ઝાળખતું હોય તેને તેડીને ખાત્રી કર. ”

આ સામળીને હું તરત આપની પાસે દોડી આવી છું. મને ન માનો પણ મને તો એ નોંધણી જેવાજ લાગતા હતા. આ ફાટા પ્રમાણેજ તેમની સૂરત હતી ! ”

“ દાસી ! જો આ અણીને વખતે નોંધણીજ અવી રહ્યા હોય તો શ્રી શંકરનીજ કૃપા. પણ એ નોંધણી છે એવી ખત્રી કેણુ કરે ? હા ! રામસુર ગઢવી નોંધણીને ઝાળખે છે, માટે ગામમા જઇ તપાસ કરવા મોકલીએ. ”

“ હા. એમજ ! ”

‘ વિજયકુંવરીની આત્મહત્યા થઈ ગઈ ’ એવા સમાચાર કુંવરીની દાસી પાસેથી પ્રાપ્ત કરવા ગામના લોકો રડતી સુરતે એક ઠેકાણે એગા થયા હતા. ત્યાં તો કુંવરી અને દાસી બન્નેને જોતા સર્વે આશ્ચર્ય થયું : બધા કહેવા લાગ્યા : “ ભાઈ ! મરવું એ કાંઈ રમત નથી. ”

કુંવરી અંતઃપૂરમા આવી. અને કકળાટમય વાતાવરણ શાન થયું રાણીઓ અને દાસીઓ કુંવરીની પાસે દોડી આવીને ઉભા રહ્યા. કુંવરીએ તેના પિતાને કહ્યું કે “ બાપુ ! નોંધણી ગામ અહારના તળાવપર ઉભા છે. ગઢવીને મોકલી તેની તપાસ કરાવો કે તે નોંધણી છે કે કેમ ? ”

“ કુંવરી શું નોંધણી આવ્યા છે ? ” બધાની આંખો આનંદમાં

ચમકવા લાગી. તરતજ રામસુર ગઢવીને બોલાવવામાં આવ્યા. અને આખું ગામ નોંધણીને નિહાળવા ગામ બહાર નિકળ્યું. શોક આનંદના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. કુંવરીના કાળની કારમી પણે નોંધણી આવી ચઢે એ વાતમાં સધળાએ શંકરની ધચ્છા માની.

નોંધણીને જોતાંજ રામસુર ગઢવી બોલ્યા.

“વીર રાજા નોંધણી ? આ શું ? ગામ ઉજ્જડ હતું કે તમે તળાવપર રહ્યા ?”

“ગઢવી ! મહારાજે અમે આ ગામને પાદર આવી પહોંચ્યા હતા. પણ દરવાજા બંધ હોવાથી આ તળાવપર રાત્રિ નિર્ગમન કરી.

“ગારીયા ધારના ધણીને માટે ગામના દરવાજા બંધ ન હોય, દાકેર ! દારપાળ માર્કિત તમે સમાચાર કહેવડાવ્યા હોત તો તમારા સત્કારનો લ્હાવો લેત. આમ કરીને તો તહમે અમને નીચું જોવડાવવા જેવું કયું.”

કૃપા કરી હવે ગામમા પધારો.

મહોટા દાહમાહ સાથે નોંધણી ગામમા ગયા. અને સર્વને અપાર આનંદ ઉપજ્યો.

એ નોંધણીજ એવી ખૂબર મળતાં, વિનય કુંવરીને કેટલો આનંદ થયો હતો, તેની કલ્પના આપવી પણ મુશ્કેલ છે.

શુભ મુહૂર્ત જોઈ જવાસીયાના રાજાએ લગ્ન વિધિથી વિનય કુંવરીનું પાણી ગ્રહણ કરાવ્યું ને નોંધણી સૌના આગ્રહથી જવાસીયામા રોકાયા.

પ્રકરણ નવમું :

રાન્ય પ્રાપ્તિ: ”

દેવ દુર્લભ દેહ સૌન્દર્યથી વિજય કુંવરી સ્વર્ગ ભૂમિની અપ્સરાનો ભાસ કરાવતી હતી. નોંધણીની પત્ની થયા પછી તેની સુંદરતામાં ઓર ઉમેરો થયો હતો. નોંધણી પણ પ્રેમાળ પત્નીની પ્રાપ્તિથી, ને તેની પવિત્ર, પ્રયજ્ઞ ભાક્ત જોષને સંધ્યું દુઃખ છુટી ગયો હતો. બરાબર છ વરસ નોંધણી જવાસી-યામાં રોકાયા; ને તેટલી સુદૃઢતા તેને બે કુંવરો થયા.

એક દિવસ બન્ને કુમારો નોંધણીની ગોદમાં આવી બેઠા. વિજય કુંવરી પતિની સેવામાં હાજર હતી. નોંધણીને એકાએક ગારીયાધાર યાદ આવ્યું, ને આખમાંથી આસુ વહ્યા. પતિના આંસુ જોઈને વિજયકુંવરી બોલી: “નાથ! શું મહારી સેવામાં કશીયે ઉણપ છે?”

“ નોંધણી નિઃશ્વર રહ્યા.

પુનઃ વિજય કુંવરી બોલી: “ જીવન સત્વ ! શા માટે રડો છો ? દુઃખની વાત મને ન જણાવો ? શું હું તમારા સુખ દુઃખની ભાગિયણ નથી ? ” “પ્રીયે” નોંધણી ઘણું ખિન્ન અવાજે બોલ્યા: ગારીયા ધાર લોભા ખુમાણે છતી લીધું છે કુમારો મરાયા છે પણ આજ છ વર્ષ થયા ત્યાં સુધી તેનો શોક કરવા પામ્યો નથી. ”

પતિના દુઃખની વાત સાંભળીને વિજયને પણ દુઃખ થયું. પછી પોતાના પિતાને બધી હઠીકન કહીને સાતસેંહ માણસની મદદ લીધી. નાનો કુંવર પોતાના પિતાને બોળે આપી વિજય, પતિની સાથે કા-દિયાવાડ તરફ વિદાય થઈ. મ્હોટો કુંવર સાથે લીધો.

થોડા દિવસમાં તેઓ શિહોર નજીક આવી પહોંચ્યા.

નોંધણી પોતાની પત્ની અને કુંવરને શિહોર મોકલાવીને નિ-
શ્ચન્ત થયા. અને ગાડીયાધાર કેવી રીતે સ્થાપિત કરવું તેનો વિચાર
કરવા લાગ્યા.

વિચારીને અંતે બાવાની જમાતના રૂપમાં જવાનું યોગ્ય ધાતું.
બધા માણસોને બાવાના વેષમાં ફેરવી નાખ્યા. હથિયારબંધ બાવાની
જમાત જેવા દેખાવ થતા કોઈને શંકા લેવાનું કારણ રહ્યું નહિ.
એટલે ગાડીયાધારથી બે ગાઉ દૂર નોંધણીએ પોતાનો પડાવ નાખ્યો
અને મ્હોટા તંત્રુ તાણ્યા.

*

પ્રજાતની જીવન પ્રેરક હવા મન્દ મન્દ ચાલુ હતી. રાત્રિના
અંધકાર લય પામીને પ્રભાતરના પ્રકાશ પૃથ્વી પર પથરાઈ ગયા હતા.
જમાતના મદતના રૂપમાં નોંધણી રસ્તા પાસે ધુણી ચેતાવી બેઠા
હતા. મ્હોટી ચલમ હાથમાં રાખી ધુમ્રપાન કરી રહ્યા હતા. ત્યા
ત્યા એક ગાડા બેઠું, ગાડું રસ્તામાં ઉભું રાખી ચલમ ભરવા ધુણી
પાસે આવ્યો, અને ‘ નમે નાગચણ કહી ચલમ ભરવા લાગ્યો, જેની
દષ્ટિ મહંતના ભવ્ય મહેલ પર એકતાનતાથી લીન થઈ ગઈ; ને તે
અસરપાત કરવા લાગ્યો. નોંધણી આશ્ચર્ય પામ્યા. “ બાપ ! કયું
રડતા હય ? ”

“ મહારાજ ! ” ખેડત બોલ્યો: “ તમારા જેવા મહેરાનો
મહારો રાજા નોંધણી હતો. અરે ! તે કયા હશે ? શું કરતા હશે ?
સુખી હશે કે દુઃખી ? પણ આજ દિવસ સુધી તે કયાથી હોય ?
જો હોય તો તે આવ્યા વિના રહેજ નહિ. ”

મહંત બોલ્યા: “ નોંધણી આવે તો તમે નેન શું મદદ
કરો ? ”

“ જો મારો ધણી આવે તો ત્રીજે દિવસે ગારીયાધારની ગાદીએ બેસાડું. ”

આમ બોલતા તે ખેડૂત પોતાની મ્હોટી મુછો મરડવા લાગ્યો. નોંધણુજી અગાઉ જો ખેડૂતને સારી પેઠે ઓળખતા હતા. તે ગામનો પટેલ હતો. રાજાને તે વધાઈર રહેનો હતો. તેથી નોંધણુજીએ કહ્યું:

“ તમારી પાસે મહંતાના રૂપમા ખેંદલા છે તેજ નોંધણુજી છે ! ” એમ કહી નોંધણુજીએ કૃત્રિમ હાલી નુછ દુર કર્યા. પટેલે પોતાના રાજાને ઓળખ્યા. ને તેથી ને અત્યંત આનંદ પામ્યો.

“ પટેલ ! બોલો હવે શું મદદ આપશો તમારા રાજાને ? ”

“ અન્નદાતા ! અમારા ડોકાની મદદ આપીશું, પણ તમને ગાદીએ બેસાડશું. આવતી કાલે છ ઘડી દિવસ રહે ત્યારે મદદા ખેતર પાસેથી માર્ગ નિકળે છે તે માર્ગે ત્હમે નિકળજો. અને હું બધા કાઠિઓને એ વખતે મહારા ખેતરમા ચણા ખાવા તેડી લાવીશ. ”

આ પ્રમાણે સંકેત કરી ખેડૂ, નોંધણુજીની રજા લઈ ગારીયાધારમા આવ્યો. અને બીજે દિવસે બધા કાઠિઓ-કે જે ગારીયાધારમા ઉન્નત પણે વિચારતા હતા;—અને રાજ્યકર્તા રૂપાને અત્યાચરથી પોતાને ખેતર ચણાના ઓળા ખાવા તેડી ગયો.

ખાવા રૂપે નોંધણુજી માણસે સહિત તે રસ્તે નિકળ્યા. કાઠિઓ આ વખતે ચણાના ઓળા ખાવામા તન્મય થઈ ગયા હતા. સંકેત પ્રમાણે જમાતને ચણા ખાવા પટેલે બોલાવ્યા. ખાવાનું ધાડું ખેતરમા પેહું અને એક કાઠી અને એક ખાવો એવી રીતે ચણા ખાવા ગોઠવાયા. ને અર્ધિ ક્ષણમાજ નોંધણુજીની ઇસારતથી તદ્વારના પાણી છીંછળ્યાં, ખાવાપાસે હાથીયારો હતા ને કાઠિઓ સઘળા નિઃશસ્ત્રી

હોવાથી નોંધણીને કતોર ખૂણા. બધા કાદીઓની સાથે રખડ ખુમાણ
પણ એ ખેતરમા પડ્યો.

પછી નિર્ભય બનેલા નોંધણીએ ગારીયા ધારમા પ્રવેશ કર્યો
ને પુનઃ પોતાની આણુ વર્તીથી પોતાના જુના રાજ હયાત છે, અને
તેમણે પોતાની ગાદી પુનઃ પ્રાપ્ત કરી એથી ગામની પ્રજાને ઘણાજ
હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. નોંધણીના અમલમા પ્રજા સુખ ચેનમા રહી
શકશે એમ સમજાને લાગ્યું અને પોતાની બક્તિ પ્રકાશિત કરવા
સમસ્ત પ્રજાએ નોંધણીને નમન આપ્યા ને શક્તિ મુજબ ભેટ મૂકી.
નોંધણીએ પોતાની પ્રજાને સદર્ષ વધાવી અને પ્રજાની વફાદારી
જોઈને તેમણે આભાર માન્યો.

પછી નોંધણી આનંદમા રહેવા લાગ્યા, પણ લોભે ખુમાણ
પછી આવસે એ ભય ઓછો થયો નહિ.

પ્રકર દશમું.

“ ઉદ્ધારક મહા દેવી ”

૨ મધ્યિય રાત્રિ હતી. નિશાનાથ, નિરગ્ન આકાશમા
જુલી રહ્યા હતા. તહેના રૂપેરી કિરણોણા સમગ્ર વિશ્વ
સ્તાન કરી રહ્યું હતું. તારાયુદ્ધ તારાનાથની શિરદારી તળે પ્રકાશયુક્ત
ગત્રીમા ચમકી રહ્યું હતું ધરા દેવી પ્રભાકરના પ્રખર તાપથી શ્વાત
થવા લાગી હતી. નોધણી અંતઃ પુરના દિવાન ખાનામાં હીડોળા
ખાટમા જુલી રહ્યા હતા...ખંડમા શાંતિ હતી, કવચિત ચાલતી
ખાટનો ધ્વનિ એ શાંતિનો ભંગ કરતો હતો.

જ્ઞાનસના પ્રકાશમા નોધણીના વદન પરનું ક્ષાત્ર તેજ સૃષ્ટ
જોષ શકાય એમ હતું. હુકાની મ્હોટી નળીમાંથી કુચ પાન કરતા
નોધણીની દ્રષ્ટિ એકાએક દાર તરફ ગઈ. દાર અર્ધ ખુલ્લા હતા
તે સમ્પૂર્ણ ઉધી ગયાને પીછળ પળે દારમાંથી રૂપનો અચકારો
આવ્યો ! હાથમા થાળ લઈને વિજ્યકુંવરી અંદર આવી અને પતિની
મુખાકૃતિ નિહાળતી ખાટની નિકટમાં આવીને ઉભી રહી.

નોધણીએ હુકાને રળ આપી તે વિજ્યાના કોમળ કર પકડીને
તેને પોતાની સાથે હીડોળામા લીધી. થાળ ચાદીના બાજક પર
મૂકાયો, ને તેમાના વિધ વિધ જાતના મિષ્ટા પકવાનોને દંપતીએ
ન્યાય આપ્યો.

ભોજન વિધિથી મુક્ત થઈ દંપતી સ્વસ્થ થયા. નોધણીના
હસતા વદન પર એકાએક ભયનો આવિર્ભાવ થયો. ને પોતાના
મસ્તક પર તત્વાર ઝૂંમી રહી હોય તેમ તેને લાગ્યું. પતિના

વદન પરના ભાવનું પારવર્તન જોઇ વિશ્વકુંવરી વિનિત સ્વરે બોલી.

“ નાથ ! હસતા વદન પૂરે એકાએક ફેરફાર કેમ થયો ? ”

“ બહાલી તે ! જાણવાથી ત્હને શો લાભ ? ”

“ વાહ બહાલા ! પતિની મનઃસ્થિતિ પત્નીએ ન જાણવી જોઈએ ? ”

“ મહારી મનઃસ્થિતિ ત્હને કેવી જાણાય છે ? ”

“ આ પળને માટે પૂછવામા આવતું હોય તો મને લાગે છે કે ત્હમારા હૃદયમા કે’ પણ ભય કિવા ગભરાટના ઓળા હેવા જોઈએ. ”

“ તેમ છે ખરું ! પણ રાજાએ તો સદાય દુઃસ્મનેનો ડર રાખવોજ જોઈએ ને ? ”

“ પ્રાણનાથ ! કયા દુઃસ્મનના ડરથી ત્હમે ચિન્તા પુકત ગ્રહી છો ? ”

“ લોંબાખુમાણુ ગારીઆ ધાર પર ચઢી આવશે એવો મરને ભય રહ્યા કરે છે, પરંતુ—”

“ મારું કશું માનશો નાથ ! ”

“ શા માટે નહિ બહાલી ! ”

“ મારા નમ્ર મન્તવ્ય પ્રમાણે લોંબાખુમાણુ પામ તમે જાઓ ને સમ્રાટું વેર છોડી દઇ મૈત્રિ કરો. ”

નોંધણી ચમક્યો. તેની આખો ફરવા લાગી. તેના વદન પર જાણે કે ક્રોધના ચિન્હો ચમકવા લાગ્યા. હોઃ પીસીને તે બોલ્યો :

“ લોંબાખુમાણુ પાસે હું-હું-નોંધણી જઈ ? કદી નહિ ! લોંબા ખુમાણની વીરતા શું મહારાથી વધારે છે ? ”

“ જીવન ધન ! એમ ઉચ્છેરાઓ નહિ. મહારા કહેવાનો હેતુ એ નથી કે તમે લોંબાખુમાણની પાસે જઈને ક્ષમા માગ્યો. એવી

નિર્જળ સલાહ નોંધણીની પત્ની ન આપે ! પણ મ્હારો ઉદ્દેશ એ છે કે લોંબાપુમાણ પાસે તમે જશો, તો તે તમને આદર સત્કાર આપીને ભેટી પડશે ને એ રીતે હજારો માણસોના લોહી ઉડતા અટકશે. ” વિજય કુંવરીએ એ પ્રમાણે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા :

“ નોંધણી કદીપણ દુશ્મનને નમતું આપે નહિ. હું નિર્જળ નથી. હજારો બલકે લાખો માણસોના લોહી રેડાય તો પણ મારાથી લોભાને ત્યાં જઈને દીનતા જાહેર ન કરાય. એમ કહું તો મ્હારી જનેતા લાજે ! નોંધણીના નામને ખટો લાજે. ”

આ શબ્દો બોલતા નોંધણીને અત્યંત અભિમાન આવ્યું. શુરસાથી ત્હેના રક્ત લાલચોળ બની ગયા. લોંબા પુમાણને તે પોતાની રદામે ઉભેલો જોવા લાગ્યો વીરતાના ધુળરાથી તે કંપવા લાગ્યો.

વિજય કુંવરી બોલી :

“ નાથ ! લોભાને ત્યાં જવામા તમારી દીનતા ગણાશે નહિ. બલકે પ્રભુતા લેખાશે. ને ક્યાં તમારે સ્વમાન કે સ્વર્ગોરવના ભોગે લોભાના આગણે પગ મૂકવો છે ? જો લોભો તમને જોઈને સત્કાર કરવા પ્રેરાયને પોતાનું વૈર છૂટી જાય તો તમને તેની સાથે મૈત્રિ આધવામા શી હરકત છે ? કદાચ તમને દેખતાં તે કાંધે રાતો પીળો થાય ને તમારાપર ધા કરવા ઉશ્કેરાય તો સ્વરક્ષણ કરવાની તમારામા ક્યા શક્તિ નથી ? મારે મ્હારા મત પ્રમાણે તો લોભાના આગણે તમે જાઓ તો સાફ. હું ધાર્કું કે લોભો જાતનો કાઠી છે, પરંતુ હિંચાશયોનીર છે પ્રથમની મૈત્રિનું જ્ઞાન થતા ને પોતાને આગણે તમને જોતાં તેના હૃદયમાંનો વેરનો વિકાર ચાલ્યો જશે. ”

“ તું કહે છે તેમ લોભો ઉદાર નથી કે જે એકદમ વેરનો ત્યગ કરી દે અત્યારે તો તે મ્હારા પર એટલો ક્રોધે જરાયો હશે કે હું તેના આગણે જાઉં તો તે મ્હારો વધજ કરે. ”

“ તમારો વધ ? નાથ ! એ શું બોલ્યા ? લોભોપુંભાણ એક નહિં પણ તેના જેવા લાખો લોભોપુંભાણ એકત્ર થાય તો પણ મહારા નાથનો એક વાળ પણ વાકો ન થાય. નાહક એવા કરને મહત્ત્વ આપવાની કશીજ અગત્ય નથી. અત્યારે ખેરાળી તરફ પ્રયાણ કરો. જો લોભો ક્રોધ કરીને તમને મારવા તૈયાર થાય તો તમારી તકવારનું પાણી તેને બતાવી આપજો. ”

નોંધણી વિચારમાં પડ્યો. શત્રુને ત્યાં હાથીચાલીને જવું એ તેને મન સ્વમાન ખડન જેવું લાગ્યું પણ વિજય કુંવરીના અત્યાચર્યા સોંભાને આગળે જવા તૈયાર થયો.

વિજયકુંવરીના ગુલાબીગાલને ચુશીને પ્રભાતમાં ખેરાળી તરફ નોંધણી ઉપડી ગયો. માર્ગમાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ મેં લોભોપુંભાણના દીકરાને અને ખીજ કાઠીઓને માર્યા છે, તેથી મને દેખતાજ તે કોધે બરાઈ મારો વધ કરશે માટે તેના આંગણે મારે શી રીતે જવું ? ”

“ શી રીતે જવું ? ” આ એકજ પ્રશ્ન ઉપર તેણે ખૂબ વિચાર ચલાવ્યા. પરંતુ તેને કશીપણ યુક્તિ સૂઝી નહિ. એકદમ લોભાની છાતીપર જમને ઉભા રહેવું એવા નિશ્ચયપર તે આવ્યો. તેને પોતાની વીરતાનું અત્યંત અભિમાન હતું, તેથી લોભો પોતાનો વધ કરશે એ ભીરતા બર્યો વિચાર તેણે છોડી દીધો ને દ્રવણે ખેરાળી ગામને પાદર આવી પહોંચ્યો.

એકદમ લોભાને ત્યાં જવું એ તે તેમને જરા બાસ્તી જેવું તો લાગ્યું ને તેથી પોતાનો એક એબલ નામનો કાઠી મિત્ર હતો તેને શ્રમ રીતે મળ્યા. નોંધણીને જોતાંજ એબલ બોલ્યો:

“ નોંધણી ! તમે અહિં આવ્યા તે ખોટું કથું. લોભો ગારીયા-

ધારપર ચઢાઈ કરવા લશ્કરને તૈયાર કરી રહ્યો છે. તેને રૂખડોના ઘા હજી તાજેજી છે એટલે જો તમને દેખશે તો માર્યા વિના રહેશે નહિ. ”

“ લોમાની શી તાકાત હતી કે નોધણીને ને મારી શકે ? એમલ ! આ નોધણી લોમાથી ખાધો જ્ય એમ નથી. ”

નોધણીના વિશાળ કપાલમા ગર્વની રેખાઓ પડી. બવા જરા ઉંચા થયા. આખોની ઉઠાણમાથી જે કિંચિત્ ખર્ચા તે જોઈને એમલ મ્હાત થયો. નોધણીને મારવા લોમાખુમાણ આકાશ પાતાળ એક કરે તો પણ તે તેનાથી માર્યોજ્ય નહિ એમ એમલને લાગ્યું. પણ તે કાઠી દીર્ઘદષ્ટિવાળો હતો. સાહસ કરીને નોધણી લોમાને ત્યા જ્ય ને કે’ અનિષ્ટ પરિણામ આવે તો ?

તેણે કહ્યું. “ નોધણી ! હું લોમાખુમાણ પાસે જઈં છું અને આડી વાત કાઢી પૂછી જોઈં છું કે તેના અંતરનો હેતુ શું છે ? ”

મિત્રનો આ અભિપ્રાય નોધણીને યુક્ત લાગ્યો. એમલ લોમાખુમાણને મળવા ગયો એ વખતે લોમા, પોતાની સ્ત્રી સાથે ખાનગીમા હતો. એમલને એવે વખતે પણ પ્રવેશવાની રજા હતી તેથી તે લોમાની પાસે ઉપરિશ્વિત થયો ને પોતાને આવવાનું કારણ લોમા જણી ન જ્ય એ હેતુથી અન્ય વાર્તાલાપ કરવામા તે રોકાયો.

એમલને આવકાર આપીને લોમા બોલ્યો:

“ એમલ ! બધું લશ્કર તૈયાર થઈં ગયું છે. હવે ગારીયાધાર તરફ દૂર કરવાનું મુહરત ક્યારે જોવાવીશું ? ”

“ આપની ઇચ્છા. ”

“ પણ તમારા જેવા કાઠી વીર યોદ્ધાની સલાહ તો લેવી જોઈંએને ? તાર્કાલિક કુચ કરીએ તો કેમ ? ”

“ તોપણ સાંઢ. પણ ખુમાણ !-” રહેજ અટકીને એમલ બોલ્યો:

“ નોંધણુ આબો હોય તો શું કરે ? ”

નોંધણુનું નામ સાંભળતાજ લોંમાને કાળ ચડ્યો. તેના વદન-
પર કારમો ક્રોધ ઉછર્યો. તે ઘાંત કચ કચાવતો બોલ્યો:

“ જો અત્યારે નોંધણુને દેખું તો તેના રાઈ રાઈ જોટલા
દુકડા કફે, એમલ ? ”

લોંમાના આ શબ્દો તેની સ્ત્રીએ સાંભળ્યા. નોંધણુ પર ચઢાઈ
ન કરવા તે લોંમાને વિનવતી હતી. પણ લોંમો તેને ગણકારતો ન
હતો. નોંધણુનું મ્હોં પોતાની ચરણ રજ ચૂમે એ જોવા તે આતુર
બની ગયો હતો. તેની સ્ત્રી તેને ઘણું વારતી હાથે, પરંતુ તે કશાપર
ધ્યાન આપતોજ ન હતો. તેની સ્ત્રી, બન્નેની વાતચીતમા વચ્ચે બળી.

“ તેણે તમારો તો એક છોકરો માર્યો છે, ને તેના તમે
અઠાર માથો છતા તે ઘેર આવે ને તેને તમે મારો તો હું મારા પ્રાણ
તણું મારું વાદનાર પણ આગણે આવે તો તેને સત્કારવો જોઈએ
એ ઉદાર રાજનિતિ છે. ”

એ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં ઠપકા બધાં વચન સાંભળીને લોંમો
બોલ્યો:

“ જો નોંધણુ મારે ઘેર આવે તો બધું વેર છોડી દઉંને
પ્રથમની પેઠે તેના સાથે મૈત્રી રાખું. ”

લોંમાનો ક્રોધ એકાએક ચાલ્યો ગયો. એ જોઈને એમલ, નોંધ-
ણુને લોંમા પાસે નેડી ગયો. નોંધણુને વેંછને લોંમો ઉઠ્યોને બેઠ્યો.

લોંમાએ નોંધણુની ઘણાંજ સારી મીજમાની કરી; પછી
નોંધણુ લોંમાને મારીઆધાર મીજમાની માટે લાવ્યા. નોંધણુની
સ્ત્રીએ લોંમાને ધર્મનો ભાષ કહ્યોને સંબંધમા વધારો થયો.

લોંમાની સાથે મૈત્રીની માંઠ બંધાતા નોંધણુને તેના તરફની
ચિન્તા મટી. ‘ એક દિવસ પોતાના માણસોને કપાવાનો વારો છે ’

એ જાળતની ઉપાધિમાં તે કદાસીન રહેતો હતો. તેની એ ઉદાસીને હવે સદાને માટે દેશનિકાલી મળેલી જોઈ તેને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થયો. પોતાની ઉપર કોઈ દુસ્મનની ચઢાઈ આવવાની નથી, ને તેથી પોતાના પ્રાણથી પણ ખારી પ્રજાને પર રાખના હાથતળે પીડાવાનો પ્રસંગ આવવાનો નથી એ વિચારે તે પ્રુણ્ણિત રહેવા લાગ્યો.

દિવસે દિવસે લોભા ખુમાણ અને નોંધણુલ વચ્ચે પ્રળળગાદ મીત્રતા જમી.

લડાઈનો ભે બમતો બય દૂર કરવાનું સધળું માન નોંધણુલએ પોતાની પત્નીને આપ્યું:

“ જ્ઞાલી ! હજારો માણુએને હલાલ થતા તેં અટકાવ્યા એ મ.ટે હું તને એક સારી ઉપમાથી વધાવવા માગું છું ! ”

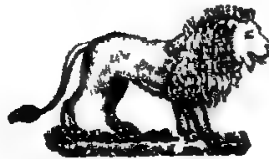
“ મને ? તમારી કુદ્ર દાસીને ? ” વિજય કુંવરી બોલીને આછું હસી.

“ હા. જ્ઞાલી ! મહારા તમ્હની ઉપમા તને મળશે ને ? ”

“ કહે ! ”

“ ઉદ્ધારક મહાદેવી. ”

“ ને પછી તમારે ‘ મહાદેવ ’ ખન્યા વિના કુટકો છે ? ” વિજય કુંવરી હસી. પત્નીના હાસ્યે નોંધણુલને સુખન કરવા આકર્ષ્યો.

પ્રકરણ અગિયારમું.

શૃંગાર દર્શન.

વિજય કુંવરી વિશ્વા વગાડી જાયતી હતી. એક દિવસ વીણાના તારની સાથે તેની દટિ ઝીન થઈ ગઈ હતી અને તેના વદનમાંથી નીચ્છન સિખિત સંગીત ગવાતું હતું.

“હૃદયવાડીના પુષ્પ મનોહર,

“ચુટે, સુધે મમપ્રિય મધુકર;

વોધે ચલાવી પ્રિય નેનકટાક્ષ શર,

“પગ્નવે પતિ અતિવનીશીય બર,

“ગુથે પ્રણયની દો.....રી”

“કુમુમ સદનમાં મોહક કમારી,

“સુમન ખીસે તહી મુંદર બારી;

“જાટે પ્રિયુવર ત્યા પંચકારી,

“ભીંજે ભીંજવે દગનાથ નિજનારી,

“દેહ દબાવે બલગ્ને.....રી !

“દેહ દબાવે બલગ્ને.....રી” તે પડથો લુપ્ત થાય તે પહેલાં કુંવરીની આખો દબાઈ. વિજય અત્યારે સંગીતાનંદમાં મુક્તિ હતી, તે આમ અચાનક પોતાની આખોના દબાવાથી ક્રોધિત થઈ ગઈ.

“દાસી ! શું કરે છે ? છોડી દે આંખો ! ગાવા દે !”

પણ તેની આંખો દાખનાર હમેશની જેમ તેની દાસી ન હતી. પોતાના સ્વામિનાથ નોંધણીને જોઈને તેનો ક્રોધ આનંદના રૂપમાં ફરી ગયો તે કેંક શરમ દર્શાવતી નીચી દટિએ તે વીણાને જોઈ રહી.

“બહાલી ! કેમ નીચું જોઈ રહ્યા ?” નાધણજી સ્મીત કરીને બોલ્યો.
વિજય નિરંતર રહી, પણ મ્હો ઉપર હાસ્ય ચમકાવતી હતી.

“બહાલી !”

“શું છે ?” વિજય કુંવરી માંડો દફફો કર્યો. પણ દષ્ટિ તો
પોતાની માનીતી વીણાપરજ રાખી:

“મહારા સામી દષ્ટિ નહિ કરે ?”

એ શબ્દને અન્તે વિજય કુંવરીએ પોતાનું મસ્તક ઉન્નત કર્યું
ને પતિના મ્હો સામુ જોઈ રહી.

વિજય કુંવરીની ઉમ્મર પચીસ વર્ષની હોય કે વધુ ઘટુ હોય
પરંતુ પ્રસૂતિજન્ય ક્ષીણતાથી તેના સૌન્દર્યમા ઉણપ આવી ન હતી.
તેની કાતિ હજી પણ એક યુવતિની જેવી દોપતી હતી. આજની
તેની છાત્રી અત્યત નયન રંજક લાગતી હતી. નાધણજીએ તેના
કાન્તિમાન વદન ચન્દ્રને ક્યાંય સુધી જોયા કીધું. વિજય કુંવરી પણ
પતિની એકાગ્ર દષ્ટિને હસતા મ્હોરે ઝીંકી રહી હતી.

“નાથ !” વધુ વખત જતા વિજય બોલી: “દાસીના મ્હો
પર એકાગ્ર દષ્ટિ ફેંકીને શું કરવા ધાર્યું છે ? શું વિચાર્યું છે ?”

“એક માગણી કરવાનો વિચાર છે.” નાધણજી બોલ્યો:

“મહારી પાસે ?”

“હા.”

“મહારી પાસે શું છે કે માગશો? હા, સંગીત સાબળવું હોય તો—”

“મહારી પાસે જે છે તેજ માગીશ !”

“તો તે આપતાં હું સંકોચ નહિ બતાવોશ !”

“અરેઅર !”

“હા, અરેઅર !”

“મહારા હોજની તૃષા—”

નોંધણીને બોલતો અટકાવીને વચ્ચમાજ વિજય કુંવરી બોલી
હી: “તમારી ‘દાનત’ હું કળી ગયો, નાથ ! પણ—”

“પણ શું ?”

“અત્યારે હું—”

“શું હું ?”

“આટલી અધિરતા ? પુરું બોલવા પણ નહિ ઘો ?”

“લે બોલ.”

“અત્યારે હું સંગીતની સેવામાં છું.”

“એટલે ? તારી એ સેવામાં મારા હોઠ શું તરશે સુકાઈ જાય?”

કોઈ દિવસ તેમ પણ હોય !”

“પણ આજે તો નહિ ને ?”

“વાહ ! તમારી આશ્ચર્યજનકતા !”

એટલું બોલીને વિજય નયન નચાવવા લાગી. પત્નીની નિર્દોષ
ચેષ્ટામાં નોંધણી લુપ્ત થયો. વિજયની નજીક ગયો, ને પોતાના
રતાથ મારતા ઓઠ ને ગુલાબી આંધથી મોહક માલ ચુંબન રસથી
ખરડાય તે પહેલા વિજય ઉભી થઈ ગઈ ને બોલી:

“આ શું, નાથ !”

“તદ્વારના તીક્ષ્ણ ધાની પીડા કરતા, ચુંબન તૃપ્તિની પીડા
અત્યંત કારમી જણાય છે. પતિની પીડા પતિને દુર કરવી જોઈએ
કે નહિ, બહાલી ?”

એમ કહીને નોંધણી વિજય કુંવરીની પાસે ગયો. વિજય
કુંવરી નીચું જોઈને ઉભી રહી. નોંધણીની ચુંબન-તૃપ્તિ છીપાતા,
વિજયના વદન પર પ્રસ્વેદ વહ્યો. પ્રસ્વેદ ટપકતું વદન પતિને
અત્યંત મોહક લાગ્યું તે જોઈને વિજયકુંવરીએ હસી દીધું.

નોંધણીએ રમાલ વડે વિજય કુંવરીના વદન પરનો પ્રસ્વેદ
લુછવા માંડ્યો તે જોઈને વિજય દુર ખસતાં બોલી-

“મારે પરસેવો ઝઢારી સાડી લુછશે, તમારો રૂમાલ નહિ !”

“કેમ ?”

“એ તરફી મારા નાથ શા માટે ઉઠાવે ?”

“શા માટે ? ઝઢારી ચુંબન તૃપ્તિની પીડાનું શમન કરવા મેં તને ઉપયોગમાં લીધી, ને તેથી તને જે કંઈ થાય તેનો જવાબદાર હું ખરો ને ? એટલે મારે તારો પરસેવો લુછીને તને અસલ સ્થિતિમાં લાવવી જોઈએ.”

વિજય ચૂપ રહીને પોતાની સાડીના પાલવવતી પ્રસ્વેદ લુછ્યો. નોઢલુછીએ ખુરશીપર બેસીને કહ્યું :

“વિજય !”

“ઢહાલા !”

“તઢારી સંગીતની શેવા શરૂ કર.”

“તઢમારી ઢાજરીમાં ?”

“કાંઈ વાઢો છે ?”

“વાઢો તો નથી...પ...ણ—”

“શું ?”

“સેવામાં કે અપૂર્ણતા જેવું રહેશે તો સંગીત દેવના પહેલા—” જરા અટકીને તે હસતી હસતી બોલી : “ઢહારા ‘મહાદેવ’ હપકો આપશે તો ?”

“એવા હપકાની ગણતરી ‘મહાદેવી’ને ન હોય !”

પતિના શબ્દો સાંભળીને વિજય શરમાઈ ગઈ. ને વીણાના તાર નીચી દૃષ્ટિએ મીલાવવા લાગી. તાલનો રંગ જામ્યો. વિજયનું વદન અપૂર્વ લાવણના ઝોજ સૂઢી ઝોપવા લાગ્યું. વીણા પણ પોતાનો રણકાર ગજવવા આતુર બની ગઈ હોય તેમ જણાવા લાગી. પતિના પ્રણય બીના મ્હોં તરફ એક પ્રેમભાવ સૂચક દૃષ્ટિપાત કરીને વિજય કુંવરીએ પોતાનું સંગીત ઊડ્યું.

- “ અમા.....રો લાલ ઝૂલે મદમાં,
 “ ઝૂલે મદમાં, ઝૂલે મદમાં
 “ અમા.....રો લા...લ બૂલે...મદમાં.....
 “ પારવતીના પ્રિય કહાવે જગ દ્વંશક મહાદેવ !
 “ વિજયના વહાલમણ કહાવે મદ બીના ‘ મહાદેવ,
 “ અમા.....રો લાલ ઝૂલે મદ...માં...
 “ મરત પ્રણયની મસ્તીમાં તે ગળે અન્ય ન ધ્યાન,
 “ ધ્યાન ચૂકાવે એ પ્રિયતમનું રાજ તાજનું તાન—
 “ અમા.....રો લા...લ ઝૂલે મદમાં,
 “ ઝૂલે મદમાં, ઝૂલે મદમાં.....
 “ અમા.....રો લાલ ઝૂલે મદમાં.....

‘ મંગલ ’

વીણાનો સુમધુર રણકાર સમ્યો. વિજયનું વદન કે’ અનેર.
 કિરણથી ચગકવા લાગ્યું. નોધણુ છોલ્યો:

- “ વહાલી ! —અરે બૂલ્યો—“ જગ દુહ્વીગક મહાદેવી ! ”
 “ શું કહો છો મહાદેવ ! ”

નોધણુ કે’ બોલવા જાય તે પહેલાં ખડમા કોઇ આવ્યું.
 આવનાર લોભો ખુમાણ હતો. નોધણુ પોતાની પત્ની સાથે ખાનગીમાં
 ખેડો હોય તોપણ લોભાને હાજર થવામાં અટકાવ ન હતો. લોભાના
 નયનમાં વિકારનું અંજન ન હતું.

લોભાને જોઇને વિજય કુમારી રહેજ સરમાઇ ગઇ. નોધણુ
 આવકાર આપતા બોલ્યો:

- “ પધારો ખુમાણ ! ”
 “ નગરથી કંકોત્રી આવી છે, તે આપવા આવ્યો છું ! ” એમ

કહીને લોભો નોધણીની બાજુમાં પડેલી ખુરશી પર બેઠો ને એક બાંહેધ કંચર નોધણીને આપ્યું. નોંધણીએ તે ફાણું ને વાચ્યું વાચીને નોંધણી બોલો. “ ખુમાણ ! બાના વિવાહ પર નગર જશેને ? ”

‘ હાકોર ! હું ઘણો સમય અહિં રોકાયો છું. મારે હવે ખેરાલી જવું જોઈએ. નગર જઈ તો વળી કેટલાય દિવસ નિકળી જાય ! ”

“ વિજ્યા ! ” નોંધણીએ વિજ્ય તરફ દૃષ્ટી કરીને કહ્યું : “ તમ્હારા ભાઈને નગર જવાનો આગ્રહ તમે કરો, મ્હાંઈ માને એમ લાગતું નથી ! ”

“ બાઈ ! ” વિજ્યા વિનંદિત સ્વરે વિજ્ય બોલી : “ બહેનનું આ વખતે માન રાખવું પડશે ! ”

“ અમારે લાચાર છું. ”

“ એમ લાચારી બતાવીને ખસી જવાનું નથી, બહેનના આમં-ત્રણની અવગણના ભાઈ હોય તેતો ન કરે. ”

આ શબ્દોએ લોભાને અસર કરીને તે બોલ્યો.

“ બહેનના આગ્રહને માન આપીને હું નગર જઈશ, પછી ? ” નોંધણી તરફ જોઈને તેણે ઉમેર્યું. “ હાકોરનું માન પણ રાખવું જોઈએ, કેમ ખરું કે નહિ ? ”

‘ હાકોરનું માન રાખ્યું હોત તો પ્રથમજ માન્યું હોત. આતો તમે તમ્હારી બહેનનું માન રાખ્યું એમ કહો. ”

બીજો દિવસે લોભો ખુમાણ નગર જવા ઉપડી ગયો.

પ્રકરણ આરમ્બું.

વેરની વસુક્ષાત અને રમણીય અંત.

ગરમાં ધામધુમ ચાલી રહી હતી. દુર દુરથી મહેમાનો આવતા હતા. હમેશના નગરમાં અને હાલના નગરમાં અત્યંત ફેર હતો. શેરીએ શેરીએ ધ્વજ પનાકા બાધી દેવામાં આવ્યા હતા. નગરાં, ત્રાંસા, શરણાઈ, ઢોલ દર્યાદિ વાદ્યોના અવાજથી નગર જાણે કે કંપવું હતું.

લોમો પણ નગરમાં આવી પહોંચ્યો. તે તેને સારો આચાર મળ્યો. નગરના જામને લોમાના આગમનના સમાચાર મળ્યા તે દિવસથી તે એક શુધી કાર્યમાં રોકાવા લાગ્યો.

વિવાહ વિધિ પૂર્ણ થમને સઘળા આમંત્રિત મહેમાનોને વિદાય મળી. લોમાએ પણ વિદાય માગી. પણ તેણે કહેવામાં આવ્યું કે:

“ આ મહોટી ધમાલમાં તમારું સ્વાગત અમારાથી બરાબર રીતે થઈ શક્યું નથી. માટે તમારે હજી થોડા દિવસ વધુ રોકાવાની તરફી લેવી પડશે. ”

જામના આમહથી લોમો ત્યાં રોકાયો.

એક દિવસ સાંજે જામને તેનો એક અંગત માણસ કેં મસલની કરતા બેઠો હતા.

“ જો આપણી યંત્રણા કોઈ જાણી જાય નહિ હો ? ”

“ એ હર રાખતાજ નહિ ! ”

“ કામ કેટલું અધૂરું છે ? ”

“ માત્ર બેજ દિવસનું ! ”

“ એ કામપર કોની દેખરેખ છે ? ”

“ આ સેવકની. ”

“ સાવધાન રહેજો, કોઈ—”

“ એ શું બોલ્યા બાપુ ? હું કાંઈ કાંચો પોચો છું ? એ તરતમાર પશુ ખરે કોઈને પડી શકતો નહિ ને—”

“ કામ ખતમ થશે એમને ? ”

“ હા બાપુ ! ”

એટલી વાતચીત કરીને બન્ને જુદા પડ્યા.

પ્રિય વાચક જો આ વાતચીતનો બેદ જાણવાની છતાસા હોય તો કદિન કાળજે વાર્તા પ્રવાહમાં આગળ વધવું પડશે.

બે દિવસ ગયાને જામને તેના અંગત માણસે સમાચાર આપ્યા.

“ બાપુ ! હવે કામ પુરું થઈ ગયું છે. આપો હુકમ કે—”

“ કોઈ જાણવા પામ્યું નથી ને ? નહિતર—”

“ નાહ. ”

“ ત્યારે કાલે સહવારે કચેરીના વખતે તેને એ રસ્તેથી કચેરીમાં લાવજો એટલે—હા, પણ તે અત્યંત ચાલાક છે, કંપટનો બેદ જાણી ન જાય ! ”

“ તે ચાલાક હશે પણ તમારા આ સેવકથી વધારે નહિ હોય. ”

“ ઠીક ત્યારે કાલે સહવારે—”

“ બહુ સારૂ બાપુ ! ”

પ્રમાતના ચોવડીયાના રજકારની સાથે લોખો ખુમાણ પોતાના કિતારામાં સુનો હતો તે જાગી ગયો. લોખાને જામત થયેલો જાણી જામના નોકરે દાતજી પાણી હાજર કર્યો. લોખો દાતજી કરી રહ્યો ને

સ્નાન કરવા માટે ગરમ પાણી આવ્યું. લોમે નાલો ને કપડા પહેરી આગમખુરશીયન પડ્યો. ત્યાં એક નોકર ગરમ કહેલા દૂધનો એક લોટો ને ગ્લાસ લઈને આવ્યો. લોમે સંધણું દૂધ ગટગટાવી ગયો. ત્યાં એક મણસ તેની પાસે આવ્યો. ને, બોલ્યો:

“ ખુમાણ ! જામ બાપુ કચેરીમા આપને તેડે છે ! ”

“ ચાલો. ”

જામનો માણસ આગળ થયો ને લોમે તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. બન્ને એક વિશાળ દરવાજામા ચઢને એક બગીચામા આવ્યા. બગીચામાં અનેક વિધ ફુલ છોડો અને વૃક્ષો હતા. તેની સુમધથી દે માનું મગજ જાણે કે તર બની ગયું. મદોન્મત ગજરાજની જેમ તે ચાલતો હતો. એ વિશાળ બગીચાની મધ્યમા એક આડો રસ્તો આવ્યો ને બન્ને તે રસ્તે વળ્યા. એ રસ્તે વહડતા લોમાને આગળ કરીને જામનો માણસ પાછળ રહી ગયો. બન્ને થોડા આમળ વધ્યા.

ને આશું ? લોમે જમીનમાં ઉતરી ગયો ને નિચે જોડવેલા બાલાની અણીઓના જોડાવાની સાથે લોમાના પ્રાણ ઉડી ગયા !

હવે જામના કપડોને એક વાંચકગણ જાણી શકયા હશે. તેપણ વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવું અપુક્ત નહિ થશે

જામના માણસે જે રસ્તે લોમાને આગળ કર્યો, તે રસ્તે આગળ જતા એક ન્હાની ખાઇ જોડવામા આવી હતી. એ ખાઈમા બાલા એવી રીતે જોડવામા આવ્યા હતા કે અદર પડનાર તરતજ પરોક્ષ પ્રયાણ કરી જાય. ખાઈની ઉપર એકદમ ભારિક કપડું ચોડીને તેની ઉપર ધુળ એવી રીતે નાખી દેવામાં આવી હતી કે આજુ-બાજુના રસ્તાને આજાદ મગી જાય ને કોઈને વહેમ પણ ન આવે કે ત્યાં ખાઇ હશે !

લોભો ખુમાણુ ધણો ચાલાક હતો, પરંતુ એ કપટ એવી તો ચાલાકીયા કરવામાં આવ્યું હતું કે લોભો તે ખાતત જરા પણ બે-માથે નહિ. ને તેથી તેણે પોતાના પ્રાણુ ખુમાળ્યા.

નગરના જામને આ કપટ કરવાનું, કારણુ એ હતું કે લોભાની સદે તેને પૂર્વનું 'ભુચર મોરી'નું વેર હતું. કપટના શસ્ત્રવડે તેણે એ વેરની વસુલાત લઈ લીધી.

ખાતમા પડતાજ લોભાએ પ્રાણુ છોડી દીધા હતા. બાલાની બોકાટયા તેણે એક તીણી ચીસ પાડી હતી એ કપટ કામ ઉપર દેખરેખ રાખનાર જામનો અંગત માણસ હતો. લોભાને મૃત્યુવશ જોઈને તે કચેરીમા દોડી ગયો ને સિંહાસનપર ગિરાજલા જામપ્રતિ તેણે આવશ્યક દષ્ટિપાત કર્યો. એ દષ્ટિની સાથે તેણે એ પણ ઇસા-નત કરી દીધી કે . કામ તમામ, થાણુ ! ”

કચેરી વિસર્જન થયા બાદ જામ એ કપટ ખાત પાસે આવ્યા. અદર બુદ્ધિ છે તો બાલાની અણી પર લોભો ખુમાણુ જાણે કે શાંતિ ધારણુ કરીને જતો હતો. તેના વદનપર એ કારમુ તેજ હતું ને જોઈને જામ લાણુભર કંપી રહ્યો.

ને પછી લોભાના શબને અગ્નિદાહ આપવાનો હુકમ થયો.

આ સમાચાર ગારીઆધાર પહોંચ્યા. વિજય કુંવરીએ અત્યંત અદ્યત અનુભવ્યો. પોતાના ધર્મના બાધને કપટ કરીને હણી નાખનાર નરપ્રતિ તેને મૃણુ છૂટી. તોધણુજીને પણ લોભાના અકાળ મૃત્યુથી ખેદ થયો.

પણુ એ ખેદનો તેણે વિશેષ વિચાર કરવો છોડી દીધો. કારણુ કે મેત્રિ બાધ્યાં છતાં લોભો જાતપર જઈને કોઈ દિવસ પોતાનું કાસળ કાઢી નાખે એવો તેને ડર હતો-સંક્રાંચ હતો તે ચાલ્યો ગયો ને નિશ્ચિંતપણે રાજ કરવા લાગ્યો.

ભાઇના મૃત્યુ દુઃખથી વિજયને જે કષ્ટ થયું તેનું વર્ણન કરવા અમારી કલમ નિર્બળ છે; માટે એટલુંજ કહીને સંતોષ અનુભવીશું કે :

“ જે દિવસ ભાઇના મ્હોતના માઠા સમાચાર વિજયને મળ્યા તેજ દિવસથી તેણે મિષ્ટાન્નનો ત્યાગ કર્યો. ને ભાઇ-મ્હોતના કુદરતી પ્રેમની પ્રબળતાએ તેનું શરીર અત્યંત કૃશ થતું ચાલ્યું. રાત દિવસ ભાઇના નામ પાછળ તે ઝુરવા લાગી. નોંધણી તેને આશ્વાસન આપતો હતો પરંતુ તેના કષ્ટનો કિનારો વિશાળ હતો.

કાળના કાયદા પ્રમાણે ગમે તેનું દુઃખ હોય છે તે સમયે વિદ્યારે પડે છે. પ્રાણપતિના મૃત્યુ સમયે તેની વ્હાલામાં વ્હાલી પત્ની પોતાનું માથું પટકે છે, કેશ ખેંચે છે, છાતી નિચોવે છે, દેહ લોહીથી રંગી નાખે છે, ને અતે સતીપણાને પામે છે ! પોતાની પ્રેમવતી પત્નીના અવસાનથી પુરુષ અત્યંત કષ્ટાન્ત કરે છે. તેના જવાથી સંસાર ધુળમાં ભળી ગયો એમ માની વૈરાગ્યની ભાવના જન્માવે છે, તેની પાછળ ગાડપણુ લાવે છે, અન્નજળનો પરિત્યાગ કરીને આત્માને બાળી નાખવા પણ તૈયાર થાય છે ! આવળાની આંખ સમેા એકને એક કમાતો પુત્ર, માઆપને શ્વાસ પ્રાણ સમાન પ્યારો હોય તેની મરણ પળે માતાપિતા પોતાનાં મ્હોતને આમંત્રણ આપે છે, જીવતું એ સમાન ગણે છે, પરંતુ કુદરતની ક્ષીણાની વિચિત્રતા એજ છે કે:—જેમ જેમ વખત વહન થાય છે તેમ તેમ સંવર્ણી વાતનુ—કારમા કષ્ટનું પણ વિસ્મરણ થાય છે.

એજ ન્યાયને અનુસરીને વિજયનું કષ્ટ ચાલ્યું ગયું. કાળે કરીને ભાઇની સ્મૃતિ પણ ભૂંસાવા લાગી.

એક દિવસ તે પોતાના ખાસ ઉદાનમાં કુવારાની પાસે બાંકપર

બેઠી હતી. સમય સન્ધ્યાનો હતો. સન્ધ્યાના સોનેરી પ્રકાશના મિલનથી તેનું કુદરતી સૌન્દર્ય ઝોર દીપી નીકળ્યું હતું. એકાએક તેની દૃષ્ટિ એક સામેના છોડપર તરતનાં ખિલેલા પુષ્પપર પડી. ને તે ઉડી. કુલ ચુટ્યું તે પાછી બાકપર આવીને બેઠી.

કુલની કળાઓ વીકસેલી હતી. તેની સુવાસ અત્યંત મધુરી લાગવાથી વિજયકુંવરી તે કુલને નાસિકાએ રાખી હતી. તે સુમન-સુવાસમા લીન હતી, ત્યાં કોઈના પગલા સંભળાયા. પાછળથી કોઈ આવતું હોય તેમ જણાતા ને સદાલી ઉભી થઈ ગઈ.

તેની એ ભ્રમણા ન હતી. થોડીજ પળમાં તેની પાસે એક પ્રતિભાશાળી પુરૂષ આવીને ઉભો રહ્યો. તે પુરૂષને જોતાંજ વિજય બોલી:--

“ઓહો ! મ્હારા બહાલા બાપ ! તમે અહિં ક્યાથી ?”

વાચકગણ ! આ વળી કોણ ? કંઈ કલ્પના આવી શકશે ? જો ના, તો દયો કરીએ એ આશંકુક અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ કુમારિકા વિજયકુંવરીના સૌન્દર્યના રસને આખવાની ભ્રષ્ટ મતિ સાથે વિજય કુંવરીના દેહાંગણે આવીને પ્રેમની ભ્રષ્ટ પાચના કરી ચૂકેલા બીખારી કે જેને પાછળથી કુંવરીએ સત્યોષ આપીને સુધારી નાખ્યો હતો તે કુમાર હતો.

“બહેન !” વિજયના ઉમલકાબર્યા સ્પષ્ટો સાંભળીને તે બોલ્યો.

“હું મારીયાદારમા પાંચ દિવસ થમા આવ્યો છું, કેટલાય દિવસથી આપને મળવાની ઇચ્છા હતી; પરંતુ તે ઇચ્છા આજે પૂર્ણ થઈ. બહેન ! મને માફ કરશે કે આ બાગ તમારો ખાનગી છે. તો પણ મેં પ્રવેશ કરવાનું સાહસ કર્યું છે. આહા ! તે દિવસ ! કે જ્યારે તમારા ખેરાળીના ખાનગી બાગમા આવેશવાલા સાહસમાં મ્હારી

મતિ બ્રષ્ટ હતી. નયનમાં વિષયનું અંજન હતું. આખા મદનનો સંચાર હતો. અને આજનો પણ દિવસ! કે જ્યારે આપના અદિના ખાનગી બાગમાં પ્રવેશવાના સાહસમાં મંડારે! હેતુ માત્ર આપને નમન કરવાનો અને આપના આશિર્વાદથી દેશની સેવાના યત્નમાં જે કે ભાગ આપવાનું સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે જાહેર કરવાનો છે. ”

“ ભાઈ ! ધન્ય હો ! ” બહેનને આત્મા સંતોષ પામ્યોઃ
“ કહો જોઈએ આજ સુધીમાં શું શું કર્યું ? ”

“ બહેન ! ” તે કુમાર બોલ્યોઃ “ એ ધન્યપણ-કે જે પગે તમારા હાથે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી-તે પગથી અત્યાર સુધીમાં મહારાથી બનતું મેં કરેલું છે. ગામેગામ મહારા જેવા નવયુવકોને મેં ઉપદેશ આપીને મહારી માફક દંઠ પ્રતિજ્ઞાવાળા બનાવ્યા છે. અત્યાર સુધીમાં તેવા દંઠ યુવકો એકસો થઇ શક્યા છે તે હજી વધશે એવી દરેક આશા છે. મહારો વિચાર હજી છે કે જ્યારે એક હજાર યુવકો દંઠ પ્રતિજ્ઞાની સાથે યાહોમ બહાર પડે ત્યાર પછી પાચ પાચની દુકાડીઓ કરીને ગામેગામ રેડીયો અને ખાદી એ બન્નેની ઉપયોગીતા સમજાવવા મોકલવા. એટલું કર્યા પછી શુકાર્ય ઉપાડવું તે નિશ્ચીત કરવામાં આવશે. ”

“ તમારી દરેક આશાઓ ફક્ત, ભાઈ ” એમ કહીને વિજય કુવરીએ પોતાની કંઠમાં ઝુલ્લી રહેલા પુષ્પહારને બાઈના કંઠમાં આરોપી દીધો.

તે પછી બંન્ને બહેન વિખુટા પડ્યા.

વિજય કુવરી પોતાના મહેલમાં આવીને રાત્રિનું બોજન લીધા બાદ પોતાના શયન ખંડમાં જઈને એક ખુરશી પર બેસી. વીણાના તાર મેળવ્યાને સંગીત યજ્ઞાવ્યુઃ

“ ગુણીયલ ગુર્જર ભોમ અમારી ગુણિયલ ગુર્જર ભોમ :

“ ઉજવલ જ્યાં યજ્ઞ વ્યોમ, અમારી ગુણિયલ ગુર્જર ભોમ !

- “ વિજય દવળ વનરાજ તણી શી સૌર્ય બરી ભડવીર !
 “ કેસરીનાદ કરી કેં ત્રાડે ગજવે ગહવર ગિર... ..અમરી.
 “ સ્વચ્છ સુહાગી સલિલ સરોવર શિતલ સૌમ્ય સમીર;
 “ ઋતુઓના ગમનાગમ અદ્ભુત ફળ ફૂલ ફાલ રચીર.... .અમારી.
 “ કેંક કલાપિ કલા કરી નાચ્યા, કુર્જત કોકિલ કિર;
 “ વન ઉપવન સૌરભ ભર મહેકે, કૌમલ કુંજ કુટિર .....અમારી.
 “ પાપતણા પત્રિપુજ પ્રભલક કેં કેં પાવન વીર;
 “ અંજલી પાન પિપાંસુ પ્રવાસી પુણ્યપદ સરિતા તીર..... અમરી.
 “ અમિત ઋગે ચશ ઉન્નવલ તારક આત્મિય તેજ સુધીર.
 “ મનમોહન શશી નૂર પ્રકાશે અખભરનું લાણીર.....અમરી.
 “ શાંતિ સુધા સૌ પાન કરીને ખેદ ત્યજી શુભ વીર,
 “ પ્રેમ પીયુષ પ્રસારી સુપ્રીતે વસીએ અમીર ફકીર.....અમરી.”

—શેલત

દેશ ગુણનું ગાન અટક્યું. વિજયની વિશ્વા સૂપ થઈ. શયનાગાર દ્વાર ખખડ્યું. ઉઘડ્યું ને વિજય કુંવરીએ વિશ્વાને દુર મુકી. નોંધણી મદ ઝરતાં પગે ખંડમાં દાખલ થયો. દુર વિજય ઉભી રહી. તેના નયનમાં પ્રેમ ઝળકી રહ્યો જણાતો હતો. દંપતીના નેત્રો મળતા બંને હસ્યા. ને હસતા હસતા વિજયે પોતાનું વદન નીચું નમાવ્યું પ્રિયા. પ્રિયતમના મિલન વખતે આદરાતિથ્યના સ્થાને આવીજ વિવેક, અને પ્રેમભીતી સંજ્ઞાઓ થાય છે. હર્ષિત વદને ઉમયના નેત્ર, એકમેકના અંતઃકરણને ભેટી પડ્યાં.

નોંધણી પત્નિના પ્રશ્ન ઉછળતા વદન તરફ દૃષ્ટિ કેંકતો સ્થીર ઉભો હતો. વિજય નીચું ઢાળીને જરા દુર ઉભી હતી. મદન મદથી ઉન્મત મૃગનયની પાસે નોંધણીએ માન મુક્યું ને તે પત્નિની

પાસે ગયો. પતિના લુજપાશમાં બદ્ધ થતાં, વિજય કુંવરીના વહનપર
જે કિરણો ચમક્યા તે કિરણોએ આખા ખંડમાં અજવાળું કરી
નાખ્યું. પતિની સુકોમળ દેહલતાને છાતી સરસી આપતા-દાખત -
નોંધણીના શરીરમાં અનંગતો આવિર્ભાવ થયો.

❀ ❀ ❀ ❀
રતિ વિણના તારનો રણકાર અનંત હતો !

હાલપણ નોંધણીના ન્હાના કુમારના વંશજો જવાસીયામાં છે.

❀ ❀ ❀ ❀
હાલમાં ગારોઆધારમાં રાજધાની નથી પણ પાલીતાણુમાં છે.
પાલીતાણુના ઠાકોર નોંધણીના સીધા વંશજ છે.

❀ ❀ ❀ ❀

લક્ષ્મીશિખણી પાનાં ૨૫૬

કી. ૦-૧૦-૦

પવિત્ર લીલાવતી

(હરીગીતમાં) ૦-૬-૦

સતી તારામણી ૦-૧૦-૦

કોણ ચાલોક ? ૦-૧૦-૦

સદેવંત સાવળીંગા ૦-૧૦-૦

ન્યુ ખુખમુરત ગાયનમાળા

સચિત્ર ૦-૮-૦

મોટી ન્યુ ખુખમુરત

ગાયનમાળા ૦-૧૨-૦

વિજયા વિજય ૦-૧૦-૦

મુદામાજી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

દયાની દેવી સચિત્ર ૦-૬-૦

નળદમયંતી સચિત્ર ૦-૧૦-૦

પંચીકરાણુ ગુજરાતી ૧-૮-૦

શુદ્ધ કાવ્ય દોહન કી. ૧-૮-૦

સાચો સવાશેર ૦-૮-૦

સંત સમાજ ભજનાવલી

સચિત્ર કી. ૧-૦-૦

ખત્રીસ પુતળી મોટી પાકુ પુકુ

સચિત્ર ૩-૦-૦

“શોભના” સચિત્ર ૦-૬-૦

રણછોડ દીલા ભાગ ૧-૨

સચિત્ર દરેકના ૦-૬-૦

ગજનામાડ, ગુલખ કાવળી, નગસકસ્તુરી, મુન્દરામદાર દરેક સચિત્ર કી. ૦-૮-૦

પુસ્તકો વેચનાર વ્યાપારીઓને મુચના.

હાલમાં અમોએ સાગ, સસ્તા ને સચિત્ર પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે નવા નવા સચિત્ર નેજાદાર પુસ્તકો બહાર પડતાં બધ છે. આપ આપનું નામ નોંધાવશે તો જાણતા નવા પુસ્તકો જણાવતાં રહીશું.

ગામેગામ એજન્ટ જોઈએ છે.

તમો બીજો વ્યાપાર કરતા હો તેની સાથે વીસ પચીસ રૂપિયાના અમાગ સારા મસ્તા ને સચિત્ર પુસ્તકો રાખશે તો ટુકડી મુડીમાં ઘણો સારો નફો મેળવી શકશે.

ઉપરનાં તમામ પુસ્તકો તથા બીજા દરેક પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:-

જીકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ.

રીચીરોડ—અમદાવાદ.

(वांशि)
सथित्र

वीथना वरसाह. डी. २. ०-१० ०

ॐ

ॐ ०-१०-०

(वांशि) सथित्र डी. २. ०-१०-०

ॐ

ॐ

(वांशि)

ॐ ०-१०-०

ॐ

सु. २. ०-१०-० वीथना वरसाह. डी. २. ०-१०-०

